

KAREN BIRGIT WAAGNER

EN BONDEFAMILIE I KNEJSTED I 100 ÅR

KIRKEHØJGÅRD

1799 - 1907

EGET FORLAG 1995

FORORD

Nærværende undersøgelse af Kirkehøjgård i Knejsted i 100-året fra 1800-1900 var oprindeligt tænkt alene til oplysning for mine børn om deres familie.

Gennem arbejdet med kildematerialet blev det mig imidlertid klart at familien på gården og dens tilværelse på de fleste måder har været typisk for gårdmandsklassen på den tid og på det sted. Jeg har derfor ment, at andre på egnen må kunne have interesse i bogen.

Jeg har, med Kirkehøjgård som eksempel og med det begrænsede kildemateriale, der er til rådighed, forsøgt at vise hvordan de økonomiske kulturelle og sociale forandringer i 1800-tallet afstikker nye livsvilkår for bondefamilien på gården.

Man ser hvordan økonomiske forandringer danner baggrund for vækst i antallet af husdyr, for gårdudflytning - og hvordan landbrugsomlægningen slår igennem i 1880-erne.

De sociale og kulturelle forandringer i perioden får indflydelse på familiens liv, børnene sendes på højskole, man engagerer sig i afholdsbevægelsen, man får nye billeder på væggen, læser grundtvigske bøger osv. Familien er også på anden måde underlagt 1800-tallets livsvilkår; det ses gennem de mange dødsfald blandt dens børn, unge og yngre mennesker - ulykker som tidens sundhedssystem ikke kunne afværge.

Tak til Peter Østergaard og Thorvald Thomassen Nørhald Egnarkiv for megen venlig hjælp. Tak til de der har fortalt hvad de vidste og kunne huske - først og fremmest Anne Bay Nielsen født på Kirkehøjgård i 1906.

Kirke Værløse i november 1995

Karen Birgit Waagner

INDHOLD

1. Knejsted år 1800 1
 - Navnet Knejsted 2
 - Fortelandsbyen 2
 - Knejsted bys udskiftning 4
 - Udsnit af kort opmålt i 1792 11
 - Stjerneudskiftning 13
 - Gamle stednavne 13
 - Veje og moser 14
 - Gårdene 15
 - Husmændene 16
2. Kirkehøjgård 19
 - Peder Jørgensens tid ... 19
 - Kirkehøj 20
 - Gården før udskiftningen 22
 - Ane Nielsdatter og Peder Jørgensen 23
 - Peders familie 24
 - Boopgørelsen i 1819 28
 - Stuehusets rum 32
 - Rummene og møblerne 33
 - Anes tøj og gårdens dynetøjer 36
 - Gårdens besætning 37
 - Markredskaberne 41
 - Arven efter Ane 42
 - Dorte Olesdatter 44
 - Børnene 45
 - Faddere 46
 - Navnevalg 47
 - Børnenes undervisning 48
 - Folk i Knejsted 1834 50
 - Børn og unge 52
 - Peder Jørgensen dør 54
 - Et daglejerhus i Knejsted 54
 - Ægteskabsforbindelser 57
3. Generationsskiftet 61
 - Jørgen Pedersens tid 61

Aftægten	62
Aftægtskontrakt	62
Marie Kathrine	64
Gården Jørgen og Marie Kathrine overtager	67
En ny Peder og en ny Dorte	70
Jørgen og Peder	71
Arven	72
Sidsel	74
Drengene	75
Familiens sociale relationer	75
4. Udflytningen	77
Byggearbejderne	80
Lønnen	81
Gården på marken	82
Stuehuset	82
Nye møbler	84
5. Regnskabsbøgerne	87
Køb og salg af husdyr	89
Høsten	92
Smør	95
Svin	97
Tyrebogen	98
Andre indtægter	99
Folkeløn	99
Dagleje	101
6. Folk i Knejsted 1890 - 1900	103
7. Fester og foreninger	105
Gadelamsgildet	105
Grundtvigianismen	108
Knejsted og omegns afholdsforening	109
Salen	112
8. Drengene fra Kirkehøjgård	115
Peder	115
Søren	118
Tinus	121
Anton	126
Familietafle	129
Anvendt litteratur	131
Utrykte kilder	132

Kapitel 1

KNEJSTED ÅR 1800

Omkring år 1800 er Knejsted by en lille landsby, der består af ti gårde og nogle huse. Fra byen udgår fire veje – en nordvestlig mod Dalbyover, en nordøstlig mod Raaby, en sydvestlig mod Øster Tørslev og en sydøstlig mod Sønderheden og Tørring by. Byen ligger højt, terrænet skråner mod øst ned mod engene ved Randers fjord. Mod vest hæver landet sig mod områderne omkring Hald.

Denne beliggenhed på det vældige, skrånende terræn og med udsigt til fjorden i næsten hele dens udstrækning giver lys over landskabet. Folk, der dengang gik på bygaden, kunne se fjordbredningen, – og omvendt kunne folk der førte skib på fjorden se et meget stort træ, der stod ved Jens Pedersen Smeds gård i Knejsted (matr. nr 14). Træet blev brugt som sømærke i sidste halvdel af 1700 årene og indtil 1818, da det blæste omkuld i en Juleorkan. Jens P. Smed havde ovenikøbet en lille indtægt af det træ. Indtægten kom fra Randers havnekasse, og Stadfeldt der bl. a. skriver om Randers havnevæsen i 100 år, siger om dette sømærke *"Blandt disse Sømærker, hvorefter de Søfarende fornemmelig søge fjorden, er et træ, som staaer i en Mands Haugegiærde i Kneisted Bye, i Gierlev Herred, herfor aarlig betales 2 Rd. til vedkommende Beboer, for at han ei skal omhugge Samme"*. (Stadfeldt 1804).

NAVNET KNEJSTED

Om landsbynavne, der ender på "sted" gælder det, at de stort set er dannet før vikingetogene og sandsynligvis går tilbage til folkevandringstiden. "Sted" er lig med det gamle danske "stath", der findes som efterled i næsten hele det germanske sprogområde. (Steensberg 1973) Forleddet er ofte et personnavn af den gamle type (f.eks. Sigersted af mandsnavnet Sighar) undertiden et fællesnavn (f.eks. Skovsted) eller et tillægsord (f. eks. Nysted).

Navnene falder kronologisk i to grupper. De ældste hvortil vist hører alle de med personnavne sammensatte, synes ældre end vikingetiden (Hvidtfeldt 1952-56).

Iflg. Gyldendals " Dansk stednavneleksikon" stammer forleddet "Knej " i Knejsted ikke fra et mandsnavn. I den ældst kendte skrivemåde fra 1469 staves navnet "Knastedt", i 1481 "Knestet". Forleddet skal da hentyde til "knæ", "bugtning", "knæk", "bebyggelsesstedet ved vejsvinget"(Bent Jørgensen 1982).

Forklaringen lyder rimelig, idet Randers-Udbyhøj vejen både hvor den i syd drejer ind i landsbyen, - og hvor den i nord drejer bort fra byen, danner en vinkel på 90°.

FORTELANDSBYEN

Når man ser på det gamle udskiftningskort - opmålt i 1792 i forbindelse med Knejsted bys udskiftning - ser man den lille by med sine gårde og huse liggende som en klynge i landskabet.

Midt igennem byen går sognegrænsen, således at byens nordre del hører under Raaby sogn, og den sydlige del hører under Øster Tørslev sogn.

Knejsted er en såkaldt fortelandsby , dvs dens gårde og huse ligger omkring en åben plads "forten", i hvis midte bydammen ligger.

Ordet "forte" kommer af "for" i betydningen foran og "ta" en fast tiltrampet plads (Steensberg 1973). Udtrykket forte bruges dels om gadejorden foran husene- dels om den drivevej, der førte langs gårdene i landsbyen og ud til de fælles græsgange i bymarkens udkant (Hvidtfeldt, 1952-56). I jydsk lov hedder det, at en landsbys forte skal måle 15 favne (ca 27 m) i bredden - eller være så bred, som alle ejerne af landsbyens gårde vil være tilfredse med.

For Knejsteds vedkommende udgjorde forten både den åbne plads omkring dammen, derfra bygaden sydpå og det første stykke af Tørringvejen ned til Sønderheden.

I fællesskabets tid har man samlet gårdenes kvæg, har drevet det ned ad forten og ud på de fælles græsningsarealer i Sønderheden, hvor dyrene fra alle landsbyens gårde så har græsset sammen.

Før udskiftningen havde hver gård en toft, en jordlod der var undtaget fra den fælles dyrkningstvang, inde ved selve gården. Udenom landsbyen lå bymarken , den dyrkede mark, hvor hver bonde havde sine lodder spredt på forskellige steder. En gård i Danmark kunne på den tid have ganske små strimler mark liggende både 30 og 50 steder. Bønderne måtte derfor gøre alt landbrugsarbejde i fællesskab, forstået sådan, at de måtte være enige om hvornår såning, pløjning og høstning kunne finde sted, - og hvornår man kunne "opgive ævred", dvs. fjerne hegn om kornmarkerne og lade kvæget græsse på stubbene.

Til at regulere dette markfællesskab havde man en række vedtægter for landsbystyret. Disse vedtægter blev administreret af bylauget, der bestod af byens gårdmænd med oldermanden i spidsen. Hvervet som oldermand gik på omgang. Det var oldermandens opgave at lede møderne. Efter udskiftningen, og dermed afslutningen på markfællesskabet, blev bylauget tømt for de fleste af sine funktioner. I Knejsted vedblev man dog at vælge oldermand og holde bymøde to gange om året, nemlig Valborgsaften d. 29. april og Mikkelsdag d. 29. september. På

disse bymøder, der endnu holdtes helt til vor tid, udlejes den tilbageblevne byjord.

Den samlingsplads i landsbyen hvor bymændene holdt deres møder kaldtes bystævnet. Det kunne være en samling sten, som mændene sad på under deres rådslagning.

Efter overleveringen skulle nogle sten, der indtil 1970-erne lå på et stykke fælles gadejord ved Mads' hus være sådanne ting- eller stævne-sten (fortalt af Chr. Nielsen Knejsted efter Tinus Jørgensen.)

Når jeg nævner dette er det vel vidende, at stensatte bystævner kun kendes fra visse egne af Danmark, hovedsagelig Sjælland og Fyn. Fra Jylland derimod, kendes der kun få, usikre eksempler (Aug.F.Schmidt, 1965).

Det betyder, at enten kan Tinus Jørgensen have været forkert informeret, han kan have set de omtalte sten og have lavet en efterrationalisering, - eller han kan have haft ret - og Knejsted kan have haft et stensat bystævne. Under alle omstændigheder må ovenstående henhøre under de "usikre eksempler". Det er for sent til, at nogen skulle kunne be- eller afkræfte udsagnet.

KNEJSTED BYS UDSKIFTNING

I 1792 gennemføres Knejsted bys udskiftning. Det er et stort arbejde, der har skullet gøres, både af bønderne selv og af landmålere og landinspektør.

I hvert amt nedsættes en landvæsenskommission bestående af amtmanden og to landvæsenskyndige mænd. Denne kommission skal iflg. forordning af 1761 søge de for udskiftningen nødvendige mageskifter fremmet. For hvert stift ansættes en kongelig udnævnt landinspektør (Hvidtfeldt 1952-56). For Aarhus stift hedder denne landinspektør Fr. Wesenberg, og ham bliver det da, der kommer til at forestå Knejsteds udskiftning.

Af byens 10 gårde er på dette tidspunkt de 4 fæstegårde under Trudsholm, nemlig matriklerne 1, 2, 14 og 15. Tre gårde er fæstegårde under Sødringholm: Matr.nr. 3, 4 og 5. Under Overgård hører 2 gårde; matr. nr 11 og 13.

Den sidste gård, matr. nr 12 er byens eneste selvejergård. Den tilhører Søren Christensen Thorsen.

Byens lodsejere er altså godsejerne på Trudsholm, Sødringholm og Overgård og selvejergårdmand Søren Christensen Thorsen.

Den 31 august 1792 foretages et såkaldt åstedsmøde i Knejsted. Mødeindkaldelsen er sket på landinspektør Wesenbergs forlangende, og underskrevet af formanden for kommissionen amtmand Pentz.

Mødet finder denne sensommerdag sted hos selvejer Søren Chr. Thorsen i den firlængede gård midt i byen. Her mødes de fine herrer, der repræsenterer godserne, med gårdmændene og husmændene i Knejsted, og den kgl. udnævnte landinspektør fremlægger delingsplanen. Først planen for deling af markerne, dernæst for deling af Sønderheden- og endelig fastsættes regler for vejene og den tilbageblevne fællesjords brug.

Delingsplanen oplæses for samtlige lodsejere og jordbrugere - og da de *"med samme erklærede sig fornøjet, så blev samme af Commissionen approberet og tilendebragt"*. Lodsejerne underskriver - og udskiftningen i Knejsted kan begynde, landmåleren kan slå pæle i jorden efter den godkendte plan, - og landmændene må til at vænne sig til en helt ny måde at drive jorden på. Begyndelsen til opløsningen af det gamle fællesskab, der omfattede både arbejde og fest, er taget. En jordfordeling, der kommer til at bestå i næsten 180 år er en realitet.

I det følgende gengives delingsplanen i dens fulde ordlyd (efter afskrift af Anker Andersen, Øster Tørslev):

" KNEISTED BYES UDSKIFTNING 1792

Pro Memoria

Til Hr. Forvalter Fasting.

Hr. Landinspektør Frederik Wesenberg har under Dags Dato forlangt et Aastedsmøde foretaget i Knejsted Bye for at få Delingsplanen lagt til bemeldte Byes i Fællesskab liggende Eyendomme.

Thi bliver i den Anledning heraf fremsat sammesteds at foretage et Aastedsmøde den 31te August førstkommende om Formiddagen kl.10 slet, hvortil herved indkaldes at møde i bemeldte Kneisted Bye, Hr. Forvalter Fasting fra Trudsholm, Hr.Kammer Raad Secher til Sødringholm eller Fuldmægtig , Hr. Etatsraad Folsach eller Fuldmægtig på Giessinggaard, og Selveyer Søren Thorsen, tillige med Byens øvrige Gaard- og Huusmænd, paa det sted som nævnte Lodsejer nærmere maatte bestemme.

Denne indkaldelse vilde Hr. Forvalter Fasting behage at lade bekientgøre for Ovennævnte, og samme derefter med behørig Paategning og Forkyndelse til Landvæsens Commissionen at indlevere.

Randers, d. 21de Aug. 1792

Pentz.

Da Hr. Kammerherre og Amtmand Pentz i følge forestående Pro Memoria har bestemt et Aastedsmøde i Kneisted til bemeldte Byes udskiftning den 31te August : førstkommende, så bliver saadant de høye Herrerlodseyere herved bekiendtgjort og tillige anmodet om De høybehagelige ville tage Møde , hos Søren Thorsen i Kneisted, samt forsyne dette med tilstaaelse om Forkyndelse. Ligeledes bekiendtgjøres dette for Selv-eyeren Søren Thorsen og øvrige Gaard-og Huusmænd i Knejsted, som her påteinet haver at give tilstaaelse om Forkyndelse.

Trudsholm, den 25 Aug.1792 Paa S.T.Hr.Lieutenant von Arenstoffs Vegne. P.S.S. Fastine.

Læst på Overgaard d. 26 Aug. af Arenstoff. v

Været på Sødringholm d. 26 Aug. 1792 / tilstaar Secher.

Været på Giessinggaard d. 27 Aug. 1792. Folsach. Her er bekiendtgjort: Niels Dorgen, Rasmus Kratt, Jens Tuesen, Niels Rasmussen, Christ Pol (= Christen Poulsen) Søren Thorsen, Jens Polsen, Christen Bugi, Rasmus Mikkelsen.

Anno 1792 den 31^e Augusti blev et Aastedsmøde foretaget i Kneisted Bye i Dronningborg Amt, af Landvæsens commissionen ude i bemeldte Amt, efter Hr. Landinspektur Frederik Wesenbergs skriftlige Forlangende af 21de d.m. hvorefter der er udstædt behørig indkaldelse af Ditto Dato, der lyder med forkyndelsens påteigning under Nr. 1. efter hvilken Indkaldelse, samtlige Lodseyere i Kneisted var nærværende tilligemed den Deelende Landinspektur Wesenberg.

Hvornæst Wesenberg ærbødigst begjærte Deherrer Lodseyere behagelig ville opgive Deres Hartkorn og hvorledes samme imellem Fæsterne skal fordeles. Og var da Trudsholms Hartkorn 24 Td. 6 skp. 2 fjk. 1 alb. , som deeles liige imellem 4 Beboere .

Sødringholms Hartkorn 16 Tdr. 6 skp. 3 fjk. 2 alb som deeles saaledes:

Niels Dorgen og Rasmus Krat hver 6 Td. 0 skp. 3 fjk. 0 alb.

Christen Smeds Enke 3 Td. 7 skp. 1 fjk. 0 alb.

og tre Huusmænd hver 0 Td. 2 skp. 0 fjk. 0 alb.

Overgaards Hartkorn = 13 Td 3 skp. 2 fjk. 1½ alb., som deeles således:

Christen Poulsen 6 Td. 1 skp. 0 fjk. 0 alb.

Jens Poulsen 5 Td. 2 skp. 0 fjk. 0 alb.

Poul Christensen 0 Td. 5 skp . 0 fjk. 0 alb.

Niels Hald 0 Td. 3 skp. 3 fjk. 1½ alb.

og til den nye Huusmand

Niels Tørring 0 Td. 7 skp. 3 fjk. 0 alb.

Søren Thorsen på Kneisted mark: 4 Td. 6 skp. 2 2fjk. 1½alb. Hartkorn og efter hvilket Hartkorn fællesejendommene deeles.

Hvornæst Deelings-Planen for Agerjorden med derudi lieende Eng-Süiger og Lyng Banker blev bestemt saaledes:

1. Niels Rasmussen Trudsholm Toften østen Gaarden tilligemed Sønder Dyrhøys agre, samt på Noes Bak Agre og Tver Agrene sønden for, af hvilke sidste de østre ender indlægges til Heeden , videre det næedest Hjørne af Maae Dals Agre samt på Vilrøgels Blokker tilligemed agrene ved Tørring og

sønder Ulbak, saa og Ugelbak undtagen Blokkerne østen for. Skillelinien bliver efter det østre af hans Gaard, og gaar derfra sønder på til Markskellet.

2. Jens Smed tillægges de 3de søndre Maal Heedeagre tilligemed Søren Thorsens Jord derved, og det da manglende næst væsten for Niels Rasmussens Lod på det væstre af Noesbak, samt på Langagerne neden byen, samt Maaedals agre, og Skiellineen sættes på det nærmeste efter Agrenes Løb fra Christen Poulsens Toft og Sønder på. 3. Christen Poulsen tillægges til 4de og 5te agre fra sønder Side at regne, og tillægges ham ToftJorden vesten og sønden for i nord til Søren Thorsens Toft, og det da manglende næst væsten for Jens Smeds Toft på Langagre neden Byen, Kirkehøys blokker og Sandhøys agre m.m. og den vestre skiellinie settes fra Tørslevveyen og sønder på til Markskiellet efter agrenes Løb.

4. Jens Poulsen tillægges sit halve Jord efter Taxationen på de søndre Røgels agre, samt på de søndre Bjørnkiersagre i øster hen til Christen Poulsens Lod.

5. Den nye huusmand Niels Tørring tillægges hans Lod på de nordre Røgels agre væsten Veyen fra Jens Poulsens Lod af og Nord på saavidt det kan strække.

6. De to andre Overgaard's Huusmænd tillægges Deres Lod næst norden for på det søndre og vestre Kisbaks agre, og tager da heraf Poul Christensen den søndre og Niels Hald den nordre Lod.

7. Søren Thorsen tillægges hans Lod for begge Marker på det nordre af Bjørnkiers agre, samt på det nordre af Røgels agre vesten Veyen, på det vestre af Kirkeblokker, på det nordre af Lille Heeds Agre, dens Toft Gaardens, samt på det søndre af Troelshøys Blokker og agre, så og på det søndre og østre af Kisbaks agre, skiellinien bliver 12 Alen norden for det sydvestre Hiørne af hans Toft og gaar derfra vester paa til Markskiellet.

8. Jens Poulsen tillægges den anden halve Deel paa vester Toft i Nord til Hiordhuuset, samt på begge sider af Krattet ved Troelshøy, samt tilligemed småblokker og Vester Agre og bliver den nordre skiellinje efter bemeldte Hiordhuus og vester på over vester Toft og derfra vester på til Markskiellet.

9. Rasmus Mikkelsen tager sin ud næst norden for på det øvrige af vester Toft, Kalkgrav, lykke og Lergrav agre samt Knæeskiftør, så og paa det søndre og vestre af Valpkiers og Spindhøys Agre, saa og paa Kors Skifter, Vesteragre

9. Rasmus Mikkelsen tager sin ud næst norden for på det øvrige af vester Toft, Kalkgrav, lykke og Lergrav agre samt Knæeskiftør, så og paa det søndre og vestre af Valpkiers og Spindhøys Agre, saa og paa Kors Skifter, Vesteragre og Krøger. Skiellinien begynder ved det nordre og østre af vestre Toft og gaaer derfra i vester til nord hen til Markskiellet i lige linie.

10. Christen Bugge tillægges hans Lod næst norden for Nørtoft, Valpkiers, Spindhøys og Svedsagre, saa og paa Krøger og Tvedsblokker, Skiellinien begynder derved østre Siide af Nør-Toft 100 alen norden for Niels Dorgens Gaard, og gaar derfra nordvest til Markskiellet.

11. Niels Dorgen tillægges den halve Deel i størrelse i øster ende af Koehøys agre og langs Korsagre til Udlod, og det da manglende næst østen for Christen Bugges Lod på det østre af Nør-Toft og Tvedsblokker tiligemed den vester Siide af Vester Nørlang og Overblokker efter Agrenenes løb.

12. Sødringholms Huusmænd tillægges Hov-veys Skifter, samt de nordre ender af Tver-agre i Heeden.

13. Det øvrige af sidst bemeldte Falds søndre siide tilligemed Blokkerne østen for og 2^{den} Maal Hedeagre søndenfor tillægges Rasmus Kratt og det da manglende i øster Siide af Vester-Nørlang og Overblokker samt det halve af den nordre og østre Toft, og det øvrige i vester Siide af norder Dyrhøys Agre og øster Nørlang efter agrenes løb.

14. Christen Smeds Enke tillægges den anden halve Deel af den nordre øster Toft, samt på Mitter Dyrhøys Agre og øster Nørlang, og det da manglende i vester ende af Koehøys og Kors-Agre alt imellem Rasmus Krattes Indlod og Niels Dorgens Udlok.

Heeden

a. Sættes nogenlunde liige Skiel imellem Agerlodderne og Heeden, og altsaa indlægges tilf Heeden og de øster ender Tver-agrene ved Noesbak, samt Blokkerne i Heeden ved Ugelbak.

b. Huusmændene nyder ingen Deel i Heeden, men derfor godtgøres i Agerlodderne.

c. De 3^{die} Sødringholms Gaarde tager deres Lodder i nord Siide af Heeden, og hvoraf tillægges Christen Smeds Enke i vester Siide, Niels Dorgen næst ved og Rasmus Kratt i øster Siide.

d. Næst sønden for disse bliver Jens Poulsen sin Lod tillagt, og næst sønden for igien tager Søren Thorsen.

e. *Jens Smed tillægges det lidet Hjørne af Vester- Heeden saavidt det falder i hans indlod, og det manglende tillægges ham i Sønder Siide af Heeden ved Tørring Bye og Nord paa.*

f. *Niels Rasmussen tillægges sin Andel i hans agerlod fra vester Skiel og øster på.*

e. *Rasmus Mikkelsen, Christen Bugge og Christen Poulsen tager deres Lod imellem Jens Smeds og Søren Thorsens Lodder, og det i Tour fra Sønder Siide, som de idenne Poster benævned.*

Veyene

a. *Niels Hald Huusmand nyder frie kjørsel med hans korn over Christen Poulsens toft.*

b. *Veyen til Raabye büver gaaendes paa gammel Sted.*

c. *Veyen til Dalbyover bliver gaaendes på gammel sted.*

d. *Veyen til Øster Tørslev bliver Ligeledes gaaendes.*

e. *Afettes en Vey til lille Moese imellem Jens Smeds og Niels Rasmussens Lodder.*

f. *Fortoget forbliver til Vey*

e. *Den saa kaldet Tørring Hovvey, saa og Veyen til Raabye Hull bliver paa gammel Sted.*

h. *Afsettee en Vey fra Forten norden om Helling Moesen hen til Tørring Holvey.*

Raabye Hull og lille Moes bliver til felles Vandsted. Lyng Jorden imellem lille Moesen og Maaedals agre og fra Lang ageren neden Byen og øster paa til Tværageren bliver til fælles Leergrav, mens græsnungen derudi forbliver til de mænd i hvis Lodder de er beliggende.

Samtlige gaard- og Huusmænd som benytter sig af fortens, enten til kjørsel eller Trækning istandsætter og, for fremtiden forsvarlig vedligeholder grøfterne til begge Siider af bemeldte Forte i Proportion til enhvers Hartkorn.

Endnu videre blev bestemt, at en Vey afsættes fra Øster Tørslev Veyen og Nør paa op af Kisbaks agre hen til Overgaards Huusmænds lodder.

Troelshøy bliver fælles Sandgrav, og afsættes fra dens østre Ende og søder paa en Vey med 4de alensBredde hen til Tørslev Veyen.

Endnu til fælles Leergrav bestemmes Leergraven i vestre ende af Valpkiers agre og afsættes dertil en Véy paa 4de Alens Bredde næst sønden for Valpkiers agre. Afsættes en Fortog til kiørsel for Christen Smeds enke sønden for hendes gaard. Gaden bliver til fælles Brug.

Da nu Planen for samtlige Lodseyere og Jordbrugere var oplæst, og da med samme erklærede sig fornøjet, så blev samme af Commissionen approberet og tilendebragt.

Datum et supra

Paa Hans Høy Velbaarenhed Hr. Kammer Herre og Amtmand Pentzes Vegne.

Sevaldsen.

I Stedet for S.T. Hr. etatsraad Arenstoff, som Fuldmægtig i Kneisted.

Fasting.

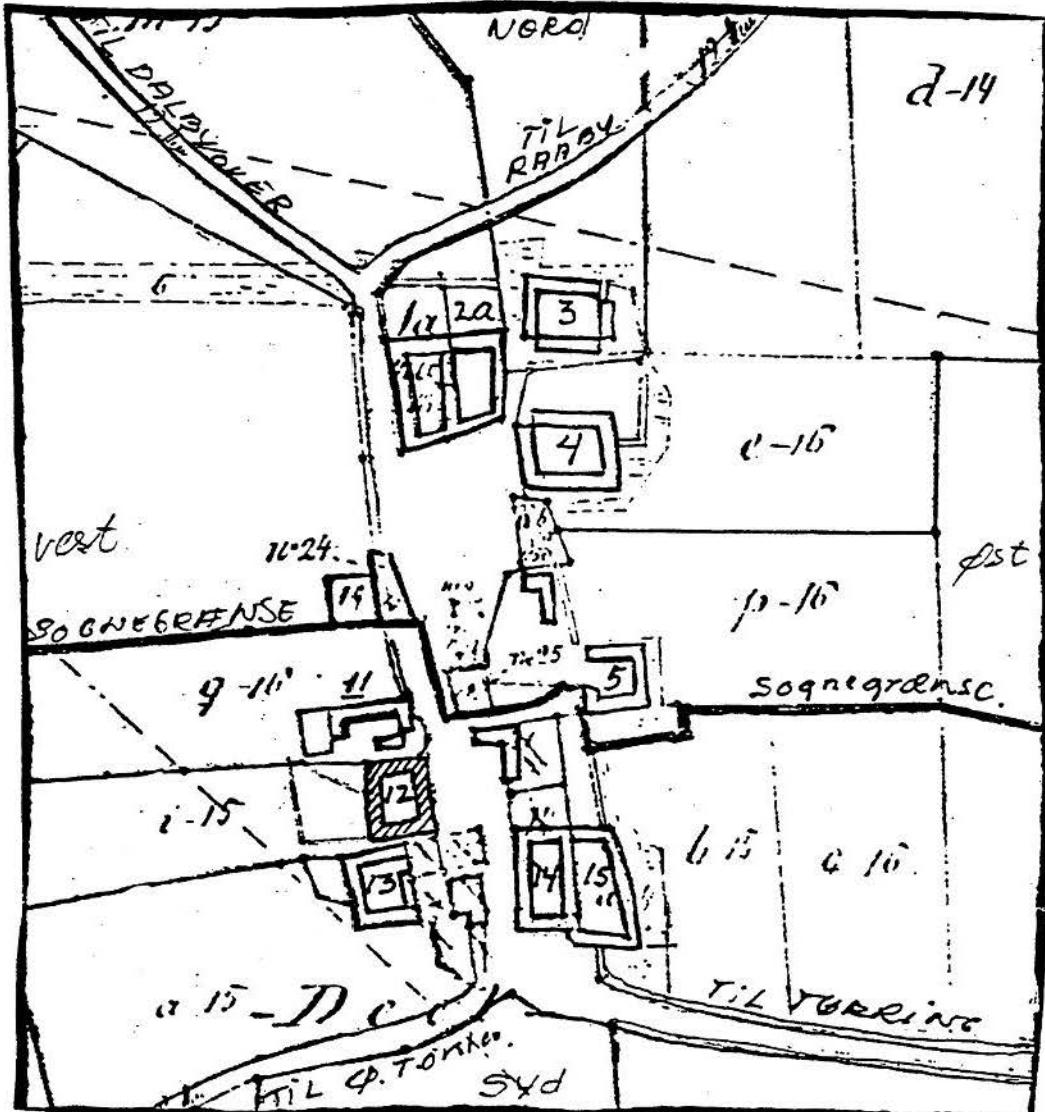
Fr. Arenstoff. Amnitzbøll. C.M. Secher. Fr. Arenstoff. Søren Thorsen.

F. Wesenberg. "

(Citat slut)

UDSNIT AF KORT OPMÅLT I 1792

Udsnittet på næste side viser Knejsted by. Bemærk sognegrænsen, der deler byen i to dele. Nord i byen udgår de to veje til Dalbyover og Raaby. Syd i byen udgår vejene til Ø.Tørslev og Tørring. Midt i byen (nord for sognegrænsen) ses den åbne plads forten.

Udsnit af kort over Knejsted 1792.

Forten fortsætter syd gennem byen ud ad Tørringvejen til græsningsarealerne på Sønderheden. Forten afgrænses mod markerne med et gærde (signatur : dobbelt linie) , ligesom gårdenes tofter afgrænses af et gærde. Nord i byen ses en tvillinggård matr. 1 og 2. Ligeledes ses en tvillinggård syd i byen matr.14 og 15. Matr.nr. 3 - 4 - 11 - 12 og 14 udflyttes senere på mark. (Matr. nr. 12 skraveret, det er den senere "Kirkehøjgård".)

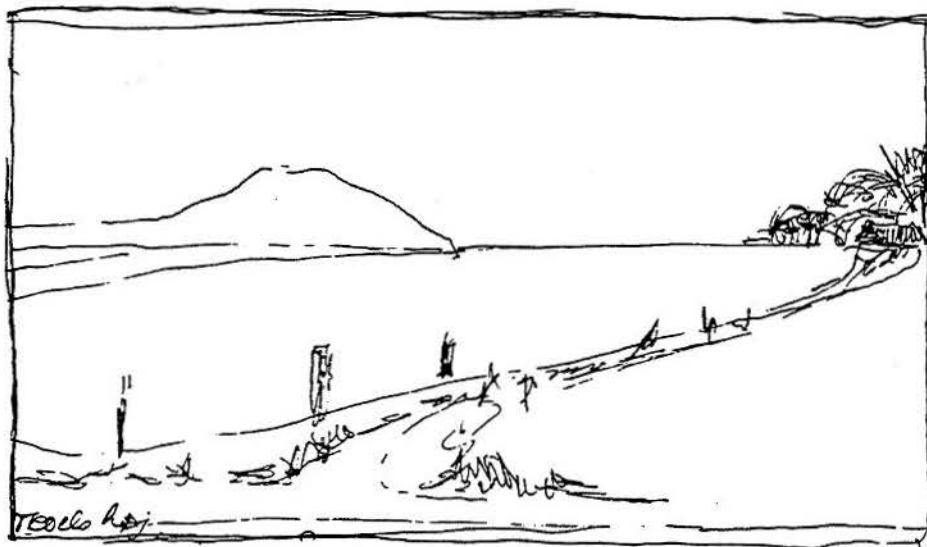
GAMLE STEDNAVNE

Når man ser på delingsplanen for markerne i Knejsted møder man en række stednavne, der nu er gået i glemmebogen. Stedsbetegnelser som Maaedals agre, Vildrøgels Blokker, Krøger- og Tvedsblokker og Valpkiers agre. Alle disse navne, der har været nødvendige i fællesskabets tid for at stedfæste en ager, bliver overflødige med de nye driftsformer, som bliver resultatet af udskiftningen.

Nogle få af de gamle stednavne levede dog endnu i min barndom i Knejsted i 40-erne, navne som Korshøj, Kirkehøj, Kohøj og den brune høj - den sidste var indtil 1940-erne endnu en brun lymbakke ved Raaby-vejen.

Et af de stednavne, der stadig bruges er Troels Høj. Højen ligger vest for byen, og området omkring den har været fælles sandgrav ihvertfald fra 1792 - måske fra længe før.

På Troels høj har man også fejret Valborgsaften, den østjydske forårsfest med Valborgsblusset, der har været karakteristisk for denne egn så længe tilbage nogen husker. Der er rimeligvis tale om en "sommer i by" fest, hvis oprindelse går tilbage til før-kristen tid. (Aage Sørensen, Mellerup i "Randers Amt" 1948).

Troels høj i Knejsted.

Men hvoraf kommer højens navn? Aage Sørensen siger :
"Gamle sagn fra vor egen stavn fortæller om navne som Ho, Dan, Troels og Grim, der ligger jordede i amtets høje, Ho ved Hobro, Troels i Gjerlev herred,...."(Randers amt 1948). En spinkel antydning af, at området kan have været centrum for et lokalt kongedømme.

VEJE OG MOSER

Nye veje kommer til i forbindelse med udskiftningen. Forte vejen til Tørring bliver en almindelig vej. En vej afsættes til "lille moes"- mosen der ligger syd for byen. Der bliver fælles vandingssted der, og der bliver fælles lergrav.

Der skulle bruges ler til klining af huse og til gulve, og denne graveaktivitet i mosen førte da også til, at området blev kuperet med mange små vandhuller. Så sent som i 1915 gravede man mønningstørv dernede (fortalt af Otto Christensen, København, feriedreng i Knejsted 1910-1919).

"Lille Moes" lå som et minde om vore forfædres aktiviteter – og som et vådområde, hvor frøerne kvækkede sommeraftner, og hvor viben og lærken boede indtil kommunen begyndte at bruge området til spildevandsudledning og det gamle kulturlandskab forsvandt og alt liv døde i "Lille Moes".

Raaby Hul der ligger ca. hvor vejene fra Knejsted, Tørring og Raaby mødes, bliver ligeledes fælles vandingssted. Stedet har nok også før udskiftningen fungeret som vandingssted for kreaturer, da det ligger på de tidligere overdrevsarealer. Navnet Raaby hul bruges iøvrigt stadig, men stedet er tørt.

I udskiftningspapirerne nævnes også "*Helling Moesen*" en mose der lå i trekanten mellem Tørring-Knejsted vejen og den såkaldte Tørring hovvej (vejen fra Tørring til Raaby) – mosen er borte nu, formentlig forsvundet i forbindelse med de dræningsarbejder, der blev sat i gang i midten af 1800 tallet. Hvad navnet "Helling" hentyder til, ved vi ikke. Efternavnet "ing"

kendes i mange tilfælde fra folkevandringstiden, og stednavneforskere mener, at nogle af de navne, der ender på "ing" muligvis er endnu ældre, idet germanske stammenavne på "ing" nævnes af klassisk-romerske forfattere. (Steensberg 1940)

Ikke langt fra Helling mosen, på matr. nr. fem's jord, fandt man i 1960-erne to store og smukt forarbejdede stenøkser.

Vejene til nabobyerne Raaby, Dalbyover, Øster Tørslev og Tørring bliver "*gaaendes paa gammelt Sted*", hvilket indebærer, at vi nok her har at gøre med meget gamle vejføringer.

GÅRDENE

De ti gårde i Knejsted forbliver endnu i mange år efter udskiftningen på deres gamle plads i byen. Når man ser på matrikelkortet fra 1792, ser man nogle tre- og firelængede gårde. Med undtagelse af matr. nr. 5, der er en såkaldt halvgård, er alle fæstegårdene lige store, nemlig omkring 6 tdr. hartkorn. Dette kan tyde på, at gårdene på et tidspunkt er blevet egaliseret, dvs. gjort lige i hartkorn, noget der kan være sket for at gøre hoveribyden ens for alle gårdene.

Flere af byens gårde er lukkede, firlængede bygningsværker, der må have haft port. Nord i byen ligger en tvillinggård, dvs. to sammenbyggede gårde, der danner to gårdfirkanter, adskilt af en huslænge, der er fælles for begge gårde. Ligeledes findes syd i byen en tvillinggård.

HUSMÆNDENE

Ved udskiftningen tildeles godsernes fæstehusmænd jord. Tre af Sødringholms husmænd får lodder i heden, hver på 2 skp. land. Formentlig har de i begyndelsen dyrket deres jord fra husene i Knejsted by, og er så senere flyttet ned på Sønderheden. To af Overgårds husmænd får henholdsvis 5 og 3 skp. jord. Det drejer sig om ejendomme der ligger ved Tørslevvejen.

I løbet af det følgende århundrede oprettes mange husmandsbrug i heden, idet gårdene i Knejsted frasælger noget hedejord. Fra gården matr. nr.2 udstykkes de ejendomme, der ligger langs Dalbyovervejen.

Ejendommene langs Dalbyovervejen og i Sønderheden bliver, for størstedelens vedkommende, oprettet omkring midten og første halvdel af forrige århundrede. Allerede ved folketællingen i 1834 angives to husmænd på Knejsted mark at "*leve af deres jordlod*" (Knejsted mark må her betyde Dalbyovervejen, hvilket fremgår af sammenhængen.) Matrikel nr.2d er udparcelleret i 1841, matr. nr. 2b i 1843 og 2c og 2e i 1852.

Matr. nr. 11c i Sønderheden, der er udstykket fra Kisgård udparcelleredes i 1828.

Parcellerne i Sønderheden blev frasolgt gårdene i Knejsted, som derved fik deres jorder reducerede. I 1792 er de fleste af gårdene på ca. 100 tdr. land, men i 1800-årene frasælger gårdene først og fremmest jord i heden, den lavest boniterede jord, og den der ligger længst væk fra gården, og derfor er den mest besværlige i drift og mest urentable.

Der har forestået husmændene i Sønderheden et stort arbejde med at bryde hedejord og bringe jorden i drift – et arbejde der ikke udføres på een gang – men forløber over flere år. Da min bedstefar købte gården matr. nr. 5, var der endnu et stykke hedejord tilbage, som han opdyrkede omkring år 1900.

Det er svært at få rede på hvem de husmænd er, der først etablerer sig i Knejsted. De "*tre Huusmænd i Heden*", der allerede ved udskiftningen får tildelt parceller, er formodentlig fæstehusmænd, der er bosiddende i byen, og som ved udskiftningen. får frataget deres gamle ret til græsning af dyr på fællesarealerne. Andre kan have været "overskudsbørn" fra gårdene i omegnen; de børn der ikke har skullet arve fødegården, og som derfor må finde deres udkomme på anden måde.

Endelig er der jo også i 1800-årene en mobilitet, der har kunnet betyde, at folk fra andre områder kan være kommet til – og have etableret sig på de nye ejendomme i Knejsted.

KIRKEHØJGÅRD

Den gård i Knejsted, jeg i det flg. vil interessere mig for, er matr. nr. 12. Det er den gård, hvor den tidl. nævnte selvejer Søren Christensen Thorsen boede i 1792. Når jeg specielt vil beskæftige mig med matr. nr. 12 og dens mennesker, er det fordi denne gård blev ejet af min slægt fra 1799 til 1907, og fordi den økonomiske og sociale udvikling som disse mennesker gennemgik, nok er en typisk udvikling for ihvertfald gårdmandsklassen på den tid - og på den egn.

Matr. nr 12 fik først navnet "Kirkehøjgård" i begyndelsen af dette århundrede. Når jeg i fremstillingen alligevel bruger navnet "Kirkehøjgård" såvel om gården inde i Knejsted by før udflytningen som om den nyudflyttede gård, er det for derved at gøre gården lettere genkendelig for læseren.

PEDER JØRGENSENS TID

Gården var 4-længet. Gårdsrummet var lukket, altså må der have været en port, sandsynligvis ud til bygaden. Efter overleveringen skal stuehuset have været placeret i gårdanlæggets vestside ud mod toften, med udsigt mod Troels Høj og således orienteret nord-syd, hvilket kan virke ejendommeligt, da alle stuehuse til gårde i Knejsted er orienteret øst-vest.

Et målebordsblad opmålt i 1878 bekræfter imidlertid overleveringen. På kortet ses stuehuset liggende tilbage efter at udbygningerne er nedbrudt ved gårdudflytningen. Stuehuset ligger vestpå tomten, orienteret nord-syd. Ved husets sydgavl ses en lille vinkelbygning.

Hvordan bygningerne har ligget i forhold til hinanden er svært at vide, da der ikke er bevaret brandtaxationsmateriale for gården for første halvdel af 1800 tallet. En synsforretning i anledning af gårdens overgang til selveje findes heller ikke; en sådan kunne måske have fortalt om bygningernes tilstand, men der er ikke bevaret materiale vedr. synsforretninger i Demstrup godsarkiv. (Matr. nr. 12 var oprindelig fæstegård til Demstrup).

En Skifteforretning fra 1818 kan dog fortælle noget om hvilke rum der er i bygningerne, og deres funktion.

Her nævnes foruden stuehuset flg. rum i udhusene: Hestestald - kostald - fåresti - vognport - og lo.

I stuehuset findes : Øverste stue - mellemste stue - bryggers - og desuden to andre rum, hvis navne er ulæselige, da dokumentet er delvis ødelagt af fugt på det sted.

Vest for bygningerne lå gårdens indhegnede toft og muligvis også den kålgård, som nævnes i et lejedokument fra 1849. I mands minde har der stået frugttræer i området, der har ligget nordvest for gården over mod vejen til Troelshøj (se kort s. 12) .

KIRKEHØJ

På gårdens mark lå en nu overpløjet gravhøj. Iflg. min bedstefar Tinus Jørgensen (født 1865 på Kirkehøjgård) kom dens navn Kirkehøj af, at der på stedet ved gravhøjen havde ligget en kirke.

Højen og kirken skulle have ligget 100 favne fra vestre Tingvej - dvs. ca. overfor den nu eksisterende gårds indkørsel, sydøst for vejen, der går fra Knejsted mod Øster Tørslev, umiddelbart efter de to ejendomme der ligger der.

"Kirkehøj" er at finde både på matrikelkortet fra udskiftningen i 1792 og på et atlasblad fra 1878. Som ung i 1960 læste jeg, på Ladelund Landbrugsskoles bibliotek, nogle artikler, der handlede om Randers-egnens ødekirker. Artiklerne stod i historisk årbog for Randers Amt i 1940'erne og var skrevet af Aage Sørensen i Mellerup. Aage Sørensen nævnte i et "Efterslet til ødekirkerne" også muligheden for en ødekirke i Knejsted.

Ihukommende min bedstefars fortællinger skrev jeg til Aage Sørensen for at fortælle, hvad jeg havde fået overleveret. Aage

Sørensen, der dengang var en gammel mand, svarede mig i et meget venligt brev, som der er grund til at gengive i dets helhed, da det er en vidende og estimeret amatørarkæolog, der udtaler sig:

"Med tak for venligt brev og i stille undren over, at ødekirkerne er nået frem til højborgen Ladelund skynder jeg mig at besvare spørgsmålet. Jo, der er både en fejl og en mangel, mest dog det sidste. Der var blevet et slemt hul i Gjerlev herred og jeg skylder gårdejer Niels Greve i Raaby stor tak, fordi jeg fik det fyldt jfr. årbogen 1944 side 25. Efterslet fra ødekirkerne.

Man fortalte mig, hvad jeg ved, med tilføjende af, at Tinus Jørgensen var ham der vidste mest. Vi fulgtes derfor til Knejsted, traf også Deres bedstefar, men han undslog sig med, han vidste ikke mere end hvad N. Greve havde sagt mig. 100 favne fra Vestre Tingvej var dog et stedfæste, jeg som udenbys ikke turde give mig i kast med. Jeg måtte nøjes med hvad jeg havde og gengive det således i eftersletten, men i et afsnit for sig med egen overskrift som en prøve på, hvad stedkendte måske kunne udføre bedre.

Jeg tror fuldt og fast på Knejsted ødekirke og jeg har regnet med den ved Gjerlev Herreds kirkedække jvfr. 1944 side 55. Jeg tror endvidere Kirken vil kunne findes ved ihærdigt arbejde af hjemstavnsens folk, men da dette jo ligger langt udenfor Deres spørgsmål slutter jeg med tak og genhilsen.

Mellerup 13-10-60

Deres Aage Sørensen. "

Aage Sørensen havde en teori om, at der er en sammenhæng mellem kirkers placering og hedenske kultsteder Denne teori byggede på et mangeårigt arkæologisk arbejde med stedfæstelse af flere herreders ødekirker. I Knejsted skulle kirken, efter overleveringen, have ligget ved en oldtidsgravhøj.

Kun 10 dage efter brevet til mig - nemlig 23-10-60 siger Aage Sørensen til Randers Dagblad (i artiklen "Sammenhæng mellem kirkers placering og hedenske steder"): "Hvis museet i København (Nationalmuseet) ønsker nye undersøgelser af gravhøje med kirketomter, så kan jeg henvise til, at der ligger sådanne i Dyrby og ved Kirkehøjgård i Knejsted". I samme artikel siges også, at ældre på Knejstedegnen "kan fortælle, at der iflg. overle-

veringen har ligget en kirkegård på området, og at det kunne hælde, man ved pløjning stødte på gravsten eller lignende".

Det kan altså være, vi har haft en kirke i Knejsted før reformationen – og at den har ligget der på Tørslevvejen med sine grave omkring – og Knejstedfolk har gået derned i sorg og fest, og fjorden har glimtet derude, men da vi kom til det nittende århundrede i Knejsted, da var den kirke glemt, eller den levede bare videre i den form, vi fik fra de gamle: "Den høj der hedder Kirkehøj, den hedder sådan fordi der engang lå en kirke"!

Udsnit af kort over Knejsted bys jorder 1792. Den optrukne linie vest-øst gennem Knejsted er grænsen mellem Råby og Ø. Tørslev sogne. Omridset af Kirkehøjgårds jord er ligeledes optrukket. Kirkehøj ses angivet nederst til venstre, lige øst for vejen fra Knejsted mod Ø. Tørslev - ved indtegnen pil. På side 83 vises et tilsvarende udsnit af et kort tegnet næsten 100 år senere, og dér er navnet på Kirkehøj anført.

GÅRDEN FØR UDSKIFTNINGEN

Den 14 februar 1756 får den allerede omtalte Søren Christen Thorsen fæstebrev på matr. nr 12 i Knejsted by. Gården er da fæstegård under Demstrup. Søren er 30 år gammel. Gården kommer han til ved at *"træde i Ægteskab med Enkens Datter"* og derved *"annammer han ej aleneste gården med god Bygning og Besætning samt Auflingen i fuldkommen Brug, men endogsaa det behøvende Redskab og Indbo ud i Gaarden i god Stand"*.

Gården er på dette tidspunkt på 6 tdr. 4 skp 2 fdk. og 2 alb., og således af samme størrelse som landsbyens øvrige fæstegårde.

Søren kommer altså til en veldreven gård ved at gifte sig med den foregående ejers datter. Da denne hans første kone dør, gifter han sig med den 34 år yngre Ane Nielsdatter fra Dalbyover.

Ane og Søren får tre børn: Christen(f. 1786), Ane (f. 1792) og Johanne(f.1795). Af de tre når kun Anne voksenalder, hun bliver gift med sognefogden i Dalbynder.

Allerede før udskiftningen i 1792 har Søren købt gården til selveje. Af gårdens oprindelige ca. 100 tdr land er den ved selvejet reduceret til godt 80 tdr land. Søren Christensen Thorsen dør i 1799 73 år gammel.

ANE NIELSDATTER OG PEDER JØRGENSEN

I 1799 sidder Ane så enke på Kirkehøjgård, - 35 år gammel og selvejer. Allerede samme år gifter hun sig med ungkarl Peder Jørgensen fra Tørring. At den nye ægteskabsindgåelse finder sted så hurtigt efter ægtefællens død, må ses som et udtryk for, hvor vanskeligt det er at drive gård uden ægtefælle på den tid. Med en næsten fuldstændig naturalieøkonomi, og en stærk arbejdsdeling mellem kønnene, hvor mændene har ansvar for primærproduktionen, og kvinderne tager sig af sekundærproduktionen, er begge køn lige vigtige i produktionsfælles skabet.

Med den 32 årige Peder Jørgensen er den slægt kommet til gården, som skal forblive der de næste godt 100 år, indtil gården i 1907 sælges til fremmede.

Den sene giftermålsalder, for Peders vedkommende, er ikke ualmindelig for tiden. Man ventede med at gifte sig til man kunne komme til en fæstegård eller på anden måde finde sit udkomme. I 1700 tallet angives gennemsnitsgiftealderen for mænd at være ca 30 år , for kvinder et par år yngre (Leif Ingvorsen 1978).

Måden hvorpå Peder og Ane formentlig gifter sig, den man kunne kalde "det arrangerede ægteskab" – "den passende forbindelse", er nok typisk for deres tid. Kærlighedsægteskabet, der senere bliver den næsten enerådende ægteskabsform i – Europa, er endnu ikke det almindelige. I "kulturbilleder fra en vestjydske hedegård" beskriver Axel Steensberg et ægteskabsarrangement af denne fornuftsbestemte type : "*En mand kommer til gården med sin datter, som han vil have gift til gården.*"

PEDERS FAMILIE

Peder Jørgensen, der nu kommer til Knejsted, stammer fra en familie, der i flere generationer har været fæstegårdsmænd i Tørring. Hans far hedder Jørgen Andersen Bugge og fødegården er den senere Tørring Højgård. Både Peders bedstefar Anders Christensen Bugi og oldefaderen Christen Christensen (Bugi?) var fæstegårdmand i Tørring. (Iflg. en stamtavle i 1949 genfundet i Oslo universitetsbibliotek nedstammer Randersegnens Bugger fra Ridder Niels Bugge til Hald.)

Peder er næst yngst af en børneflokk på 8 , 5 drenge og 3 piger. Han er født i faderens andet ægteskab med Karen Ollesdatter.

Peders bror Anders Jørgensen overtager fødegården i Tørring og køber den i 1802 til selveje. En søster Birgitte er gift og bor i Raaby, – og en bror Rasmus Jørgensen Bugge ser ud til på et tidspunkt omkring 1820 at have opholdt sig på Tørring mølle enten som møller eller som svend. En ugift fætter til Peder, Anders Jensen Bugge sidder som fæstegårdmand på bedstefaderens gård matr. nr 9.

Ved således at betragte blot en del af familiens gøremål og opholdssteder ser man en tilsyneladende ringe social og geografisk mobilitet. Man har bosat sig indenfor et afgrænset geografisk område, og man er beskæftiget med landbrug som fæstegårdmand

- eller med mølleri. Den sociale mobilitet, det at man indenfor et menneskeliv kunne bevæge sig både op og ned af den sociale rangstige indenfor landbosamfundet, var ellers karakteristisk for 1700-tallet.

Fæsteprotokollerne viser, at der foregik stærke forskydnings indenfor datidens bondestand. Mindst 10 % af gårdbrugerne havde først været husmænd, over 50% endte deres dage i gadehuse og indsidderstuer. Ulykkeligst var forholdene for de mange gårdforsiddere, der til deres død måtte svare en betydelig gæld, og gøre straffe eller restancedage så længe de kunne (Skrubbeltrang 1978).

Peder Jørgensens bedstefar Anders Christensen Bugge havde måttet fragå en fæstegård " for armod's skyld" - og undgik kun den sociale deroute ved at gifte sig med enken på en anden fæstegård, matr.nr. 9 i Tørring.

Før giftermålet har Peder dels arbejdet hos sin far på Tørring Højgård, dels har han været tjenestekarl hos andre. Ved folketællingen i 1787 er den 20 årige Peder i tjeneste hos Christen Poulsen i Tørring.

Et skudsmålsblad (kopi næste side) viser, at Peder i 1785 er " i tjeneste hos sin fader Jørgen Andersen i Tørring", mens han i året 1884 var " i tjeneste hos gårdfæster Lars Pedersen i Raaby by". På samme skudsmålsblad udtaler pastor Timmerman i Dalbynder at "Peder Jørgensen af Demstrup veed jeg intet uskikkeligt mod", og Peder "var til Guds bord i Raaby Kirke d. 7 efter Trinitatis".

Denne præsteudtalelse er den eneste kilde, der siger en smule om Peder som menneske, - men de få formularprægede præsteord viser alligevel en socialt veltilpasset ung mand, der har opført sig ordentligt - og passet den foreskrevne altergang.

Hvordan Peders skolegang har været, ved vi ikke, formentlig har han frekventeret sognets skole. Skolelovene af 1739-1740 betød, at skoler blev oprettet overalt i landet og når man ser bort fra dem der af forskellige grunde aldrig ville kunne lære at læse, må man af samtidens udtalelser (eks. bispevisitatsberetninger) drage den slutning, at læsekunsten var allemands eje i 1760. (Dagligliv i Danmark. A. Steensberg Red. B.3).

Peder Jørgen Søn Anders Jørgen Søn

Peder, og hans broder Anders Jørgensens underskrift (underskrift ved skifteforretning efter Ane Nielsdatter).

Da Peder flytter op til gården i Knejsted flytter han til en enke med to børn. Allerede året efter, i år 1800 fødes Anes og Peders første fællesbarn – en dreng, der bliver opkaldt efter Anes første barn med Søren Thorsen – den afdøde Christen.

Ved folketællingen i 1801 består gårdhusholdet af Ane og Peder og Anes to piger Ane og Johanne Sørensdatte – og fællesbarnet Christen. Desuden er der tre tjenestefolk, to karle og en pige.

I 1802 fødes der endnu en dreng i familien, han bliver kaldt op efter Anes far, og kommer til at hedde Niels.

Ved Anes død i 1819 ses kun to levende børn som arvinger efter hende, nemlig den 26 årige Ane Sørensdatte og den 17 årige Niels Pedersen. Ane har da mistet tre børn, både pigen Johanne, den første Christen og den anden Christen. At Ane må følge så mange af sine børn til graven, behøver ikke være udtryk for at familien er specielt hårdt ramt. Børnedødeligheden var stor. Dødelighedsprocenten for børn under 1 år var for år 1800 i gennemsnit for hele landet på 20. (L. Ingvorsen, 1978).

BOOPGØRELSEN I 1819

Hvordan så gården matr. nr 12 ud omkring- og i begyndelsen af 1800 tallet? Hvilke ting har Peder og Ane omgivet sig med?

Ane dør som 56 årig i 1819 og i forbindelse med hendes død foretages en skifteforretning. En sådan boopgørelse kan fortælle om en gårde status: Om ruminddeling, møbler, redskaber og husdyr o.a. på et givet tidspunkt. Boopgørelsen "*efter Selvejergårdmand Peder Jørgensens afdøde Kone Ane Nielsdatter i Kneisted*", er desværre skæmmet af store fugtpletter, der gør dele af dokumentet ulæseligt.

Når jeg alligevel gengiver det her, er det fordi, det er den eneste oplysning vi har om familiens materielle omgivelser.

Den 21 Januar 1819 møder skifteforvalteren fra Mariager op med sin fuldmægtig i Knejsted for at gennemføre skifteforretningen. Peders bror Anders Jørgensen fra Tørring er til stede som formynder for den umyndige Niels. Datteren Ane Sørens datter er repræsenteret ved sin mand sognefogden i Dalbyneder Jens Poulsen, - med er også , som vitterligheds- og vurderingsmand, politibetjent Christen Jespersen fra Mariager og gårdmand Morten Kragh fra Knejsted.

I det flg. gengives afskrift af den del af vurderingen, der er læselig. (Side 32 vises kopi af 1 side af den originale skifteprotokol).

	RD	Mk	Sk.
I DEN ØVERSTE STUE:			
1 blåmalet fyrredrøgkiste	6		
I første skuffe:			
3 fruentimmer huer		2	
? korsklæder		3	
1 hvid lærreds forklæde		1	
3 skjæghatte		1	8
1 sjælevarmer		2	
hvergarns klæder	1		
I anden skuffe:			
? forklæder	1		
1 sirtses tørklæde		3	
2 skilderier og 1 pudevår		1	
I tredje skuffe:			
? hvergarns lagner		3	
blå stoffes trøje		2	
grøn vadmels do.		4	
skilderier			8
1 brunmalet fyrreskab	1	0	0
1 blåmalet fyrrebord		3	
1 grønmalet (?) kiste	3		
deri			
(?) blågarn lagner		3	
grøn vadmels skørt		2	
1 ditto		2	
1 ditto		2	
1 ditto		5	
kattuns kåbe			8
grøn skørt		4	
skørt af hjemmegjort tøj	1		
ditto		5	
blå stoffes kåbe		2	
brun skørt		1	

	RD	Mk	Sk.
do. trøje		1	
do. trøje		3	
(?) af hjemmegjort tøj	1		
blå trøje	1		
livstykker		2	
1 sort kjole	1		
blå pudehynde		3	
1 grønmalet kiste	2		
3 halve sengesteder med omhæng	1		
2 blågarns lagner	0	3	0
1 blåstribet olmerdugshovedpude	1		
1 do. bolster		7	
1 do. dyne	3		
1 do.	3		
1 vår			8
1 liden bolster pude		2	
2 ditto		4	
1 rødstribet olmerdugsdyne	6		
1 pude m. kartuns betræk		4	
1 bolster underdyne	3		
2 rødmaledede træstole		2	
1 spinderok		1	
I DEN MELLEMLSTE STUE			
1 fyrrebord m. bæk	1		
1 lidet fyrrebord		4	
5 stole med halmsæde		2	
2 træstole		3	
1 jern bilægger	6		
1 spinderok		3	
1 viserværk	1	2	
1 mælkeskab		3	
1 brunmalet fyrreskab	1	2	

	RD	Mk	Sk.		RD	Mk	Sk.
2 karter		?		1 kobber gruekedel	16		
2 do				1 do. gruepot	1	4	
1 krus og 1 kobber tragt		?		? spande		4	
1 fyrfad		?		2 stripper		3	
1 sengetæppe		?		1 brygkar	1		
1 blåstribet olmerdugsdyne		?		1 do.		4	
1 blågarns lagen		?		1 do.		3	
2 rødstribede olmerdugshovedpud er		?		2 stripper og 1 øltragt		4	
2 rødstribede ??		?		(ulæseligt)			
2 ditto		?		Herefter ser der ud til at have været to mindre rum med ialt 16 numre; en del af disse numre er såvidt det kan skimtes dynetøjer. I rummene findes også 5 høleer, 1 lyngle, 1 garnvinde og noget kramlin.			
1 blåstribet ??		?		I GÅRDEN OG I UDHUSENE			
1 blåstribet olmerdugs overdyne	2			1 brun hoppe 1o år	25		
1 rødstribet olmerdugs overdyne	4			1 ditto 9 år	3o		
blågarns lagner		2	8	1 ditto 3 år	16		
1 blåstribet bolster hovedpude	1			1 ditto 2o år			
1 olmerdugs ditto		4		1 sort hest 9 år	9		
1 bolster do.		4		1 føl	8		
1 grå vadmels underdyne	2			1 blakket ko	2		
1 blåstribet bolster do.	3			I KOSTALDEN			
7 pudehynder		4		1 blakket kvie 3 år	12		
(?) flasker		1	8	1 sortbroget ko	14		
2 øltønder	1	2		1 sort kvie	3		
1 ??			8	2 kalve	4		
6 blågarns særker	1	3		1 sorthjelmet tyr	2	3	
1 pæglemål 1 brænde flaske		1		1 blakket ko	1o		
I BRYGGERSET				1 ditto	14		
1 kobber pot	1			1 ditto	8		
1 jern-?		2		I FÅRESTIEN			
1 jern pande		1	8	1 fårhakke (?)		2	
1 sort potte og 2 ?		1		2 ba..(?)	1		
1 spjald		1		18 får	18		
				I VOGNPORTEN			
				1 plov med tilbehør	3		
				2 træharver	1		

	RD	Mk	Sk.
2 sæt seletøj	1		
2 spader		4	
1 trankande			8
1 vogn med tilbehør	8		
(?)	2	3	
I LOEN			
1 væv med tilbehør	4		
1 hjulbør		1	
1 slump træ		3	
1 gløb (?)			4
4 solde		3	
1 kornskjæppe			8
3 kornsække		4	
1 gris	7		
1 hakkelseskiste med kniv	1	2	
2 pleile		2	
1 stige o.a.		1	8
2 jerngrebe		4	

Ovenstående er de ting der findes i Matr. nr 12 og som vurderingsmændene finder værd at prissætte. Ting af ringe værdi som f.eks. Anes træsko og strømper er ikke medtaget. Vi befinder os i Januar måned, så der må være vinterfoder til dyrene, der er undtaget fra prissættelsen.

På næste side vises en kopi af en side af den originale boopgørelse.

med de gamle huselementer som nævnes i middelalderkilder: Ildhus, stue og herberg (B. Stoklund 1972).

Foruden disse tre hovedrum er der, som omtalt, to mindre rum, hvoraf det ene skimtes at være et "kammer" med et indhold af sengetøj , - og det andet rum indeholder høleer, garnvinde og kornspader m.m. Dette rum kan have været en slags oplagsrum - eller evt. et huggehus(?).

Man kan inddele de stuehuse, vi har kendskab til fra nyere tid, i to hovedgrupper: Ovnhuset og kaminhuset. Den første type findes bl. a. i området mellem Randers og Mariager fjorde. Det er den type, hvor dagligstuen opvarmes af en bilæggerovn med indfyring fra ildstedet, som er placeret i den tilstødende forstue. (I skiftet nævnes ordet forstue eller køkken ikke, indfyringen kan altså være foregået fra ildsted i bryggers,- men der kan også have været et forstuekøkken, hvis få ting så er indført under brygger-set).

Når husmoderen i denne ovnhustype skal lave mad står hun inde i selve den store åbne økorsten. Gryderne står på eller hænger over en muret ildstedsbænk i den ene side af skorstensrummet. Over bænken sidder indfyringshullet til stuens bilæggerovn. Bag køkkenet kan være indrettet et lille sengekanmer, som findes på dette sted i mange nordjydske huse (Stoklund 1972). Måske er det dette "kammer", der nævnes i skiftet ?

Det ser ud til , at vi med stuehuset i matr. nr. 12 har med en nordjydsk ovnhustype at gøre, som defineret af Bjarne Stoklund i "Bondegård og byggeskik" (1972). Vi har ihvertfald jernbilæggeren med indfyring fra ildsted i et tilstødende rum(bryggers eller forstuekøkken).

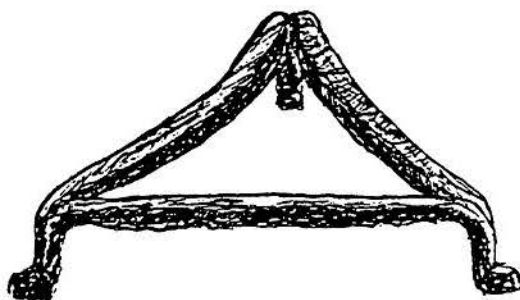
RUMMENE OG MØBLERNE

Vurderingsfolkene begynder deres runde i øverstestuen. Skriveren benævner rummet "den øverste Stue" ; i Knejsted har den type stue med opbevaringsfunktioner imidlertid været kaldt "boskabsstue " (fortalt af Tinus Jørgensen Knejsted). Rummet har

haft flere navne alt efter hvilken egn der er tale om, i middelalderen hed denne rumtype Bur eller Herberg (Stoklund 1972).

Den øverste stue er præget af opbevaringsmøbler: En blåmalet fyrredragkiste, der indeholder en del af Anes tøj i de tre skuffer, to grønmaledede kister, et grønmalet fyrreskab (der kan have indeholdt Peders gangtøj, da dets indhold ikke noteres) et blåmalet fyrretræsbord og tre Sengesteder med omhæng. Desuden 2 rødmaledede stole og en spinderok (husets anden Spinderok). Der er ingen opvarmningsmuligheder i dette rum. Øverstestuen har været brugt ved fester, ved begravelser, måske som "gæsterum", og måske har karlene sovet der, en mulighed Hvidtfeldt nævner ("Håndbog for danske lokalhistorikere", Hvidtfeldt red. 1952-1956).

I den mellemste stue findes jernbilæggeren, langbordet med bæk, 5 Stole med halmsæder, to træstole, spinderok, viserværk (ur), mælkeskab, spejl, brunmalet fyrreskab, - desuden et antal sengesteder (det viser de mange dyner og puder). Af inventaret i denne stue gætter man naturligvis, at det har drejet sig om husets egentlige opholderum. Her kunne opvarmes, og her findes spisebord og stole. Det ser ud til at have været en typisk dansk "bondestue" - af den type som har bestået fra omkring år 1500 til slutningen af forrige århundrede: Bord og bæk formentlig placeret ved vinduesvæggen, sengestederne placeret modsat vinduerne, Det brunmalede fyrreskab kan være et hængeskab over endebænken.

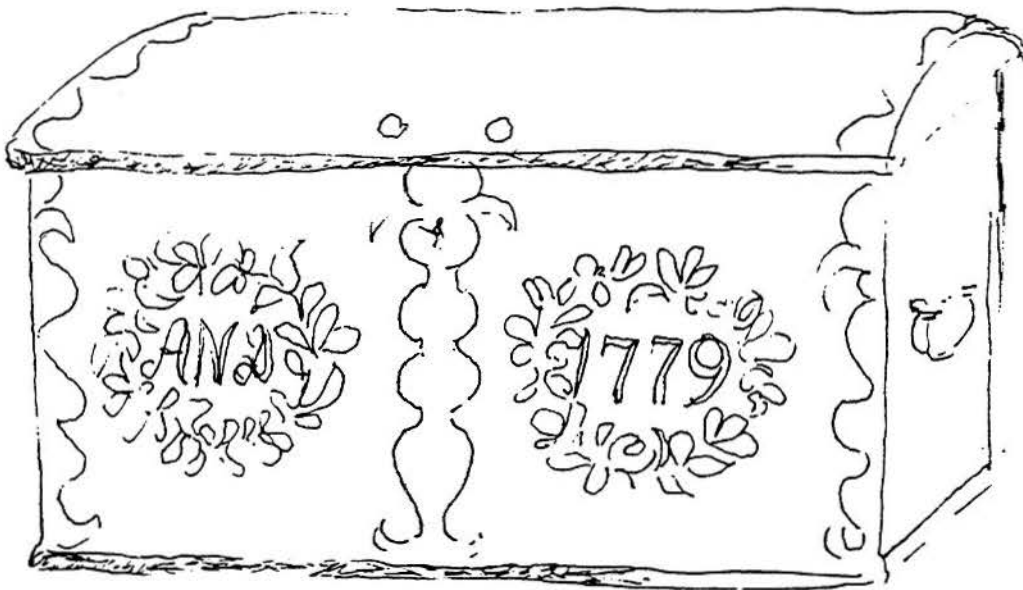

Jern-treben fra matr.nr. 12. Har været brugt på den åbne ildstedsbæk til at sætte pander, pottes og kedler på. Trebenet er ikke noteret i skiftet fra 1820. Det kan være fra senere end 1819 eller det kan have været betragtet som værdiløst og ikke prissat.

Der er to spinderokke i huset. Kvinderne har selv spundet garnet til gangtøj og sengeklæder. Væven er derimod placeret i laden, - og vi kan ikke vide om dette er udtryk for, at Ane har overladt vævningen til en person i landsbyen, der vævede mod betaling. En anden mulighed er, at væven midlertidigt kan være flyttet i laden, måske fra øverstestuen, fordi pladsen skulle bruges ved begravelsen.

Man bemærker, at gården har "viserværk" (ur), det og det omtalte spejl, kan have været stuens eneste vægudsmykning.

I den blåmalede fyrredragkiste i øverstestuen opbevarer Ane "to skilderier" - hvad det så kan have været for nogen? Måske simple farvetryk af den slags der blev solgt på markeder. De ligger der i den anden skuffe, sammen med et pudevår, nogen forklæder og et sirtses tørklæde.

Den ene af de grønmalede kister, der nævnes i skiftet i 1819 efter Ane Nielsdatter. Kistens længde 140 cm, bredde 62 cm, gavlhøjde 75 cm. Fyrretræskisten er malet i en lys grågrøn farve, dekorationerne der skal illudere beslag i en mørkere grøn farve, bladkransene i den samme mørkegrønne farve. Kistens oprindelige farver blev fremdraget i 1956 under et lag egetræsådring, der var påført i 1884. Initialerne A.N.D. og årstallet 1779 er malet i mønjerød farve ligesom håndtagene.

I bryggerset findes en række redskaber til brygning - en kobbergruekedel, et brygkar, en øltragt og en gruepot, desuden nogle spande. Her er også stripper (mælkespande i træ) en jernpande og en sort potte (jydepotte).

ANES TØJ OG GÅRDENS DYNETØJER

Anes tøj gemmer sig i den øverste stues fyrredragkiste og i en af de to kister. Det drejer sig om traditionelle bondeklæder: Vadmelens skørter, trøjer livstykker, særker, "*hvergarns klæder*", huer og den obligatoriske sorte kjole, som en bondekvinde fik til sit bryllup eller konfirmation. Den var hendes fornemste dragt, som hun brugte ved særlige højtidelige lejligheder: Altergang og begravelse (Ellen Andersen 1960).

Garderoben virker enkel. Tøjet er af vadmél (kraftigt uldent stof) og hvergam (stof med trend af hørgarn og islæt af uld). Der er også en trøje af "*stoffes*" = etoffe (silke, eller hårdt blankt presset uldstof med blomster og ranker i en eller flere farver); denne er imidlertid lavt prissat, og kan være gammel og slidt. Så er der det hvide forklæde til pænt brug, og sjælevermeren (en slags trekantet sjal med snor i spidserne, krydset på ryggen, bundet i sløjfe forpå). Et sirtses tørklæde, formentlig til pænt brug, ligger i skuffen sammen med det hvide forklæde, (sirtses = fint bomuldsstof indført fra Trankebar), og der er også huerne, der var så uundværlige for en bondekvinde dengang, til hverdagsbrug. Til festlige lejligheder har Ane 3 skjæghatte med tilhørende korsklæder. (Skjæghat = kulørt hue, hvorunder er riet små løse vinger/flæserved ørerne, over huen sad et tørklæde/korsklæde.) (Ordforklaringer fra E. Andersen "Danske Bønders klæde-
dragt").

Sammenlignet med et 25 år ældre skifte, efter en bondekvinde i Raaby af samme familie, er Anes tøj simpelt. I Raaby-skiftet er noteret silke, kniplinger og damask, og hvor farverne på Anes tøj er præget af brunt og grønt, er den ganske vist noget yngre Raaby-kvindes tøj præget af mønstre og festligere farver.

Det er naturligvis svært at skønne, om denne enkelhed i klæder er udtryk for et nøjsomt sindelag eller for ringe økonomisk formåen, dertil har jeg ikke sammenligningsgrundlag nok.

Antallet – og kvaliteten – af dynebolstre, olmerdugsdynner og puder samt lagner, var tidligere et udtryk for bondevelstand. En olmerdugsdyne er f.eks. i skiftet vurderet til det samme som seks får, en bolster underdyne er vurderet til samme pris som en sort kvie. Netop dynetøjerne repræsenterer jo et møjsommeligt arbejde med indsamling af dun og fjer, og kartning, spinding, farvning og vævning af ulden. Sengesteder med gode dynner, kister med hørlagner og olmerdug var statussymboler. Det er vanskeligt at vurdere gårdens formåen på dette område, da dele af skiftet, hvor olmerdug er noteret, som nævnt er fugtbeskadiget.

GÅRDENS BESÆTNING

Gårdens besætning består af 5 heste, 1 føl, 4 køer, 2 kvier, 3 kalve og en sorthjælmet tyr. I fårestien står 18 får, og i loen befinder sig gårdens eneste gris.

I dag synes det en ringe besætning for en gård på godt 80 tdr. land. Men hvordan har det set ud i forhold til den tid og det sted, der er tale om: Året 1819 i Knejsted.

Nu ved man faktisk noget om landboforhold i Randers amt i begyndelsen af 1800-tallet. I sommeren 1824 berejste Det Kgl. danske Landhusholdningsselskabs sekretær I. C. Hald Randers Amt, han rejste sammen med landvæsenskommissær Dalgas. Resultatet af denne rejse blev en indberetning til selskabet, der indeholder interessante enkeltheder om amtets landbrug.

Hald giver bl. a. en række eksempler på besætningens størrelse på forskellige typer gårde i amtets herreder. Om Gjerlev herred skriver han: *"I Gjerlev Herred er den almindelige Besætning på en Gaard paa 5 af 7 tdr. Hartkorn : 4 Arbejdsheste med tillæg , 7 af 9 køer foruden Ungkvæg".* – Og videre : *" I Omegnen af Randers, og overhovedet i de bedre egne, tillægges i Almindelighed paa en Bondegård 3 til 5 Kalve aarligen, hvoraf 2 af 3 stk. , 2 af 3 Aar gamle sælges. Næsten enhver Gaardmand i de gode sogne af Nørhald og Støvring Herreder udskyder gierne 1 eller 2*

Høveder aarligen, som han om sommeren feder paa græs, hvis han ikke ser sin fordel ved at sælge dem om foråret. Ellers sælges de sædvanligen i Randers eller til Kiøbenhavnske Slagtere ved midsommer eller om efteraaret".

Når man sammenligner Peder Jørgensens besætning med det landhusholdningsselskabets sekretær angiver som det "sædvanlige" i Gjerlev herred, ser det ud til, at størrelsen på Peders besætning ligger på gennemsnittet – eller lidt under gennemsnittet for en gård på den størrelse.

På gårdene ved Randers Fjord – i Støvring herred f. eks. – med de store græsningsarealer, "*hvor de herlige enge giver Anledning til rig Højbjergning*", er der anderledes tillæg af kvæg, heste og stude.

For Peders vedkommende har der nok kunnet sælges et par kalve om året, og måske en ko – hvor han så har kunnet sætte de to kvier i deres sted. I. C. Hald siger konkluderende om amtets besætninger: "*Det ses i det her anførte, at Kvægets Antal i det hele taget er lidet i forhold til Bøndergårdenes størrelse.*" Antallet af heste på gården (5 + 1 føl) er nok bestemt af den kendegeving, at hjulploven, der stadig var i brug, krævede 4 heste forspændt.

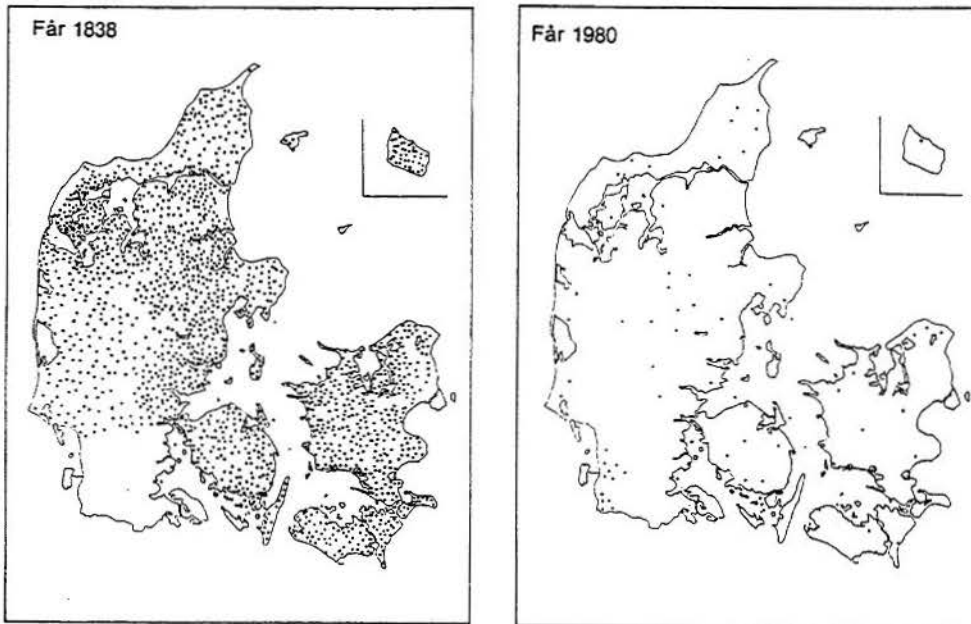
I det, i øvrigt store, afsnit om hesteavl i amtet siger Hald: "*.. der gives dog endnu mangan Bonde, som holder flere Heste end han behøver til sin Gaards Drift, da han ej indse Muligheden af at kunne pløje med to Heste, endog på sandede jorder. Han kan derfor ikke skaffe en, i forhold til sin Gaards Areal, for stor Hestebesætning den tilstrækkelige Underholdning, hvilket jo må have en skadelig indflydelse på Dyrene og bidrage til, at Racen forringes med Hensyn til Udvikling i Væksten.*"

Af booptegnelsen fra 1819 ses, at gården har 18 får i fårestien. Kirkehøjgård fik i forbindelse med udskiftningen tildelt et stykke Jord i Sønderheden, så der er grund til at tro, at de 18 får har fundet en stor del af deres føde på dette lyngstykke.

Det ret store fårehold, der var typisk for hele landet på den tid, viser hvor stor en rolle dette husdyr spillede i det ekstensive landbrug. Fåret er et hårdført og nøjsomt dyr, der på flere måder

har bidraget til den næsten totale naturaliehusholdning, der var karakteristisk for landhusholdet i førindustriel tid. Fåret gav uld, der kunne kartes og spindes, væves og strikkes, og kunne derved forsyne husholdet med tøj. Fåret gav talg til lysestøbning, det gav mælk til ost, og endelig kunne dets kød jo spises. Når man ser på fåreholdets størrelse i forhold til kvægholdet og den enlige gris på gården, må man gætte på, at husholdets forbrug af kød, primært har drejet sig om lamme- og fårekød.

Nedenstående prikkort over fåreholdet i henholdsvis 1838 og 1980 siger en del om fårets placering i landbrugsbedriften i første halvdel af 1800 tallet i forhold til i dag.

Prikkort over fåreholdet i Danmark 1838 og 1980. Hver prik betyder 1000 stk. får.

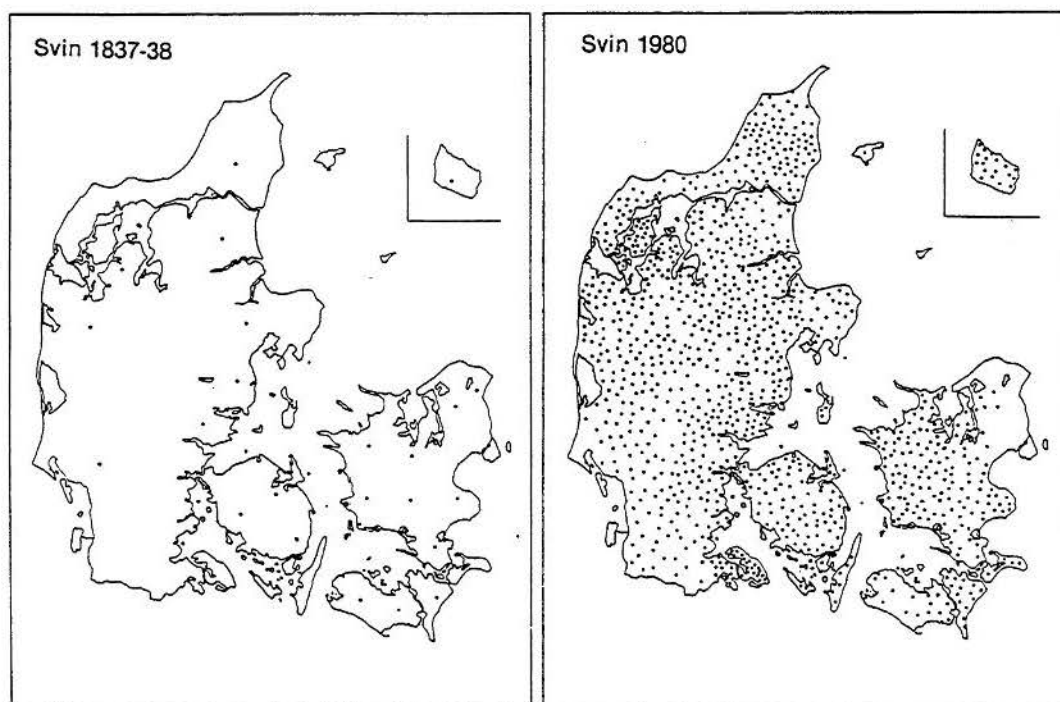
(Efter Aa. Kampp "Prikkort over dansk landbrug". Geografi-forlaget 1984).

Karle og piger på gårdene fik ofte en del af deres løn udbetalt i fåreuld. På Kirkehøjgård har denne form for aflønning været almindelig, det viser lønregnskaber fra senere i århundredet. Folkene fik uld i form af "vævning", eller i ren uld, beregnet i pund.

Om fåremælksostene i amtet siger Hald: *"Fra byerne norden for Randers Fjord faaes især gode, fede Faaremælksoste, som er meget søgte i Randers, dog mere til egen Husbrug end til Handel"*.

Gården har kun en eneste gris, der ovenikøbet er placeret for sig selv i laden.

Den enlige gris på gården har været det almindelige i amtet. Hald skriver: *"De fleste gårdbeboere have en grisebærende soe, men sælge for det meste tillægget, på et Par stykker nær, i en Alder af 4 uger. Ved Juletider slagtes Soen og en Griis til Bondens Husholdning, en anden Griis overføres som Griisesoe for næste år"*.

Prickort over griseholdet i Danmark i 1838 og 1980. (Efter Aa. Kamp : "Prickort over dansk landbrug." Geografiforlaget 1984). Hver prik betyder 1000 stk svin.

MARKREDSKABERNE

Gårdens markredskaber begrænser sig til en plov, to harver, et par vogne, fem høleer og en lyngle. Ploven er blevet anvendt til at vende jorden, så ukrudt blev nedpløjet. Med harven har man jævnet og løsnet jorden, – og til at høste korn, hø og lyng har man brugt le. Såning er foregået med håndkraft, og sæden dækket ved harvning.

Peders plov står i vognporten. Formodentlig drejer det sig om en hjulplov, tilvirket af træ og med skær af jern. Svingploven var ganske vist opfundet i midten af i 1700- årene, men iflg. Landhusholdningsselskabet var hjulploven endnu i overtal i 1830-40.

Da intet tyder på, at Peder Jørgensen har været særlig avanceret i sin landbrugsdrift, og da ploven i vognporten kun er vurderet til 3 rigsdaler, så er der nok ingen tvivl om, at gårdens plov er en hjulplov. De to harver, der benævnes som træharver, kan have været af træ – eller de kan have haft jerntænder. I bogen " Det agrare Danmark 1680- 1950-erne" skriver C.J.Bryld og H. Haue: "*Danskharve, eller ledharve var oprindelig helt af træ. I begyndelsen af 1700-tallet erstattedes træ-tænder med jern-tænder, hvorefter danskharven kaldtes en jernharve.*" At Peders harve udtrykkeligt kaldes en træharve, kan have været en skrivefejl – skriveren kan have brugt en gammel form. Eller Peder kan have været træg til at bruge nye opfindelser, så han stadig på dette tidspunkt bruger den gammeldags harve. Om harven skriver G.Begtrup i "Agerdyrkningens tilstand i Danmark" –afsnit om Nørrejylland 1808: "*Træharver aflægges overalt og jernharver indføres*". Dette skrives 10 år før skifteopførelsen på Kirkehøjgård.

Begtrup skriver, i ovennævnte bog, om arbejdsvogne i Nørrejylland 1808: "*Beslagen arbejdsvogn findes i hver mands gård, som for 30 år siden var en sjældenhed.*" På den baggrund kan man nok regne med, at de to vogne, der står i vognporten, og som er vurderede til henholdsvis 8 og 18 RD. har været jembeslåede vogne.

Den specielle lyngle , der nævnes i skiftet , må have været anvendt på gårdens lod i Sønderheden. De fem andre leer har været brugt til kornhøsten, og til høhøsten. Kirkehøjgård havde

eng både i Raaby og i Tørring. Engen i Tørring - matr. nr.27 - var en såkaldt sylteng, der grænsede mod fjorden. På denne engtype kunne høstes et meget fint hø.

ARVEN EFTER ANE

I boet efter Ane opgøres besætning og løsøre til ialt 368 RD , 2 Mrk, og 4 sk. Gården (jord og bygninger) anslås til 200 RD. På gården hæfter en gæld på 112 RD.

Når gæld, salær og andet er fradraget, er der tilbage til deling mellem arvingerne 434 RD. Arven deles sådan, at enkemanden Peder får halvdelen = 217 RD. Den anden halvdel deles mellem de to børn, sådan at den 17 årige søn Niels får 144 RD.5 Mrk. og 11 sk. , mens datteren Ane sørensdatter kun arver 72 RD.2 Mrk.og 10 sk. Når datteren kun arver en "søsterlod" - nemlig det halve af den sum sønnen arver, skyldes det en fra gammel tid gældende regel om, at kvinder i visse tilfælde kun arvede halvt så meget som mænd. (Hvidtfeldt 1952-56).

Peder runder endog den umyndige søns arvebeløb op fra de 144 til 160 RD.

Foruden penge arver Niels også nogle af moderens ting. Han arver sin mors sengested m. omhæng, 1 olmerdugsoverdyne, 2 bolster dyner, 2 lange og 2 korte bolster puder og nogle blågarns lagner. Desuden får han sin moders klædeskiste og et fyrreskab. Niels skal først have arven tildelt, når han fylder 26 år.

Niels når imidlertid aldrig at få sin arvepart, han dør i 1825, 23 år gammel - kun fem år efter sin mor. Angiveligt af et maveonde. Vi ved ikke så meget om hans liv. I det år, han dør, optræder han i kirkebogen som fadder for et uægte barn, født af en tjenestepige i Knejsted. På det tidspunkt ses han at være tjenestekarl hos sin fader.

En afskrift af et dokument, der er i familiens eje, fortæller imidlertid en smule om Niels. Dokumentet er, efter formen at dømme, et såkaldt Testimonium, dvs en slags levnedbeskrivelse, som degnen forfattede, - med skildring af den afdødes levnedsløb med indflettede gudelige betragtninger. I mange hjem lod man

testimoniet prente med skønskrift og indramme. ("Dagligliv i Danmark" - Steensberg (red.) 1963).

Testimoniet gengives her i sin helhed, da det i sin form og i det, der vægtes i indholdet, nok afspejler noget af sin tids tone:

"Testimonium.

Ved at erindre og betragte det efterfølgende, om denne vores salig afdøde ærlig og skikkelig unge karl Niels Pedersen udi Herren nu hensovede, hvilket videre vi ville få at høre af hans Fødsel, ærlig og skikkelige Vandring samt hans Endeligt fra Verden, som følger.

Hans Fødsel til Verden tildrog sig i 1802 i Kneisted. Hans Fader er ærlig og skikkelig Mand Peder Jørgensen. Moderen var i live ærlig og skikkelig Kone Ane Nielsdatter, som forhen er hensoved. Da disse hans Forældre blev denne deres søn og Ægteskabsplante given, have de ikke alene antaget ham med Hjertets Bønner og Forbønner, opofret ham til Gud i den hellige Daab og ladet ham indvie i den Kristne Kirkes samfund og indpode i den rette Vinstok Christoe Jesu sin Frelser, på det at han maatte nyde Børneret i Gud Zion og bekomme omsider Borgerret i det himmelske Jerusalem.

Disse hans Forældre have og ikke ved Aarene Tiltagelse forsømt deres Pligter imod ham, men viste Omhyggelighed for ham for tilbørlig Opdragelse og i selve Herrens Frygt ved at undervise og ham oplære i sin Christendoms- Kundskab som det eneste og ene fornødne. Og desforuden lod hans Fader ham lære i sognets skole at regne og skrive.

Hvad hans sygdom og paafølgende Død anbelanger, da blev den et Forbud paa dødens søvn. Han var syg og bestandig sengeliggende i 4 uger, hans sygdom bestod i at det var Forstop-pelse, saa vidt som kunne skønnes. Denne sygdom ytrede sig mere og mere. Da han fornam, at det blev den visse Død, blev han vederkvæget og meddelte Jesu Christi sande Legem og Blod paa hans sygeseng, hvorfor han inderlig takkede Gud med andægtige Bønner, han var tilfredse med Guds Villie, hvadenten han levede eller døde hørte han Herren til. Bønherte Gud den Christne Kirkes Bøn for ham i 8 dage. Om Morgen kl. 8½ efter at han haver levet i denne Verden udi 23 Aar, som var hans Gang hernede.

Du flittige og tro Tiener, du har været tro over lidet, jeg vil sætte dig over meget, gaa ind til din Herres Glæde.

udi St.Math. evangelium 25 Cap.23 V. "

DORTE OLESDATTER.

Peder Jergensen gifter sig igen 8 måneder efter Anes død. Han er 53 år, og gifter sig med den 30 årige Dorte Olesdatter, der i kirkebogen angives at være tjenestepige i Raaby.

Forlovelsen mellem de to anmeldes 6 august 1819, og de bliver gift d. 24. sept. 1819 i Raaby kirke. Forlovere ved brylluppet er Poul Christensen og Christen Olesen begge af Råby. (Sidstnævnte er sandsynligvis Dortes halvbroder Chr. Olesen Sejrsen også kaldet stærke Sejr. Beretninger om hans styrke har været fortalt i Raaby lige til i dag. Det fortælles, at han, da nogle fremmede spurgte, hvor den stærke Sejr boede, tog sin plov og løftede den op i een arm og pegede på gården, hvor han boede. Stærke Sejr skal også have været forbillede for "stærke Sejr" i Blichers "De tre Helligaftner". (oplyst af Jens Sejrsen, Raaby til Randers Amtsavis 19xx)).

Dorte Olesdatter er datter af fæstegårdmand Olle Christensen Sejrsen og Ane Villadsdatter i Raaby. Dorte er kun 4 år, da hun mister sin mor. Ane Villadsdatter dør i barselsseng efter en drengefødsel i 1792.

Kirkebogen beretter ikke noget om hvor Dorte befinder sig som tjenestepige, da hun som 30 årig bliver gift med den meget ældre Peder og flytter op på gården midt i Knejsted by. Det kan være, hun indtil giftermålet har været hos sin broder Christen og hans kone Maren, der bor på fødegården matr. nr 22 i Raaby – men vi ved det som sagt ikke.

Faderen Olle Christen Sejrsen er død allerede i 1808, så hos ham kan hun ikke have opholdt sig. Dorte arvede nogle ting efter sin moder, som hun formentlig har bragt med sig til stuerne i Knejsted.

Det drejer sig om moderens fyrrehalvkiste, fyrrehængeskabet med Ane Villadsdatters navnetræk og årstallet 1783 påmalet, og så naturligvis bedstefaderen Villads Jensens gave til den 4-årige Dorte ved hendes moders død: Fyrretræsdragkisten.

Helt uden kendskab til folk i Knejsted kan Dorte ikke have været. Hendes svigerinde, stærke Sejrs kone Maren Christensdatter, kommer fra Knejsted. Marens forældre bor i gården matr. nr. 13, og er således naboer til Peder Jørgensen. Det kan endda tænkes, at det er igennem dem, at forbindelsen mellem Dorte og Peder er bragt i stand.

Dorts beholdt sit pigenavn Olesdatter efter giftermålet, skikken med at overtage mandens efternavn ved ægteskabs indgåelse blev først almindelig mod slutningen af 1800-tallet.

BØRNENE.

Den 19-5-1821 får Dorte og Peder en dreng, som de kalder Jørgen. Faddere er gårdmand Morten Kragh Knejsted, gårdkone i Dalbynder Ane Sørensdatter, Otte Jensen, Jens Kragh gårdboer i Knejsted, Jørgen Andersen og Jens Christensen.

Et år senere føder Dorte endnu en søn, som bliver døbt Ole - i november 1822. Faddere er Maren Christensdatter gårdkone i Raaby, tjenestepige Kirsten Jensdatter hos gdr. Morten Kragh i Knejsted, Jeppe Christensen gårdmand i Knejsted, Otte Jensen og Jens Kragh gårdboer i Knejsted.

I 1825 fødes Dorte og Peders første datter, som bliver kaldt Ane. Fødeåret 1825 er beregnet efter oplysninger i kirkebogen opgivet i forbindelse med Anes giftermål. Hun er ikke at finde i Ø.Tørslev kirkebog som født i hverken 1825 eller de foregående eller efterfølgende år, hvad så grunden kan være.

Den 9 oktober 1828 fødes der endnu en pige på gården. Hun kommer til at hedde Karen. Faddere ved dåben er Karen Andersdatter gårdbeboer Anders Jørgensens datter af Tørring. Jens Villadsens datter Ane Marie af Raaby, Jørgen Christensen og Jens Kragh alle gårdboere af Knejsted.

Den sidste datter Ane Marie fødes d. 11. april 1832. Faddere i Øster Tørslev kirke er gårdmand Jeppe Christensens datter Dorte af Knejsted og pigen Ane Jensdatter af Tørring, gårdmand Jeppe Christensen Knejsted, Piil Søren og gdr. Niels Jensen alle af Knejsted.

FADDERE

De faddere Dorte og Peder vælger til deres børn kan deles i to grupper 1. Slægtninge af samme generation som børnenes forældre. 2. Gårdmænd i Knejsted.

Faddere er f. eks. Dortes tre kusiner , morbroderen Jens Villadsens døtre Ane, Ane Marie og Kirsten og svigerinden stærke Sejrs kone Maren. Desuden Peders steddatter af første ægteskab Ane Sørensdatter, der er gift med sognefogden i Dalbyneder.

Hertil kommer gårdmændene i Knejsted Jeppe Christensen (matr.nr 13) , Jens Kragh (nr.14), der bruges flere gange, Morten Kragh og Niels Jensen (nr. 5). Fadder er også naboen, husmand Otte Jensen der, iflg. folketællingen 1834 angives at leve af sin jordlod og dagleje (måske hos Peder?) ; ved tællingen i 1840 ses han at leve af "ålebrug" - ålefiskeri.

En mand, der kaldes Piil Søren optræder også som fadder men da "Piil" formentlig er et kaldenavn og ikke et døbenavn, er denne ikke til at identificere via f. eks folketællingen i 1834, der kun nævner een Søren, der kan være tale om , nemlig husmand Søren Rasmussen Kragh, der også ernærer sig som tømrer. Det kan altså være ham , der bærer kaldenavnet Piil, en formodning, der understøttes af, at omtalte Søren har en søn, der hedder Anders, og en mand ved navn Piil Anders optræder i andre af Kirkehøjgårdfamiliens papirer.

Familiens valg af faddere viser, at man fortrinsvis vælger slægtninge og folk fra ens egen gruppe: Gårdmandsklassen, samt naboe og andre man evt. kan have arbejdsmæssige relationer til.

NAVNEVALG

Dorte og Peder får 5 børn. 2 drenge og 3 piger. Børnene kommer til verden i perioden 1820 til 1832. Da den yngste pige Ane bliver født er Peder 65 år, Dorte 42 år.

Børnenes efternavn "Pederssøn" og "Peders Datter" er et såkaldt patronymikon dvs. faderens fornavn med efterhængt "søn" og "Datter".

Denne navngivningsskik er helt enerådende blandt landalmuen i denne periode.

Da man fra centralt hold ønskede, at bønderne skulle antage "slægtsnavne", hvilket vil sige, at det samme efternavn skulle bæres af alle børn i en børneflokk – og bæres af efterfølgende generationer, kom der i 1828 en navneforordning, der fastslog, at disse navngivningsnormer skulle følges. Børnene skulle derefter indføres i kirkebogen med et slægtsnavn, ikke med et patronymikon.

Kun det yngste af børnene på Kirkehøjgård, pigen Ane, blev født efter udstedelsen af den nye navneforordning. Hun skulle altså retteligen være døbt med efternavnet Jørgensen og ikke som hun blev, med efternavnet Peders Datter. I dette tilfælde ville det dog have været i strid med en anden del af navneforordningen, nemlig den, at alle søskende skulle bære samme efternavn.

Nu skulle det imidlertid være meget længe før de nye navngivningsregler slog igennem, – for manges vedkommende blev skikken med at give børnene det såkaldte patronymikon, opretholdt helt op imod 1800-tallets slutning (P.Balle Pedersen 1974).

De fem børns fornavne: Jørgen, Ole, Ane Marie, Karen og Ane er helt traditionelle bondenavne på den tid. I en artikel om navneskik blandt borgere og bønder i første halvdel af 1800 tallet siger P. Balle Pedersen :

"Bønderne valgte efter et ret begrænset antal navne, således at adskillige i samme lokalsamfund havde samme navn. Det gjaldt både piger og drenge. Adel, gejstlighed og borgerskab havde et meget bredere navnespektrum. Her var der kun få, der bar samme

fornavn, bortset fra enkelte særlig populære navne, overtaget fra kongehuset. "

Som en slags bekræftelse på ovenstående – og som et kuriosum – kan nævnes, at de tre navne, som pigerne på Kirkehøjgård fik: Ane, Ane Marie og Karen, var de almindeligste pigenavne i Knejsted ved folketællingen i 1834. Af byens 69 kvinder hed de 11 Karen og 17 hed Ane, eller en navnesammensætning med Ane.

Dorte og Peders børn blev alle opkaldt efter slægtninge. Navneopkald fulgte nogle ret fastlagte regler. Det var almindeligt at opkalde bedsteforældre først, derpå andre slægtninge (Steensberg "Dagligliv i Danmark" bind 5, 1963).

Den ældste dreng Jørgen opkaldes efter sin fars far gårdmand Jørgen Andersen i Tørring, der var død i 1792. Den næstældste søn Ole opkaldes efter sin mors far Ole Christensen Sejrsen i Raaby, der var død i 1808.

De to piger Ane og Ane Marie er sikkert opkaldt efter deres mors mor Ane Villadsdatter fra Raaby. Den ene kan dog være opkaldt efter Peders første kone Ane Nielsdatter. Pigen Karen opkaldes efter farmoderen Karen Ollesdatter fra Tørring.

Navneopkaldet er her sket efter flg. regler:

1ste barn : Mandens far

2det barn : Konens far

3die barn : Konens mor

4de barn : Mandens mor

5te barn : Evt. mandens første kone

BØRNENES UNDERVISNING

Peders søn af første ægteskab, den tidligt afdøde Niels lærte "i sognets skole at læse og regne" og han blev "oplært i sin kristendoms kundskab" (Testemoniet).

Der er ingen grund til at tro, at Peder skulle have sørget ringere for sine børn af andet ægteskab. Ved skoleloven af 1814 blev undervisningspligten for alle en kendsgerning.

Man indførte undervisningspligt og ikke skolepligt hvilket betød, at det stod forældrene frit for – under offentlig kontrol – at lade deres børn undervise i hjemmet.

Den ældste søn Jørgen, der var født i 1821, har skullet påbegynde sin skolegang i slutningen af 1820-erne, og den yngste pige Ane har skullet begynde i skolen i slutningen af 1830-erne.

To ting, der kom til at præge skoleundervisningen i denne periode, er "den indbyrdes undervisning" og gymnastikundervisningen.

Den indbyrdes undervisning udmærkede sig ved, at børnene selv blev inddraget i undervisningen, som var baseret på en række trykte tabeller, der blev ophængt i klasseværelset. Systemet var ganske militært præget: Først uddeler læreren bliktegn til de elever, der indtager en overordnet stilling "monitørene", – eleverne inddeles i "læseskolen", skriveskolen", "regneskolen" og "geografiskolen"; hver under sin monitor. ("Danmarks Historie", J. Danstrup og H. Kock red., 1964).

Denne indbyrdes undervisning indføres i Øster Tørslev skolevæsen i 1822. Ved en præstevisitation over "*skoledistriktets beskaffenhed*" d.19. juni 1830 fastslår cap. Roed Ø. Tørslev præstegård: "*Med hensyn til læsning og skrivning er den gavnlige indflydelse kjendelig (her altså af den indbyrdes undervisning) ligesom den hele metode bidrager til, at børnene vænnes til orden.*".

Nu kan vi imidlertid ikke vide om børnene på Kirkehøjgård har gået i den offentlige skole. Familien kan have benyttet sig af den nye skolelovs muligheder, og ladet børnene undervise hjemme. Ved folketællingen i 1834 bor der en 42 årig gift huslærer hos gårdejer Niels Rasmussen Kragh i Knejsted. Han angives at være "*huslærer for nogle børn i Knejsted*". Foruden at være lærer for Kraghs egne tre skolesøgende børn – antyder formuleringen "*nogle børn i Knejsted*", at han må have været lærer også for andre børn i byen.

Det er nærliggende at forestille sig, at disse privatelever har været børn af gårdmænd, da andre grupper i landsbysamfundet næppe har evnet at lønne en privatlærer.

I "Det agrare Danmark 1680-1950-erne" siger Bryld og Haue: *"Den obligatoriske skolegang, der blev indført i 1814, var vel især en fordel for de dårligst stillede grupper, da de mere velhavende ofte benyttede privatlærere"*

Vi kan ikke vide om Peder og Dorte har sendt deres børn til Ø.Tørslev skolevæsen, eller om de har været blandt dem, der har engageret privatlærer til børnenes undervisning, - men børnenes er under alle omstændigheder blevet undervist. Det krævede den nye skolelov.

FOLK I KNEJSTED I 1834

Hvad er det for mennesker, der bor i Knejsted i Dorte og Peders tid ?

Vi kan få noget om det at vide ved at se på folketællingen i 1834. I dette år bor der 120 personer i byen, deraf bor de 65 i den nordlige bydel der hører til Raaby sogn, 55 bor i byens sydlige del, der hører til Øster Tørslev sogn.

10 ses at være gårdejere, 17 betegnes husejere og to betegnes inderster (en inderste er en person, der sidder til leje i et værelse, enten i et hus eller i en gård) - og endelig er der den føromtalte huslærer, der sidder til leje i en gård.

Gårdmændene lever af deres jord. Anderledes er det med husejerne, - af dem er der kun 4, der alene lever af deres jordlod, 1 lever af sin jordlod og dagleje, 11 lever alene af erhverv (formentlig jordløse husejere). Af disse sidste er de 3 hyrder, 1 er snedker og tømmersmand, 1 er skrædder, 1 lever af dagleje, 1 er i "fast tjeneste" (måske hos en gårdmand), 3 enlige kvinder lever af "spind og dagleje" og en gammel kvinde er almisselem. Endelig lever en som aftægtsmand fra en gård.

Af de to inderster er den ene en 31 årig mand, der angives at være daglejer, den anden er den 79-årige kvinde, der er almisselem.

Det er, som det ses, ikke mange erhverv, der er repræsenteret. Byen har f.eks. i 1834 endnu ingen smed. Bønderne må være taget til en naboby for at få lavet smedearbejde som harvetænder, plovskær og hjulbeslag. Det varer dog ikke længe før en bysmed nedsætter sig i Knejsted. Iflg. realregistret får smed Jens Christensen skøde på et smedehus fra nogle beboere i Knejsted d. 21 februar 1838. Huset ligger ved "Knejsted Leergrav og Gade". På et kort opmålt i 1878 ses smedjen at ligge tæt ved dammens nordvestlige hjørne, hvor i dag et gammelt hus ligger. Smedehuset, bygges således på byens fællesjord, centralt i byen, med adgang til vand. Det sidste var en nødvendighed, fordi smeden skulle bruge vandet til afkøling af jernringe på hjul til arbejdsvogne.

En anden ting, man hæfter sig ved, er de tre hyrder der – endnu 36 år efter udskiftningen – bor i byen. Det må betyde, at gamle driftsformer stadig fungerer, og at bønderne ikke i tilstrækkeligt omfang har fået heget deres marker.

I 1824 da landhusholdningsselskabets sekretær Hald berejste Ommersyssel, var det stadig skik, at bønderne opgav ævred (dvs de slog kreaturerne løse på de høstede marker). Det var også flere steder almindeligt at lade kreaturerne vogte forår og efterår, for at de ikke skulle komme på fremmede marker. Begrebet "markfred" var kontroversielt. Hald klager over, at bønderne ikke sørger for at holde kreaturerne på egne marker – de hegner ikke, og sørger ikke for tilstrækkelig vogtning på de tider om efteråret, hvor nogle bønder har kartofler på markerne.

25 år senere – i 1852 – er det ikke stort bedre med at holde markfred. Lærer Frederiksen i Sødring skriver: *"Med hensyn til fred på marken og i engen er der meget tilbage at ønske – dog er også heri god begyndelse gjort for flere år siden, idet rugen bliver fredet både efterår og forår, og i de sidste år have enkelte begyndt at holde fuldstændig fred både på mark og i eng"* (Tidskrift for Landøkonomi 1852).

De tre hyrder i Knejsted i 1834 har naturligvis været ansat til at vogte hornkvæg og får – og dermed til at sikre markfreden. Om

de har kunnet løse denne opgave fuldstændigt, kan vi ikke vide. Man kan ikke se om de har været ansat af alle gårde i fællesskab som en slags byhyrder , eller om de hver især er knyttet til en enkelt eller evt. flere gårde.

Man kan heller ikke se om hyrderne har haft binæringer i vinterhalvåret. (Den tilgængelige litteratur beretter om byhyrder i Østjylland i fællesskabstiden (Ole Højrup 19).

De tre mænd , der ved folketællingen i 1834 angives at være hyrder i Knejsted, er den 64 årige Jens Pedersen, den 63 årige Niels Pedersen og den 40 årige Michel Sørensen. Ved folketællingen 9 år senere i 1845 er der ingen hyrder tilbage i byen. Den yngste af de tre, Michel Sørensen, ses nu at være daglejer.

Af de tre kvinder, der i 1834 ernærer sig af spind og dagleje, er de to alene, den tredje skal desuden forsørge en 11 årig dreng.

Skrædderen, snedkeren og tømreren og ham der angives at være i "fast tjeneste", er nok de af husejerne der har mest stabilt arbejde. Vi ved ikke hvordan alle disse folk er blevet lønnet for deres arbejde hos bønderne, men man må formode, at en del af lønnen er blevet udbetalt i naturalier.

BØRN OG UNGE

I Knejsted er der i 1834 23 børn i den skolepligtige alder. 16 er gårdmandsbørn, 7 er husmandsbørn.

Hvis man ser på antallet af voksne, hjemmeboende børn(over 14 år) fordeler de sig med 11 på gårdene og 5 i husene, hvoraf den ene, en 15 årig pige angives at skulle "i tjeneste". At der her er tale om et større antal voksne hjemmeboende børn på gårdene end i husene, er nok ikke tilfældigt. Voksne børn kunne bruges som arbejdskraft hjemme på gården, og man kunne så spare fremmed arbejdskraft.

Ser man på Kirkehøjgårds hushold i folketællingerne fra 1801 til 1901 ser man, at gården i perioder, hvor voksne børn er hjemme, indskrænker fremmed folkehold – mens den i perioder, hvor børnene er små – eller har giftet sig , igen supplerer med unge udefra.

Antallet af tjenestefolk på en gård er således afhængig af hvor i familiens cyklus familien befinder sig. I folketællingen 1834 begrundet en enkelt gårdmand (nr.5) fraværet af tjenestefolk med, at " deres børn hjælper til med gårdens arbejde i stedet for tjenestefolk". De omtalte 7 børn er i alderen fra 16 til 2 år !

Antallet af ugifte tjenestefolk er for mænds vedkommende 5, for kvinders vedkommende 8, deraf betegnes 2 som "husholder" for ugifte mænd.

Det er svært at spore, hvorfra tjenestefolkene rekrutteres i denne periode. Ved at se på navne og alder og sammenholde folketællinger fra Knejsted med folketællinger fra de nærliggende landsbyer, ville man måske kunne identificere nogle af de unge på gårdene, og bestemme hvilke familier de kommer fra. Også kirkebøgernes til-og afgangslister kan fortælle om unges bevægelser.

Det at komme ud at tjene, har nok været en del af de fleste unges livscyklus i den første del af 1800-tallet. Gårdmandsbørn kom ud på andre gårde. Peder Jørgensen var som ung i tjeneste på gårde i Tørring og Raaby. 3 af Dorte Olesdatters kusiner fra Raaby, gdr. Jens Villadsens døtre, tjener på gårde i henholdsvis Tørring og Knejsted.

Om det forhold, at gårdmandsbørn kom i tjeneste på andre gårde i tiden 1750-1850 skriver O. Löfgren i "Family and household among scandinavian peasants": *"Familier med overskudsarbejdskraft kunne lade deres børn tage arbejde på andre gårde i kortere eller længere perioder. Da tjenestefolk hovedsagelig blev rekrutteret fra bønderfamilier i de fleste egne i perioden 1750-1850 var der næsten ingen social lagdeling mellem familien og tjenestefolkene. Størstedelen af børnene fra gårdene tilbragte nogle år af deres liv med at arbejde som tjenestefolk i andre hushold. Positionen som tjenestekarl/pige var da kun en overgangstilstand i de unges livscyklus, sædvanligvis mellem konfirmation og giftermål - dette forhindrede opvæksten af en tyende-underklasse.*(Löfgren 1979, min oversættelse).

Disse forhold skulle ændres senere i 1800-tallet, hvor der er en tendens til at gårdmandsbørn holdes hjemme på gården indtil de bliver gift (derom senere).

PEDER JØRGENSEN DØR

Den 22 august 1847 dør Peder – iflg. Ø.Tørslev kirkebog af "alderdom og brystsyge" – 80 år gammel.

I de sidste år af sit liv har han sine egne 5 børn til hjælp på gården. Gårdhusholdet tæller derfor ingen tjenestefolk ved tællingen i 1845. Foruden Peder og Dorte drives landbruget af Jørgen, Ole, Ane, Karen og Ane Marie – alle endnu ugifte og fra 15 til 25 år gamle.

Den 29 august 1847 begravnes Peder Jørgensen på Ø. Tørslev kirkegård. Begravelsen foretages af sognepræsten Jacob Jacobsen, der kun fungerer som præst i Øster Tørslev i 4 år.

Dorte, der herefter sidder i uskiftet bo, driver selv i de følgende 9 år gården videre med hjælp af sine hjemmeboende børn og tjenestefolk.

ET DAGLEJERHUS I KNEJSTED

To år efter Peder Jørgensens død opretter Dorte – i 1849 – en lejekontrakt med den 34 årige Jens Jensen i Knejsted. Dorte udlejer et stykke jord – 6 favne bred og 20 favne lang til Jens Jensen, der har opført et 12 fags hus på stedet, "*for hans og hustrus livstid*".

Jens Jensen har muligvis været tilknyttet gården som daglejer. Der har ligget et ældre hus på grunden, ejeren af dette hus Otto Jensen og hans kone indgår aftægtskontrakt med Jens Jensen og får aftægtsbolig i det nye hus.

I lejekontrakten fastslås lejerens "*frie færdsel til og fra stedet*", som der står: "*Vesten om min Gaards Kaalhauge og indved Søndersiden af min Gaard*". Dorte Olesdatter sikrer sig ligeledes "*fri færdsel og fart*" omkring Jens Jensens hus "*for hende og efterkommere af hendes gård, dog således at huset ikke derved vorder beskadiget*". De to rigsdaler som lejeren skal betale for

grunden erlægges " i hvert års juni termin". Dokumentet underskrives af Dorte Olesdatter og Jens Jensen. Dortes "lavværge" er naboen Christen Jepsen.

Jens Jensen angives at være født i Knejsted. Efter alderen må han være født i enten 1814 eller 1815. Iflg. kirkebøgerne (Raaby og Ø. Tørslev) fødes der en dreng i Knejsted i 1814, der døbes Jens Jensen. Han fødes d. 28 august som uægte barn af en pige i Knejsted og en tjenestekarl fra Tørring. Forældrene gifter sig senere og får flere børn – der dog delvis forsørges af det offentlige. Der er derfor grund til at antage, at Jens Jensens baggrund har været fattig.

At Jens, der angives at være daglejer – i 1849 bygger et hus så stort som 12 fag kan måske undre. Allerede året efter – i 1850 – ses imidlertid foruden Jens og hans 12 år yngre kone Karen, også et gammelt aftægtsægtepar at bo i huset. Det drejer sig om den 70 årige Otto Jensen og hans 67 årige kone Ane.

Om Jens Jensen har haft familiemæssige relationer til aftægtsfolkene – eller det bare er et lejeforhold, er svært at sige. Aftægtsfolkene ser, iflg. folketællingerne, ud til at have været barnløse, aftægtsmanden har (måske?) haft arbejdsmæssige relationer til Kirkehøjgård (han optræder et par gange som fadder til børnene). Det kan tænkes, at Dorte har villet sikre en gammel medhjælper ophold – og måske kan have haft en mundtlig aftale derom med Jens Jensen, da jordlejemålet skulle i stand. Dette er naturligvis kun gisninger.

Under alle omstændigheder har aftægtsfolkene nok med deres husleje suppleret Jens Jensens indtægter.

Ved folketællingen i 1870 er Jens Jensen 55 år, hans kone Karen Sørensdatter, der er født i Stouby er 43, de har en søn Hans på 8 år.

Jens får 18 år som ejer i sit tolv fags hus, – den 18. maj 1867 afhænder den da 52 årige Jens Jensen huset til Poul Nielsen. I årene forinden har han gentagne gange måttet optage lån i huset – og da han dør d. 13. januar 1875 – 60 år gammel, da er han som det fremgår af dødsattesten "fattiglem i Knejsted".

Hans skæbne viser noget om vilkårene for dem, der i 1800-årene tilhører den jordløse landarbejderklasse: Født som

"uægte" barn i fattige kår, som ung og stærk daglejer formår han at bygge hus på lejet grund, - allerede før sit tredsindetyvende år er han så syg og/eller udslidt, at han må lade sin familie forsørge af sognet.

En tilværelse som daglejer har nok til nød kunnet give til dagen og vejen, men der har ikke været mulighed for at lægge penge op til alderdommen.

De fattige på landet kan, i 1800-årene, inddeles i tre grupper: De bofaste, beboerne i fattiggård/hus og det omvandrende proletariat (folk der går fra sted til sted og betler).

For at kunne få fattighjælp skal man have opholdt sig i sognet i mindst 5 år - eller være født der, samt have haft et hæderligt erhverv. Man skal endvidere lade sine genstande registrere af fattigvæsenet, modsætter man sig det gives der ingen hjælp (Ingeborg Christmas Møller 1978).

Jens Jensen, der er født i Knejsted og har haft hæderligt arbejde der i hele sit liv, er derved så "heldig", at man ikke har kunnet nægte ham fattighjælp. Han er også så heldig, at han tilhører den bofaste del af de fattige. Dette har nok ikke gjort hans skæbne lettere - en skæbne han deler med mange andre fattige i Danmark på det tidspunkt. I 1879 er der 16.693 registrerede fattige på landet, svarende til 1,16 % af landbefolkningen. Lægges dertil alle de fattige udenfor fattigvæsenet, samt byernes fattige, kommer vi hurtigt op på 4 % af befolkningen (Ingeborg Christmas Møller 1978).

Godt halvandet år efter fattiglem Jens Jensens død dør hans kone Karen - kun 50 år gammel. Hvad der herefter bliver af den 15 årige søn Hans er ikke til at vide - ved folketællingen i 1890 er han ikke mere i Knejsted.

Hvor lå Jens Jensens hus? I realregistret finder vi hans navn på matr. nr. 17a i Knejsted by. Matriklen eksisterer ikke mere - men iflg. et matrikel kort optegnet i tiden mellem 1870 -1900 lå parcellen der hvor nu nr. 12c' forhave ligger.

Huset må altså have ligget på en smal strimmel jord øst for den udflyttede Kirkehøjgårds bygninger, ud mod bygaden. Denne beliggenhed passer godt med beskrivelsen i lejedokumentet, hvor husets ejer sikres vejret "sønden om Gaarden - vesten om Kaal-

haven" formentlig til vejen til fællesgræsningen på Troelshøj (Jens Jensen kan have haft husdyr han skulle græsse der).

Et målebordsblad, der viser bygninger i Knejsted optegnet 1870-1900, viser imidlertid ingen bygning på det sted. Det er mærkeligt fordi tingbogen viser, at huset handles helt til slutningen af århundredet. Forklaringen kan måske være, at målebordsbladet af pladshensyn har udeladt bygninger i det tætte område i midtbyen.

ÆGTESKABSFORBINDELSER

I 1849 gifter Peders og Dortes ældste datter Ane sig med en gårdmand i Klattrup, den 10 år ældre ungkarl Niels Mortensen. Brylluppet finder sted i Øster Tørslev kirke d. 25 november.

Hvordan finder Ane sin ægtemand i Klattrup? Naboen Christen Jepsen er gift med en søster til Niels Mortensen, så det må være der igennem forbindelsen er kommet i stand. Christen Jepsen er søn af Kirkehøjgårdfamiliens gode ven og nabo Jeppe Christensen, hvis søster er gift med Dorthes bror stærke Sejr.

Ægteskabet mellem Niels og Ane er således på en måde en fornyelse af familiebåndene mellem de to familier. Christen Jepsen er da også forlover ved brylluppet sammen med Anes bror Jørgen.

I 1856 gifter den 34 årige Ole sig med den 33 årige Inger Mortensdatter fra Klattrup. Ole er på det tidspunkt allerede etableret som møller på Demstrup mølle.

Pigen han gifter sig med, er en søster til ovennævnte Niels Mortensen, der 7 år før er blevet gift med Oles søster, Ane. Vi har altså her et tilfælde af søskendebytte.

Ole må have kendt Inger i det mindste 9 år før giftermålet, for i 1845 ses hun at være tjenestepige hos naboen Christen Jepsen, hvis kone Marie er en søster til Inger.

Når Ole har kunnet købe møllen hænger det måske sammen med, at han har fået udbetalt en del af sin arv, der nok mindst har været i samme størrelsesorden som søstrenes (se senere). I brode-

ren Jørgens regnskabsbog er den eneste oplysning om arv til Ole et notat fra febr. 1856, hvor der står "*min broder fået på kapitalen 500 Rd.*"

Den 17 juni 1856 bliver Karen gift med den 13 år ældre enke-mand Peder Christian Pedersen, der ejer Brendstrupgård i Sødring. Ved brylluppet i Øster Tørslev kirke er broderen Jørgen og gårdmand Joseph Andersen Knejsted forlovere.

Det må formodes, at den ældste søn på Kirkehøjgård Jørgen Pedersen allerede i 1855 er blevet forlovet med Marie Kathrine Andersdatter fra Ø. Tørslev, idet der i familien findes en sølvske med deres navne og dette årstal indgraveret. Brylluppet finder dog først sted d. 26 sept. 1857 i Øster Tørslev kirke.

Marie Kathrine, der er 28 år, er datter af gårdmand Anders Jensen Als, hvis gård ligger midt i Ø. Tørslev by. Marie Kathrines bror gårdfæster Jens Andersen Als og gårdmand Niels Nielsen Knejsted er forlovere ved brylluppet.

Kun 14 dage efter dette bryllup, nemlig d. 10 oktober 1857 bliver Jørgens søster Ane Marie Pedersdatter gift med Marie Kathrines bror gårdfæster Jens Andersen, der er 39 år. Også ved dette bryllup er Niels Nielsen forlover sammen med den nygifte Jørgen.

Med disse forbindelser har vi endnu et tilfælde af søskende-bytte.

Det er nok ikke uvæsentligt for Dorte Olesdatter, at hendes børn alle gifter sig indenfor samme sociale lag som de kommer fra.

Kirkehøjgård børnene bliver dog ikke sendt tomhændede hjemmefra. Gennem den aftægtskontrakt, der oprettes mellem Jørgen og Dorte ved gårdovertagelsen i 1856, får vi at vide, hvad de to, på det tidspunkt endnu ugifte, døtre – Ane Marie og Karen, skal have med ved giftermål. Man må regne med, at de hjemfarne har fået samme arv.

Hver af de to døtre skal have 1000 Rd., 1 hest, 1 ko. og 4 svin af de næstbedste af gårdens kreaturbesætning. Hele gården er i 1862 vurderet til 5000 Rd., så det er ikke småpenge, der skal udredes til disse arvedele.

Hvor meget forældrekontrollen i giftermålsanliggender betyder hos bønderne på denne egn i første halvdel og midten af 1800-tallet er vanskeligt at sige.

Hvis vi husker Knejsted folketællingen fra 1834, kan vi ikke undgå at bemærke en klasseinddeling med en skala fra bønder til husmænd med jord, indsiddere og daglejere uden jord og endelig almisselemmer. For at opretholde en sådan social struktur kræves det, at gårdmandsbørn ikke gifter sig "nedad". Den møjsommeligt opsamlede kapital i form af jord, kvæg o.a. som udgør det økonomiske grundlag for bondefamiliens placering i det lokale hierarki kan ødelægges ved ufordelagtige giftermål.

For Kirkehøjgårdbørnenes vedkommende gifter de sig som sagt indenfor samme sociale gruppe - om det i dette tilfælde skyldes helt bevidste ægteskabstrategier kan vi ikke vide.

Vi kan både i denne generation og i den foregående (Dorte og Peders generation) se, at man ikke ved ægteskabsindgåelse har taget hensyn til aldersforskelle. Det er ikke usandsynligt, at enker og enkemænd på egen gård har været eftertragtede giftermålsobjekter.

At forblive ugift har ikke været attraktivt i landbosamfundet. For ugifte kvinder fandtes der kun få valgmuligheder. De kunne blive hjemme og hjælpe forældre, og senere bistå den af søskendeflokken, der overtog hjemmet, eller de kunne blive husholdere for gifte mænd. I Knejsted ser vi også ugifte kvinder leve som husbestyrerinder, af "spind og dagleje" og efter 1870 som skrædder- og sypiger. Ingen af disse beskæftigelser har formentlig været indbringende. Bondehusholdningen var i så høj grad baseret på et samarbejde mellem mand og kvinde, så den gifte stand var den mest "naturlige" og socialt acceptable.

Som vi har set er de 4 af børnene på Kirkehøjgård involveret i et såkaldt "søskendebytte" eller "dobbelt svogerskab". Hvordan disse forbindelser er kommet i stand findes der ingen kilder, der fortæller noget om. Der kan have været tale om rene sympati-forbindelser - eller der kan have været tale om praktiske arrangementer, af den slags, der tjener til at holde familieejendommene intakte.

Angående "søskendebytte" refererer Hellspong/ Löfgren til punktundersøgelse fra 1700-tallets Sverige, der viser, at søskendebytte dér var relativt almindelig blandt velstillede bønder. Gennem denne udveksling af giftemåls partnere slog man to fluer med et smæk og fik forsørgelsesproblemerne løst for to af sine børn.

De to forfattere fastslår desuden, at et sådant parti ikke nødvendigvis behøvede at være etableret ved en slags handel fra forældrenes side, men udmærket kunne være de unges egen ide: *"Ægteskabet er i høj grad en økonomisk institution, og et fornuftsparti kunne virke ligeså selvklart for de unge som for deres forældre. At ægteskabet hvilede på en tilstrækkelig solid økonomisk grund, fremstod som vigtigere end tilfredsstillelse af personlige behov. Følelserne måtte så i bedste fald vokse frem efterhånden.* (Hellspong og Löfgren 1979).

Ovenstående betragtninger gælder Sverige, men den samfundsgruppe, der er tale om, er velstående slettebønder i Sydsverige i 1700-1800 årene, - en gruppe, der socialt og økonomisk nok ikke adskiller sig meget fra danske slettebønder i Ommersyssel i samme periode.

Kapitel 3

GENERATIONSSKIFTET

JØRGEN PEDERSENS TID

I 1855 beslutter den 67 årige Dorte sig for at afhænde Kirkehøjgård til sin ældste søn Jørgen, som da er 35 år..

Ved – som det har været almindeligt i Danmark – at lade eet af børnene overtage gården, opnår man at holde den økonomiske enhed samlet. Den der således overtager gården har i reglen skullet udrede arveandele til de øvrige søskende.

Generationsskiftet på Kirkehøjgård kan have sin anledning deri, at både mor og søn må siges at være gamle nok til at gøre den forandring. Jørgen er endda blevet forlovet i 1855 – og Dorte kan være blevet svagelig. Ihvertfald skriver hun ikke selv skødet under – dette sker "med ført pen" i modsætning til lejedokumentet fra 1849, hvor hun selv sætter navn under.

Noget der tyder på, at Dorte kan være blevet syg, er det faktum, at Jørgen i sin regnskabsbog i begyndelsen af 1856, indfører ret store udgifter til doktor og apotek, samt for "væsen til indvortes og udvortes brug".

Af skødet, der tinglyses d. 11. dec. 1855, fremgår at Jørgen betaler 2000 Rigsdaler + en nærmere bestemt aftægt til Dorte for gården.

Iflg. skødet afhænder Dorte flg. ejendomme til sin søn:

a. Min ejende og iboende gård her i byen med underliggende jorder af ager og enge Hartkorn efter gl. matr. 6 tdr. 4 skp. og efter ny matr. 4 tdr. 7 skp. 2 fkr. 2 1/4 alb. ansat til gl. skat 44 rdlr. 49 sk. under matr. nr. 12 og matr. 27 i Tørring 2 skp. 2 fjk. 2½ alb.

b. En parcel i Råby by og sogn af hartkorn efter gl. matr. 3 skp. ½ alb. og efter ny matr. 2 skp 3 fjk. 1½ alb.

c. Min besætning, ind- og udbo uden undtagelse, alt for købsummen 2000 - to tusinde daler Rigsmønt, og årlig aftægt efter en i dag oprettet kontrakt, - og da købesummen er betalt, så erklærer jeg herved ingen videre ret til bemeldte ejendomme, der herefter skal tilhøre køberen med uigenkaldelig ejendomsret.

På ejendommen under litr. a hæfter til Øster Tørslev kirke 3 td. og 3 td. byg 3 td. 6 skp. havre, som det er en selvfølge køberen overtager og tilsvare.

Det fremgår endvidere af skødet, at afdøde Peder Jørgensen havde pant i en gård i Tørring, man må formode, det drejer sig om fødegården, der blev solgt i 1835.

AFTÆGTEN

Samme dag, som skødet underskrives, oprettes aftægtskontrakt mellem Jørgen og hans mor. Kontrakten skal garantere moderen underhold til hendes død.

Indgåelse af aftægtskontrakter var bondesamfundets måde at løse sine forsørgelsesproblemer på. Det var kun de fattige, der måtte lade sig forsørge af sognet.

Aftægtskontrakten på Kirkehøjgård indeholder primært bestemmelser om naturalieydelser som aftægtsboligens standard og om Dortes anstændige begravelse "efter egnens skik og brug", deri adskiller kontrakten sig ikke fra andre aftægtskontrakter i tiden.

Det kan være udmærket at se nærmere på kontrakten, fordi den kan fortælle noget om, hvad man anser for at være et "passende underhold" i den samfundsgruppe, det drejer sig om, i 1855 i Østjylland.

AFTÆGTSKONTRAKT

I anledning af, at min moder Dorte Olesdatter her i byen i dag har tilskødet mig sine ejendomme, forpligter jeg mig hermed til at yde hende sin livstid følgende aftægt:

1. Jeg leverer min moder årlig og i så små kvantiteter, som forlanges, 3 td. rug, 2 td byg, 1 td malt, 3 lp. smør, 3 lp ost og 2 lp røget flæsk, samt i penge 12 rdl - tolv rigsdaler rigsmønt.

2. Ved slagtetid erholder hun ligeledes årlig 1 får og 1 lam uklippede, som hun må udtage af de bedste af min fåreflok.

3. Ved sædvanlig bjergningstid leveres hun frit i hendes bopæl 8 læs skudtørsv og 2 læs hedetørsv.

4. Hun leveres daglig i sin bopæl 2 potter nymalket mælk både vinter og sommer.

5. Endvidere er jeg pligtig årlig at levere hende 6 alen vadmel og 12 alen hørlærred.

6. Til hendes anstændige beboelse i eller ved gården bygger og indretter jeg 4 fags hus forsvarlig i enhver henseende og forsyner samme med bageovn, samt stuen med en bilæggerovn.

7. Når hun indflytter i sin aftægtsbolig har hun ret til af mit indbo at udtage, hvad hun måtte have brug for, der under indbefattet det fornødne køkkentøj; men hvad der således udtages falder efter hendes død tilbage til mig eller til gårdens daværende ejer.

8. Dersom min moder flytter andetsteds hen, så er jeg pligtig at tilføre hende aftægten med undtagelse af mælken og ildebrændselet, for hvilke dele hun da betales 10 Rdlr. for mælk og 7 Rdlr. for ildebrændsel.

9. Min moders anstændige begravelse efter egnens skik og brug, bekoster jeg.

10. Foruden foranstående aftægt, som ydes i gode og forsvarlige varer, forpligter jeg mig hermed til at betale hver af mine søstre, nemlig Karen og Ane Marie - 1000 Rdlr. - et tusinde rigsdaler rigsmønt - som erlægges, når jeg ved døden afgår, eller når de bliver gifte med et års varsel. Desuden leverer jeg berørte mine søstre til hver som udstyr: 1 hest, 1 ko, og fire svin af de næstbedste af gårdens kreaturbesætning.

Til vitterlighed for alt, hvad jeg efter nærværende kontrakt er pligtig at præstere, pantsætter jeg hermed med første prioritet den mig under dags dato tilskødede gård hør i byen med underliggende jorder og ager og eng hartkorn efter gammel matrikel 6 td. 4 skp. og efter ny matrikel 4 td. 7 skp. 2 fjk. 2 3/4 alb., en parcel i Raaby by og sogn af gl. hartkorn 3 skp. 1/2 alb. og nyt hartkorn 3 skp. 3 fjk. 1 1/2 alb., og min besætning, ind- og udbo og bliver til den ende dette dokument såvel for aftægten som med hensyn til hvad mine søstre ere tillagte - at tinglæse som pantebrev.

For det stemplede papirs skyld anslåes aftægten til penge, rente efter kapitaltakst og dels efter gangbare priser således:

3 td. rug - 19 Rdlr, 2 td. byg - 9 Rdlr, 1 td malt - 5 Rdlr, 3 lp. smør - 12 Rdlr, 3 lp. ost - 4 Rdlr, 2 lp flæsk, 1 får og 1 lam - 8 Rdlr, 6 alen vadmel - 4 Rdlr, 12 alen lærred - 2 Rdlr, 2 læs skudtørsv - 8 Rdlr, 2 læs hedetørsv - 4 Rdlr, penge 12 Rdlr, bopæl - 6 Rdlr, begravelsesomkostningerr - 30 Rdlr, pengebe-

løb til Karen og Ane Marie - 2000 Rdlr, de deres tillagte varer anslåes til 300 Rdlr. Ialt 2859 Rdl. 1 Mk. 5 Sk.

*Den pantsatte gård med tilliggende findes forhæftet for 160 Rdl. iflg. skifte-
retsattest, tinglæst d. 22 feb. 1819.*

Hvordan aftægtskontrakten blev efterlevet er ikke let at vide. Der er ingenting, der tyder på, at Dorte fik sit 4 fags aftægts hus. Hun lever kun 6 år efter salget af gården og hendes aftægtsbolig kan være blevet indrettet i gårdens stuehus. De ret store naturalydelser, der er tale om, har gjort det muligt for hende at føre hus på et vist niveau - der må have været plads til gæster på de 24 kg ost og de 24 kg smør om året. Som allerede omtalt er der sørget godt for de børn der ikke arver gård. Dorte har også sikret sig en anstændig begravelse efter egnens skik. Begravelses omkostningerne sættes til 30 Rdlr. , eller så meget som 3 tdr. rug koster.

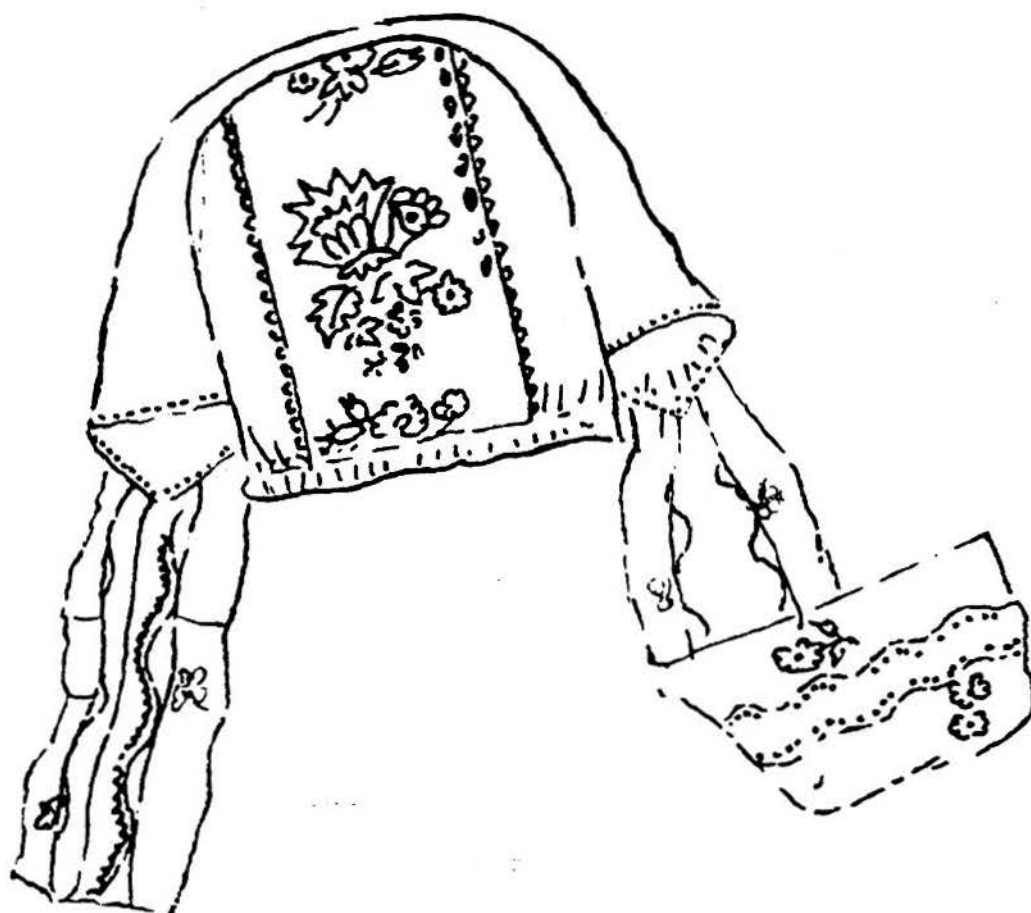
MARIE KATHRINE

Marie Kathrine Andersdatter Als kommer fra Øster Tørslev og bliver gift med Jørgen Pedersen i Knejsted i 1857. Hun er født den 23 august 1829, og hendes forældre er gårdmand Anders Jensen Als og hustruen Maren Nielsdatter.

Marie Kathrine er tjenestepige hos sin bror i Ilshøj i det år, hun bliver gift med Jørgen. Broderen er gårdfæster og hedder Jens Andersen.

Marie Kathrines søster Maren flytter også til Knejsted, hvor hun bliver gift med Niels Nielsen Hjort i gård nr.15. De to søstre bliver altså gårdkoner på gårde, der kun ligger få skridt fra hinanden.

Man sagde på egnen at Als-familien var "vigtig" - selvbevidst. Den smule vi ved om Marie Kathrine, ved vi fra hendes skudsmålsbog, hvoraf det ikke fremgår om hun er selvbevidst, men derimod at hun er velbegavet. Der 11. april 1844 udskrives hun af Øster Tørslev skole med højeste karakter i samtlige fag: Læsning 6, religion 6, skrivning 6, regning 6, flid og sæder 6. Karakterbogen er underskrevet af pastor Lund på sogneforstanderskabets vegne.

Hvid lærreds pigehue fra Kirkehøjgård. Hvem huen har tilhørt vides ikke. Huen er håndsyt. Blomsterborten på pulden er i røde og grønne farver. Det drejer sig om en købt blomsterbort, påsyet den hvide lærredsnakke. Hagebåndene er blomsterdekorerede, lilla silkebånd.

Samme år, den første søndag efter påske, bliver Marie Kathrine konfirmeret i Øster Tørslev kirke. Vinteren før har hun gået til konfirmationsforberedelse hos sognepræsten. Pastor Lund betegner hende, i sin konfirmationsudtalelse, som "altid meget sædelig - og særdeles god af kundskab".

Søndagen efter konfirmationen deltager hun for første gang i den hellige nadver. Ordene hun, til konfirmationen, får med på vejen er disse: "Gud berede dig til al god gerning og til at gøre hans vilje".

I skudsmålsbogen er der ikke andre udtalelser end ovennævnte. Det kan tyde på, at Marie Kathrine ikke har haft "pladser". Hun kan have været hjemme, eller hos sin broder til sit giftermål. Det ser ud til, at der med den stigende velstand i landbruget fra midten af forrige århundrede, var en større tendens til at holde voksne børn hjemme på gårdene til de giftede sig. G. Nørregaard cit. Anton Hansen for at sige, at gårdmandsbørn "aldrig kom ud at tjene, men giftede sig og blev hjemfarne uden at have set sig om". (Denne udtalelse gælder 1870erne (G. Nørregaard, "Klasseforskellen mellem gårdmænd og husmænd i 1870erne. ").

Billedet vi får af Marie Kathrine er billedet af en velbegavet og "sædelig" pige. 28 år gammel er hun, da hun flytter til Knejsted, og formentlig med en del erfaring i den meget omfattende husførelse, der i selvforsyningsens tid krævedes af en husmor.

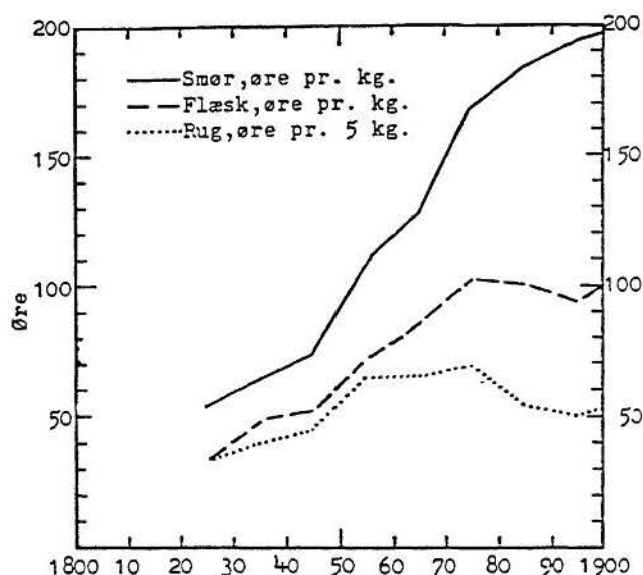

Sølvske - efter inskriptionen at dømme - en gave til Jørgen og Marie Kathrine i anledning af forlovelsen i 1855. Skeen er den eneste, der findes tilbage i dag, men der kan have været flere. På skaftets bagside er indgraveret de to's navnetræk: JPS K og Mr.KtAD Tl og årstallet 1855. Sølvskeen er 22 cm lang, håndmedet i kraftig udførelse (suppeske?) øverst på skaftet er en bladdekoration. Sølvsmedemesterens mærke er trykt nederst på skaftets bagside. Navnet I.C. Christensen antyder, at det kan dreje sig om en Thisted-mester (der findes såvidt det har kunnet spores ingen Randersmester af det navn på den tid.)

GÅRDEN JØRGEN OG MARIE KATHRINE OVERTAGER

I slutningen af 1850-erne ligger Kirkehøjgård stadig som en firlænget gård inde midt i Knejsted by. Man må tænke sig, at den i det store og hele ser ud, som da Dorte og Peder blev gift i 1819.

Siden 1820 havde der været stigende priser på landbrugsvarer. Kapitelstaksterne viser en stigning i priserne på animalske produkter - smør og flæsk, fra omkring 1820 og frem til århundredskiftet, og en stigning i prisen på korn indtil omkring 1860 og derefter en stabilisering, i det vi kalder "kornsalgsspe-rioden", indtil landbrugsomlægningen i 1880-erne hvor dansk landbrug primært begynder at satse på animalske produkter og andelsmejerier i stort tal bygges.

Kapitelstakster for smør, flæsk og rug 1820 - 1900. Gennemsnit for 10 års perioder. Smør og flæsk - øre pr. kg; rug øre pr. 5 kg. (Fig. fra Waagner Nielsen & Rasmussen, 1964, - efter data hos Milthers, 1956).

Jørgen og Marie Kathrine begynder således deres ægteskab i 1857 under en højkonjunktur. Ved skifteopgørelsen efter Ane Nielsdatter i 1819 var der, som vi har set, flg. dyr på gården: 5 heste, 1 føl, 4 køer, 2 kvier, 3 kalve, 10 får og 1 gris.

Der findes, som nævnt ikke nogen skifteopgørelse efter Peders død i 1847, der kunne vise noget om gårdens status omkring det tidspunkt, hvor Jørgen overtager den.

Vi er dog så heldige at have nogle oplysninger om gården og dens besætning i 1856.

I de ret ufuldstændige regnskabsbøger som Jørgen har efterladt fra sidste halvdel af 1800-tallet findes en vigtig notits. Foran i en af bøgerne – på en side der er præget af overstregninger og overskrivninger står med en meget utydelig blyantsskrift i "1856 modtog jeg gården med 4000..... udgift i Jens Kraghs gård (betalt?) med 118 D. årlig, foruden skatter og andre udgifter, og 600 RD stående i besætningen." ... og nedenunder: "Modtog jeg gården med 32 kreatur(er), 12 heste, 70 får".

Vi ser her i perioden 1819 – 1856 en 5–6 dobling af antallet af kreaturer, en fordobling af antallet af heste og 3½ gang forøgelse af fårenes antal på gården.

Denne forøgelse af husdyrenes antal på Kirkehøjgård modsvarer af en lignende forøgelse på landsplan i samme periode:

Stk. kvæg og får i Danmark, opgørelser i 1800-tallet (efter Milthers, 1956)

I 1830 : 800.000 stk kvæg

I 1860 : 1.100.000 - -

I 1805 : 800.000 stk får

I 1837 : 1.645.000 - -

I 1861 : 1.700.000 - -

Hesteholdet er nogenlunde konstant i samme tidsrum.

Sammenligner man forøgelsen af husdyrholdet på Kirkehøjgård med gennemsnitsforøgelsen for hele landet i perioden, kan man konstatere, at gårdens ekspansion på dette punkt har ligget over landsgennemsnittet.

Det forholdsvis store hestehold på gården kan nok ikke alene begrundes i den intensivning af landbrugsbedriften, der tog sin

begyndelse efter udskiftningen , men dog først tog fart i midten af århundredet med merglings- og dræningsarbejder.

Man kan gætte på, at man har handlet med heste på Kirkehøjgård. Dette gæt kan begrundes med to ting: 1. Regnskabsbøgerne viser nogen handel med heste i 1860 - 1870 (denne handel kan allerede have været i gang før 1856). 2. Traditionen for hestehandel på Randerseggen.. Det forholdsvis store fårehold antyder, at landbrugsbedriften stadig må have været af ret ekstensiv karakter.

Jørgen nævner ikke grise i den utydeligt nedskrevne opgørelse over, hvilke dyr han modtager efter sin far i 1856. Det kan tænkes, det er en forglemmelse, for regnskabsbøgerne viser, at Jørgen handler med grise på denne tid, og i aftægtskontrakten han indgår med sin mor i 1855 forekommer røget flæsk som naturalydelse, ligesom han også skal aflevere grise til sine søskende som en del af deres arv.

Angående de "4000 D." som Jørgen har kradset ned i regnskabsbogen, er der nogen usikkerhed om, hvad der menes. Måske hentydes der til gårdens vurdering, der 5 år senere ses at være 4300 + 700 for besætningen. Mere sandsynligt er det nok, at de 4000 D. kan være den samlede pengearv til Jørgens søskende, som han skal udrede ved deres giftermål, som det fremgår af aftægtskontrakten.

Usikkert er det også hvad Jørgen hentyder til med den "*udgift i Jens Kraghs gård*" der betales med 118 D. årlig. Der findes ingen dokumentation i realregistret vedr. Jens Kraghs gård (matr. 14). for hvad der her kan være tale om. En mulighed er det, at Jørgen kan have lejet jord hos J. Kragh, dette bekræftes af, at der i Jørgens regnskaber findes et kort høstregnskab, under overskriften "*Jens Kraghs gård*". Dette regnskab er dateret 1856, hvilket er tre år før J. Kragh afhænder sin gård, så der kan måske have ligget sygdom eller anden nød til grund for en evt. udlejning af jord i matr. nr. 14.

Et lånedokument udstedt d. 16 dec. 1856 viser, at Jørgen låner 2000 Rd. af Niels Nielsen Kragh (Matr. nr 1) til at finansiere købet af gården. En tingbogsudskrift bekræfter dette: "*2den prioritets obligation af 16 dec. udstedes af Jørgen Pedersen til Niels Nielsen Kragh for 2000 Rd.*".

Loven om kreditforeninger gennemføres i 1850 , men Jørgen vælger en ældre låneform, nemlig et privat lån hos en af byens gårdmænd , der har været så velstillet, at han har kunnet låne penge ud.

Jørgen betaler Kragh 4% p.a. for lånet. Han afdrager 900 Rd. på gælden i maj 1861 , får lånet fornyet i 1884 for så vidt angår restbeløbet 2200 kroner og betaler lånet ud i december 1895, da han overdrager gården til sin søn.

Hvordan gårdens redskabsbeholdning er ved overtagelsen findes der ingen oplysninger om. Jørgen køber allerede i marts 1856 - 3 måneder efter han er blevet selvstændig - en ny plov, som han noterer til 20 Rdl. i sine regnskaber. Er det gårdens første svingplov? Indtil 1840-erne har hjulploven været i overtal i Danmark (Landhusholdningsselskabet) , men det er selvfølgelig tænkeligt, at en ung mand, der omsider bliver selv bestemmende på sin gård, vil udskifte forældede redskaber til fordel for moderne.

EN NY PEDER OG EN NY DORTE

Den 12. september 1858 føder Marie Kathrine en lille dreng, som bliver hjemmedøbt d. 24 september og kommer til at hedde Peder efter Jørgens far. Drengen får også det såkaldte patronymikon (faderens fornavn med vedhængt-sen) og kommer altså til at hedde Peder Jørgensen.

Da dåbsforordningen af 1828 i almindelighed ikke blev efterkommet kommer der en indskærpelse. Heller ikke denne får dog Jørgen og Marie Kathrine til lade deres børn døbe med slægtsnavn og bibeholde Pedersen. Som mange andre i tiden fortsætter de med at bruge den gamle navneskik.

Godt to år efter Peder, den 24 februar 1860, føder Marie Kathrine en datter. Hun får navnet Dorte Marie , Dorte efter Jørgens mor og Marie efter sin mor.

Familien på Kirkehøjgård er nu en tre-generations familie med aftægtskonen Dorte som den ældste, med Jørgen og Marie Kathrine og de to børn.

Foruden familien består gårdhusholdet ved tællingen i 1860 af en voksen karl og pige og en 11 årig dreng.

JØRGEN OG PEDER

Det skal vise sig at denne familie-enhed er sårbar. Den 4 marts 1861 dør Dorte Marie kun godt 1 år gammel – og 3 uger senere, den 21. marts dør den 32-årige Marie Kathrine. Øster Tørslev kirkebog fortæller intet om grunden til barnets og den unge kvindes død. Den korte tid mellem de to dødsfald kunne måske tyde på en smitsom infektionssygdom.

Jørgen, der i disse år fører sine regnskaber i små regnskabsbøger, indføjer aldrig personlige betragtninger, så heller ikke der finder vi nogen forklaring på, hvad der kan være sket.

Meget senere – vel omkring 1880 – skriver Jørgen sirligt sit eget og Peders navn og fødselsdato og de to navne Dorte Marie og Marie Kathrine ind på forreste blad i familiebiblen.

Et eksempel på hvordan et udsagn kan nå frem til een, på tværs af tid og grav, er givet mig af en gammel nu afdød kone i Knejsted, der omkring år 1900 var nabo til den da 80 årige Jørgen. Hun kunne huske Jørgen kaldte Marie Kathrine " min første kærlighed"!

Hvordan Marie Kathrine så ud, findes der ingen mere der kan fortælle – der findes ingen fotografier, hun døde før fotografiet blev almindeligt på landet, så hendes træk er for altid slettet ud.

Om Jørgen ved vi , at han var " en høj tynd een " (fortalt af Ane Marie Andersen Knejsted) og et billede af ham, der er opbevaret i familien, viser et smalt ansigt med tætsiddende øjne, en stor (let krummet?) næse og en smal mund. Han er ikke mere ganske ung på det billede, men noget i ansigtstrækkene giver et indtryk af livsmod og styrke.

Halvandet år efter hustruens og barnets død, den 1 september 1862 , dør Jørgens mor , den 74 årige Dorthe, efter 6 års aftægt på gården.

Af den lille familie er kun Peder og Jørgen tilbage.

Men dermed er ulykkerne endnu ikke forbi. 3 år senere, da den 6 årige Peder er på vej hjem fra marken på et læs korn, falder han af vognen og slår sig. Et eller andet i ham går i stykker. Hvad enten det nu er lægens uformåenhed eller det er en fejlvurdering fra de voksnes side af alvoren i det, der er sket, det kan man ikke vide ; men da Peder vokser sammen, og rejser sig af sengen for at humpe af sted , er han en lille halt og undersætsig dreng, der selv i voksenalder kun når en højde af 155 cm. Marie Kathrines dreng er blevet vanfør.

(Karoline Graves fortæller en lignende historie fra 1860'erne. "*En dreng havde ved et tilfælde vredet det ene ben eller brækket noget i det, hvad det var vides ikke, men alvorligt var det. Man hentede blot en klog kone, og der gik årevis før drengen kom til at gå, og da først ved krykker og siden for resten af livet haltende ved en stok.*"), (Karoline Graves 1921).

ARVEN

Peder arver penge og nogle få ejendele efter sin mor. Ved skifteslutningen af 22. maj 1861 tildeles den 2½ årige dreng 897 Rd. 5 Mk og 4 Sk. og flg. ting:

Moderens sengested med sengeklæder 50 Rd.

6 sølvspiseskeer og 6 sølvgafler,
der er mærkede med moderens navn 15 Rd.

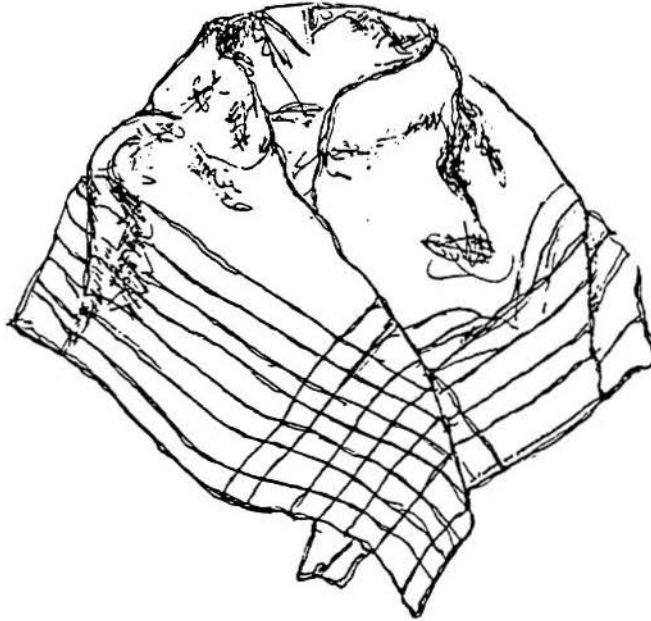
1 klædeskab, 1 dragkiste, 1 klædekiste 20 Rd.

Jørgen beholder andre af Marie Kathrines ting, f. eks. den store kobberkeddel med hans og Marie Kathrines navnetræk og de to rød-grøn malede manglebrædter, også med hustruens initialer.

Når man sammenligner dette skifte med skiftet fra 1819 bemærker man, at det ældre skifte er meget mere fyldigt og detaljeret. Dette afspejlede den kulturelle helhed som udgjordes af hjemmet og husholdet, idet det samtidig fortalte om sammensætning af husdyrhold, redskaber, tøj og møbelstil. Skiftet fra 1861 viser kun en samlet pengevurdering af gård og beslutning, – og desuden opregnes ikke samtlige møbler og ting, men kun de få ejendele barnet arver.

Ser vi på de ting Peder arver, kan man se, at det drejer sig om traditionelle bondemøbler: Kiste, skab og dragkiste.

Noget nyt, som ikke fandtes på gården i 1819, er dog kommet til, - nemlig sølvbestikket, de seks sølvspiseskeer og gaffer. Sølvbestik var et borgerligt element, der først vandt indpas hos bønderne i 1800-tallet.

Silketørklæde fra Kirkehøjgård. Tørklædet har været brugt af Jørgen Pedersen som "Mundklæde". Tørklædet er rektangulært. Længde 107 cm, bredde 100 cm. Farven er mørkerød med striber i grå, rosa og hvid. Denne type tørklæde benævnes "Milano-tørklæde". Det kom på mode i midten af 1800-tallet. (E.Andersen i "Danske Bønders Klædedragt", 1960).

Skifteslutningen viser også noget om den økonomiske status på Kirkehøjgård i 1861 :

Gården er vurderet til 4.300 Rd.,

Besætningen til 700 Rd.,

Ialt 5.000 Rd.

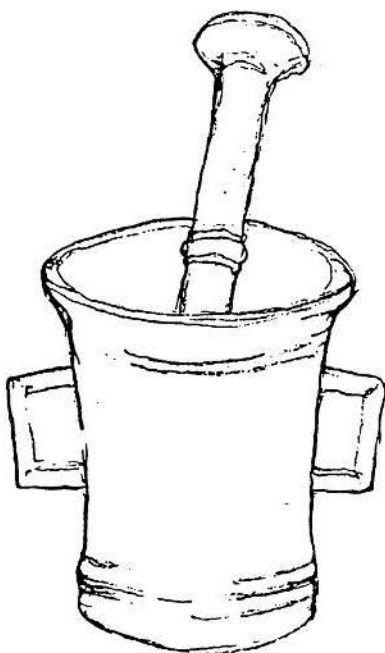
Beholdningen, der skal deles efter et bestemt forhold mellem faderen og sønnen , anslås at være 2406 RD. 2 Mk. 3 Sk. "Beholdning" dækker gårdens værdi, minus gårdens gæld, afgift,

begravelsesomkostninger o. a. som ægtemanden har lov til at fradrage.

Pengene , og det bohave Peder arver , skal forblive i gården til drengen bliver myndig.

SIDSEL

I 1862 gifter Jørgen sig igen. Pigen hedder Sidsel Sørensdatter Bay. Hun er 27 år gammel og kommer fra Brendstengård i Vinstrup. Jørgen er nu 42 år. Sidsels far hedder Søren Gregersen Bay og moderen hedder Ane Christensdatter.

*Messing-morter fra
Brendstengård i Vinstrup.*

*Har tilhørt Sidsels søster
Karen Sørensdatter.*

*Indgraveret: K S D
Windstrup 1855.*

I modsætning til Marie Kathrine er Sidsels boglige begavelse jævn. Afgangskaracteren fra skolen er 4 i samtlige fag. I det arbejde Sidsel går ind til i Knejsted med gårdudflytning og opdragelse af 4 drenge, er det hovedsagelig praktiske færdigheder og organisationsevne, der er brug for. Der findes ingen ungdomsbilleder af Sidsel, men et fotografi fra hendes ældre år viser en rund kvinde med et mildt ansigt - med tilbagestrøget hår, midterskilning høj krave og sølvbroche.

DRENGENE

Jørgen og Sidsel får tre drenge. Den ældste, Søren Bay, fødes d. 30. august 1863 og han opkaldtes efter Sidsels far i Vinstrup.

Den 14. september 1865 fødes Tinus - han får navn efter Jørgens første kone Marie Kathrine - og kommer til at hedde Marius Kathinus.

Den yngste dreng bliver født d. 23. februar 1870, og han bliver kaldt Anton - det kan være Sidsels mor Ane der her bliver opkaldt. Det kan også være et navn der frit er valgt efter familiens smag, nu hvor navneopkaldstraditionen er tilgodeset med de andre børn.

Sammen med disse tre drenge kommer Marie Kathrines lille Peder til at vokse op, - og alt tyder på, at der bestod det bedste forhold mellem børnene livet igennem.

FAMILIENS SOCIALE RELATIONER

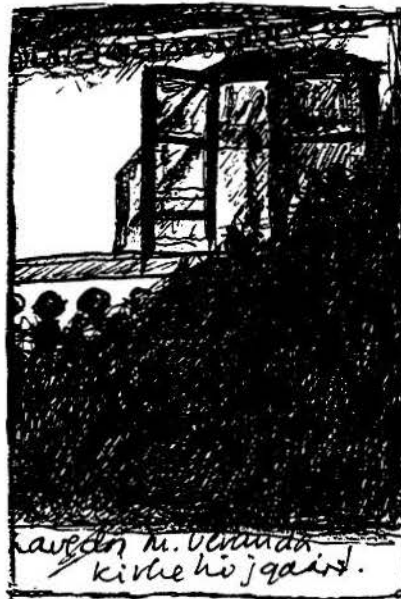
Der er ingen kilder, der viser hvem familien på Kirkehøjgård kommer sammen med.

Vi ved, at Jørgen gennem sin handel med stude, køer og heste stod i forbindelse med mange mennesker(se afsnittet "Køb og salg af husdyr"). Der er grund til at antage, at nogle af disse relationer ikke kun har været af økonomisk art, men også af venskabelig.

Desuden har familien selvfølgelig haft samkvem med naboer og gårdfolk i Knejsted, som det har været skik i byen helt ind i 1950erne. Der har nok også været livlige forbindelser til både Jørgens og Sidsels familier. Sidsels bror Christen Bay sad på fødegården i Vinstrup, en bror Gregers boede i Alstrup og søsteren Karen boede på en gård i Stangerum. Jørgens søstre var gift til gårde i Sødring, Klattrup og Ilshøj og broderen Ole sad som møller på Demstrup Mølle. Desuden havde Jørgen fætre på gårde i Tørring. Altså et netværk af veletableret familie indenfor en radius af 10-15 km.

*Kirkehøjgård, som Jørgen Pedersen byggede den i 1860-erne.
(Gården nedbrænder i 1951 og bygges op igen i røde sten på
samme sted).*

Kapitel 4

UDFLYTNINGEN

I 1860erne flytter Jørgen sin gård ud på marken. Det er blevet fortalt af ældre folk i Knejsted, at han først skulle have bygget sit nye stuehus op på grunden midt i byen, hvorefter han fortrød, fik det nedbrudt igen og flyttede ud. Jeg ved ikke hvor megen til tro man kan fæste til den overlevering. Når man betænker hvilket stort hus, det drejede sig om, synes man, at arbejdet med en eventuel nedbrydning, måtte have været unødigt dyr og besværlig.

Hvorom alt er, så begynder Jørgen altså midt i store familiemæssige omvæltninger at bygge den nye Kirkehøjgård på sin mark.

På samme tid flytter naboen Jens Greve også sin gård Kisgård ud.

Sidste halvdel af det nittende århundrede blev i det hele taget en rig byggetid for bønderne. En tidsskildring taler om *"mangfoldige flotte bøndergårde, som kun har firkanten fælles med de gamle"* (F. Skrubbeltrang 1938).

I Knejsted blev hele gårde ombygget eller udflyttet i denne periode. Foruden de to allerede nævnte ombyggedes matr. nr 1, mens matr.nr. 14 og nr 4 udflyttedes og i begyndelsen af nittenhundredtallet blev matr. nr 5, nr 15 og nr 3 genopført i grundmur.

Knejsted fik i denne tid en række 4-længede gårde med store stuehuse, fornemme bygninger med symmetriske rækker af inddelte vinduer og fyldingsdøre.

Tiden 1850 til 1920 er en periode med betydelige økonomiske omvæltninger og et skifte i byggeskik fra bindingsværk til grundmur. Overgangen fra kornsalgstiden til andelstiden med øget animalsk produktion, specialafgrøder og rodfrugter blev en rig tid. Det er en periode, hvor gårdejerne omsætter dele af den øgede indtjening til materielle goder, og hvor de sociale skel på landet øges.

Det, at bønderne magter at bygge hele gårde op på een gang, viser at de er meget velstående (E. Pilegård, Landsbladet 14-11-1986).

Jørgen bygger laden først. Allerede i 1862 står den færdig. Det er en kampestenslade med rørtag. Arbejdet med kampestensmuren udføres af A. Madsen, og tømmerarbejdet af Chresten Skifter.

Da ladebygningen er den eneste af gårdens bygninger, der findes et fuldstændigt regnskab over, er der god grund til at gengive det i dets helhed:

<i>Laderegnskab Kirkehøjgaard 1862</i>	RD	Mk.
8 Tønder Kalk a 8 mk.	10	4
10 Tønder Kalk a 17 Mk.	23	4
Til Daglønnen	12	2
Til tækkelønnen	5	4
467 Alen Kampstens Mur, til A.Madsen betalt 2 Mk. Alen	155	4
Til Grundlægning	3	
9 Hdr Stk. Tækvoller a 2 Mk.	3	
Tømmer, Brædder, Lægter, Søm	214	
Rørtag	12	
12 par Hængsler o.a.	5	2
Tømmerarbejdet til Chresten Skifter	20	
Ialt	465 RD	2 Mk.
Ladens pris udgør rundt regnet 465 RD. I bygningens østgavl, der vender op mod Knejsted by, lader Jørgen indmure to teglsten med hans egne og Sidsels initialer.		

Materialerne til byggeriet købes for størstedelen i Udbyhøj kolonial og tømmerhandel hos J. P. Larsen. (Jens Peder Larsen

havde allerede i 1840erne etableret sig med mølleri, komhandel og tømmerhandel i købmandsgården i Udbyhøj. Oprindeligt begyndte han, med færgelejet som udskibningssted, at eksportere smør og korn til England (Randers Amt" 1948)).

Jørgen køber desuden nogle få materialer i Randers, og nogle lægter på Overgård, - men hovedleverandøren til hele byggeriet er Udbyhøj Købmandsgård.

I 1863 graves brønden. Vand er jo en forudsætning for at folk og fæ kan flytte ud i de nye omgivelser. At "Kjellen", som Jørgen kalder den, ikke er nogen hel lille investering, fremgår af flg. regnskab:

<u>Brøndregnskab</u>	RD	Mk.	Sk.
Til Kjellen Brædder, Lægter og Søm	63	2	13
Til Kjelmanden	60		
1 Kjeltrug	3	3	8
1 Par Spande	1	5	
Beslag til Spand	2	3	
2 Jernspil	10		
2 stk 3 Alen Tømmer	1		
Løn til (?)	6		
2 Lispund Jern	2		
2 ditto	2		
Kjelbeslag	2	3	
3 Tylt Brædder	10		
Ialt	164 RD	5 Mk.	5 Sk.

I 1863 bygges også det østre hus, men nu ophører de systematiske byggeregnskaber og det bliver svært at finde ud af, hvad der er hvad, i de mange ufuldstændige regnskaber over byggeriet, der er spredt i regnskabsbøgerne.

I 1864 låner Jørgen 700 Rd. af Niels Nielsen Kragh til en årlig rente på 4 %, til yderligere finansiering af udflytningen. Der findes ikke nogen tidsangivelse for stuehusbyggeriet; det eneste regnskab, der omtaler stuehusbyggeriet, er et lønregnskab for murer Holmqvist, der murer soklen. Dette regnskab er uden

årstalsangivelse. For året 1865 findes et delvist regnskab for bygningen af vestre hus, det dækker kun tømmer, kalk og jernvinduer, men f. eks intet rørtag, ingen sten og ingen arbejds løn.

I en bog, hvori Jørgen fører regnskaber for 1870- og 80-erne, findes et regnskab for bygningsmaterialer, der tæller både kalk, mursten, lersten o.a. foruden snedker og murerløn. Det er en gåde hvad dette sidste regnskab refererer til, ligesom det er en gåde, at der på ladens østre gavl under Jørgens initialer står årstallet 1885!

Det er nemlig sådan, at gården må være færdigbygget senest 1873. I 1873 ses samtlige gårdens bygninger at være forsikret i den alm. brandforsikring for landbygninger. Laden forsikres allerede i 1862, mens stuehuset, østre og vestre længe er forsikret i 1873. Alle udhuslænger angives at være opført i kampesten og alle 4 bygninger har rørtag.

BYGGEARBEJDERNE

4 personer medvirker fast ved byggeriet. Dertil kommer så nogle, der kun medvirker ved bestemte funktioner, som f. eks. "Kjelmanden" og smeden.

De 4 faste. håndværkere er mureren, der hedder Holmqvist, tømreren, der hedder Chresten Skifter, kampestensmurer Madsen og Piil Anders der (måske) går til hånde.

Andre navne ses også i lønningsregnskaberne, men det kan ikke ses om disse medvirker ved det egentlige byggearbejde, - eller om de blot udfører dagleje på gården i samme periode.

Holmqvists samlede løn for murerarbejdet er 194 Rd. Skifters løn er 89 Rd. og Piil Anders tjener 86 Rd. Kampestensmurerens samlede løn ses ikke i regnskaberne.

De materialeindkøb, der er indført i regnskabsbogen + vedlagt regning fra købmand Larsen i Udbyhøj udgør ialt godt 400 Rd., men deri ser ikke ud til at være indberegnet materialer til lade og brønd, da f.eks. hverken kampesten eller brøndspil nævnes, ej heller er indberegnet teglsten og tækvoller - så der er megen usikkerhed om den nøjagtige materialepris - hvilket, sammen med usikkerheden om hvor mange af de folk Jørgen lønner, der

faktisk medvirker ved byggeriet , gør det umuligt at anslå en samlet pris for den nye gård.

LØNNEN

De folk, der bygger Kirkehøjgård bliver aflønnet med naturalier og kontanter. Et lønningsregnskab kan se ud som dette, for opmuring af stuehusets sokkel til murer Holmqvist:

	RD	Mk.	Sk.
1 Pot Brændevin		1	2
12 Pund Smør	2		
Contant	2		
3 Potter Brændevin		3	6
1 Pot Brændevin		1	2
3½ Pund Krudt	1		8
Contant	8		
7 pund Smør	1		
6 Pund Smør	1		12
1 Pot Brændevin		1	2
Contant	5		
4 Brød	1	1	
2 Pot Brændevin		2	4
1 Pot Brændevin		1	2
1 Pot Brændevin		1	2

Lønnen til Piil Anders udbetales hovedsagelig i penge, nogle få naturalier som kartofler og rug og ingen brændevin.

En del af lønnen til Chresten Skifter udgøres af de gamle vinduer fra nedbrydningen af den oprindelige gård i Knejsted by. Værdien af vinduerne sættes til 15 Rd. som Jørgen fratrækker lønnen. Efter nedbrydningen af den gamle gård, som Skifter bruger 8 dage på, står kun stuehuset tilbage. Det bliver stående til begyndelsen af 1900 tallet, og familien på Kirkehøjgård har en ekstra fortjeneste på at leje det ud som to-familieshus.

GÅRDEN PÅ MARKEN

I begyndelsen af 1870-erne ligger så den nye firlængede gård ude på marken, hvidkalket med stråtag og afvalmede gavle. Gården ligger nogenlunde midt på sin mark, og en vej fører fra Tørslevvejen op til dens bygninger. Ude mod nord kan man se familien Greves nyudflyttede Kisgård.

Den hvide gård ligger på den bare jord. Endnu mangler plantagen, der skal skærme for suset fra vest, - og endnu mangler den sydvendte have, der skal give stedet farve og duft.

STUEHUSET

Stuehuset ligger få meter fri af udbygningerne, så der dannes en indkørsel til gårdspladsen fra østsiden. Huset har tre skorstene, 10 vinduesfag på langsiden og to vinduer i østgavlen. Vinduerne er inddelt i 6 ruder.

Mod haven fører en havedør ud mod en høj træveranda, der har udskåret rækværk. Mod gårdsiden findes to symmetrisk placerede indgangsdøre.

Øverst på husets facader, lige under tagskægget, er et frem-springende murstensbånd, en række mursten placeret med spidsen udad - et såkaldt savskift der danner en dekorativ adskillelse mellem mur og tag.

Stuehuset er grundmuret med høj sokkel, sådan at afstanden fra jord til vinduets nederste kant er 5 gange afstanden fra vinduets øverste kant til tag.

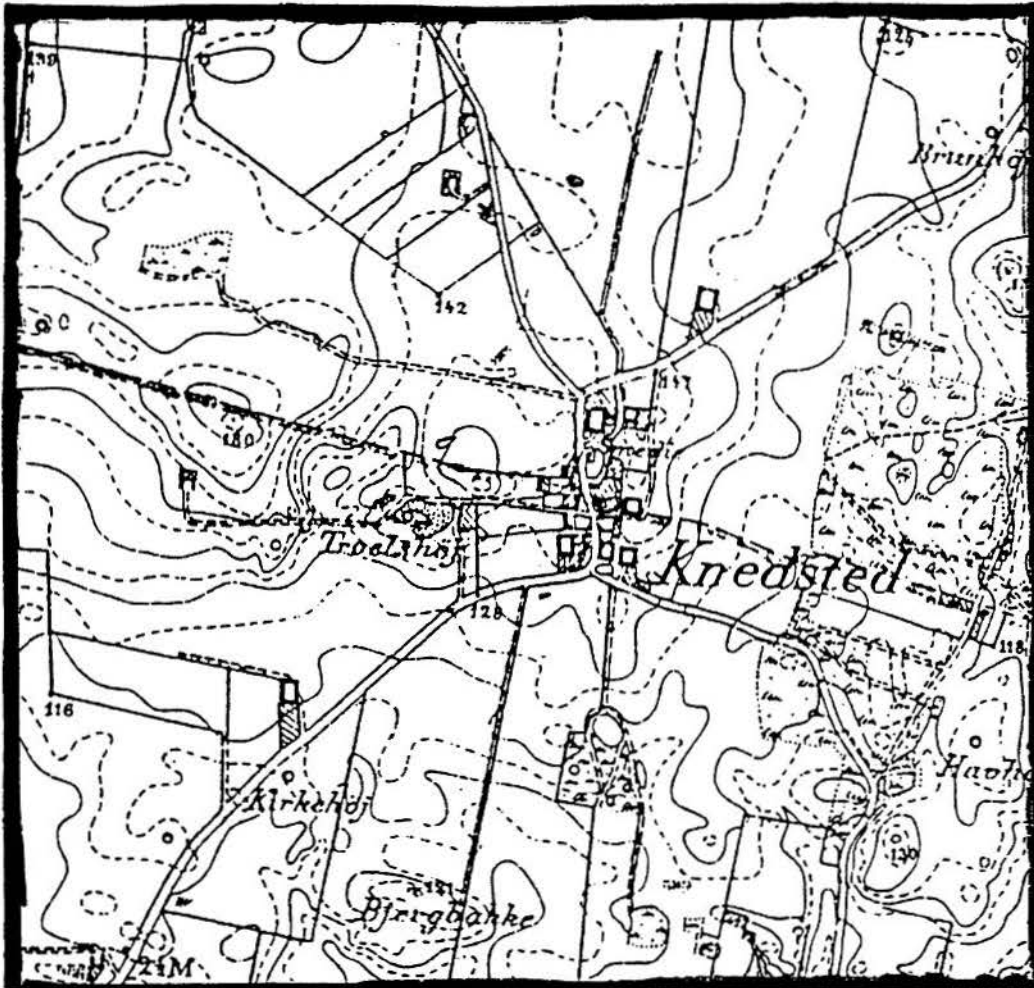
Den høje sokkel fik folk i Knejsted til at sige at "*Jørgen han ka' jo sajt bøg' mæ høw sokkel*" - underforstået, at han jo ikke drak - som visse andre på den tid, der måske af og til kunne have svært ved at forcere en høj sokkel (fortalt af Anne Bay Knejsted).

Det er et ganske anderledes stort og bekvemt stuehus som Jørgen og Sidsel og de 4 drenge flytter ind i, når man sammenligner med det gamle hus inde i Knejsted by.

Det nye hus har flere rum end det gamle. Bondefamiliens boliger får i det hele taget flere funktioner på denne tid. Hvor man før sov og spiste i samme rum, får man nu soveværelse, pigeværelse, karlekammer og gæsteværelse, man får hverdagsstue og havestue.

Denne differentiering af boligen er noget af det nye, der kommer ind i landbosamfundet i sidste halvdel af 1800 tallet. I første omgang er det nok gårdmandshjem, der accepterer de nye boligidealer (Birte Friis, 1976).

Det nye stuehus på kirkehøjgård opfylder netop disse moderne krav til bondefamiliens bolig.

Udsnit af målebordsblad opmålt 1878-79. Ved sammenligning med kortene s. 12 og s. 22 ses, at matr.nr 12, Kirkehøjgård, nu er flyttet ud på marken, lige nord for Kirkehøj. Kirkehøj bliver senere overpløjet.

Lad os se på, hvordan Sidsels og Jørgens ny hjem er indrettet: I gavlen mod øst ligger storstuen, et rum der går gennem hele huset i to fag – og med vinduer mod tre sider: Nord, syd og øst. Det er et stort, lyst rum med morgensol og middagssol, og kik mod gårdspladsen i nord og haven i syd og Troelshøj i øst. Begrebet "storstue" eller sal er nok et levn fra de ældre stuehuse; det er rummet, hvor "øverstestue" funktionerne videreføres. Storstuen fungerer både som opbevaringsrum "boskabsstue" med skabe og kister, samtidig har det sal-funktion – skal kunne bruges til familiens fester og til de årstidsfester som stadig på dette tidspunkt er levende tradition i Ommersyssel (August F. Schmidt 1940).

I forbindelse med storstuen ligger den pæne indgang, og overfor denne mod syd ligger husets gæsteværelse. Midt i huset mod gårdspladsen er dagligstuen, og mod haven i syd med udgang til verandaen, ligger havestuen.

Ved stuerne ligger køkken og soveværelse. I husets vestside findes det store bryggers med indgang fra gården. Spisekammer, bageovn, halvkælder og pigeværelse ligger også i denne afdeling.

I et af udhusene er karlekammeret placeret. (Om gårdens indretning er fortalt af Anne Elise Bugge Hansen, Aarhus, hvis forældre købte Kirkehøjgård i 1909).

Jørgen og Sidsel har fået præsentable omgivelser. Det er dog også et stort hushold, der bor og arbejder på gården. Ved folketællingen i 1870 tæller familien Jørgen og Sidsel og 3 børn (Peder er flyttet hjemmefra) – og der er 4 medhjælpere.

Hvad det store hushold krævede af arbejdsmæssige og økonomiske investeringer, bliver klart når man hører, at man i 70-erne hvert efterår slagtede 16 får og lam og 3 grise på gården. (Fortalt 1960 til Randers Dagblad af sønnen Anton, der da fyldte 90 år).

NYE MØBLER

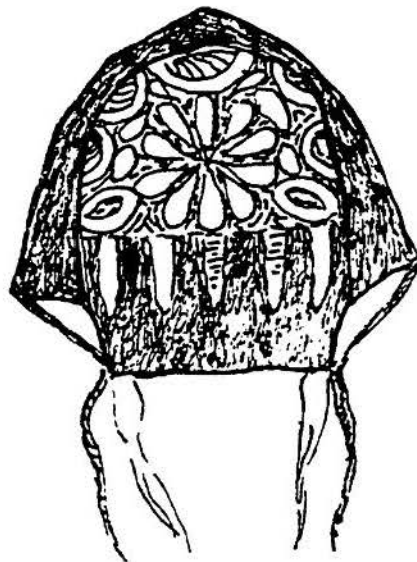
Det er tænkeligt, at familien har taget møblerne fra den gamle gård med til den nye, og at man f. eks. har placeret langbordet med bænken i den nye dagligstue. Vi ved, at der kommer nye møbler til her i århundredets sidste årtier, og det er sandsynligt, at disse først får plads i "den pæne stue" – havestuen mod syd. Det

var nemlig som regel den , der først indrettedes efter bymæssig smag , (Birte Friis 1976).

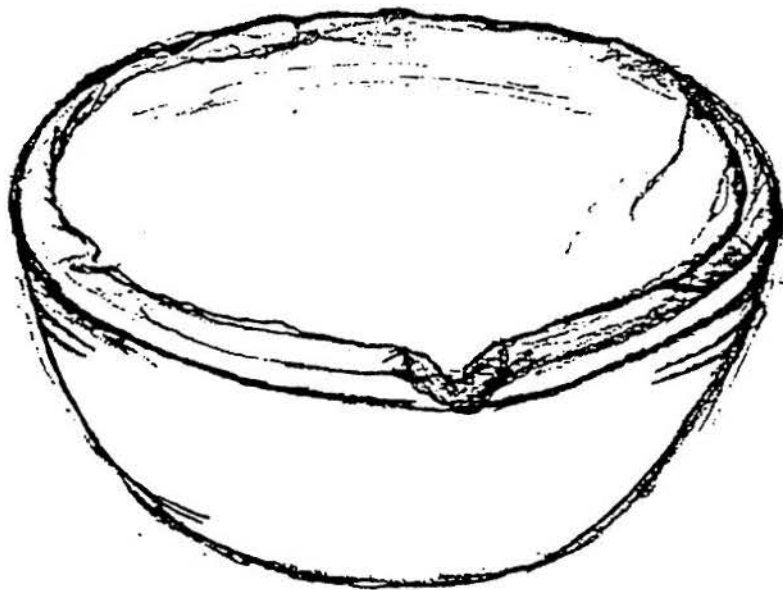
Jørgen og Sidsel køber et fint møblement , en Chr. den 8. sofa med plysbetræk, salonstole og et poleret bord (fortalt af Anne Bay, Knejsted).

I 1884 bliver Ane Nielsdatters gamle grønmalede klædekiste fra 1785 opmalet i den moderne egetræsådring, formodentlig for bedre at falde i med den nye møbelsmag - ligesom et bornholmerur også fremtræder i mørk træådring.

I 1888 anskaffer familien mindebladet for stavnsbåndets ophævelse , får det indrammet og hænger det op i en af stuerne. I billedets midte ses frihedsstøtten i København flankeret af Fr. d.6 der løste bønderne fra stavnsbåndet, og Fr. d.7. - grundlovens giver. I billedets hjørner ses billeder af Grundtvig, Blicher og Tscherning, den sidste en af hovedmændene i den liberale bevægelse. Billedet hænger i mange af tidens bondestuer og vidner om hjemmets kulturelle og politiske tilhørsforhold.

Fløjls-hue med nakke af guldbroderi, såkaldt "guldnakke" fra Kirkehøjgård. Huens farve er sort. Materialet fløjl. Den håndsyede hue er foret med hvidt lærred. Guldnakkerne havde deres glansperiode mellem 1840 og 1870. Tilbehør til disse huer er korsklæde, lin og vinger (E. Andersen, 1960). Hvem huen har tilhørt vides ikke. Hvis Kirkehøjgård-huen er fremstillet indenfor det ovenfor nævnte tidsrum, kan den have tilhørt Dorte Olesdatter, Marie Kathrine Andersdatter eller Sidsel Sørensdatter.

Ostefad. Hø, Feg Kirkehojgaard. -
Jørgen Pedersen & Sidse Seimedalles.
han eret bringe is at fjerne ost i, et.
kønsmeletost?

Kapitel 5

REGNSKABSØGERNE

Jørgen fører sine gårdregnskaber i fire små bøger. Regnskabsbøgerne omfatter følgende :

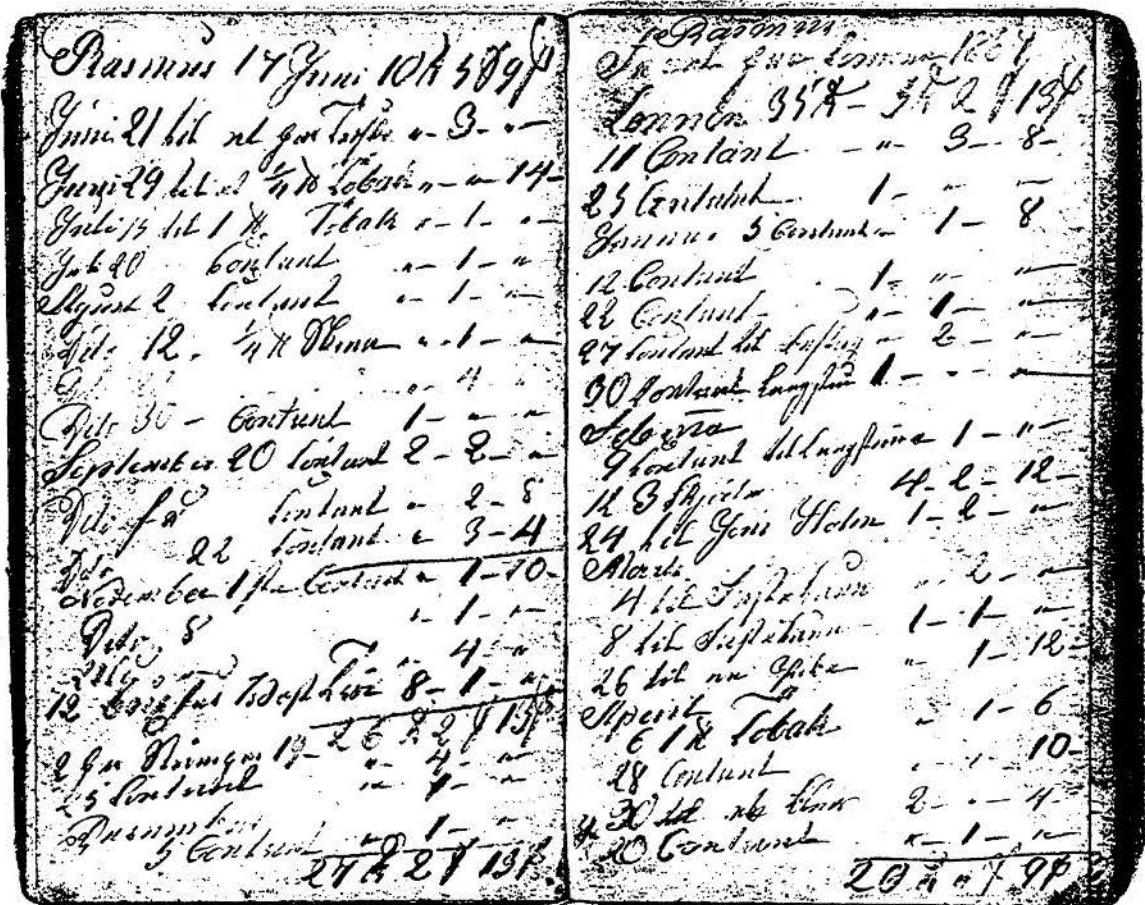
Årets grøde.	Dækker tiden 1863 - 1876. Viser høstudbyttet i travet. Ikke salgsregnskab (der er dog noteret kornindtægter for 1856).
Køb og salg af husdyr.	1856 og 1864 - 1877.
Folkeløn.	1856 - 1878 og 1883 1895 ; visse år mangler dog, og nogle år synes ikke fuldstændigt dækket.
Byggeregnskab.	Dækker kun lade og brønd og nogle af håndværkerudgifterne. Resten ufuldstændigt.
Indtægt - udgift , foder/mejeriprodukter.	1886 - 1888 føres regnskab over leveret mælk og udgifter til kraftfoder + mælk, smør og ost hjemkøbt fra mejeriet.
Indtægt fra mejeri.	1889 - 1895.
Udgift til møller.	Udgiftsregnskabet fra 1870-erne; er ikke nøjagtigt dateret. Dækker grutning og maling af korn og sigtning af mel.
"Tyrebog".	Indtægter af tyr 1856, 1857, 1860, 1868 og 1869.

Jørgens regnskaber kan vise noget om økonomiske aktiviteter på gården, men de er for ufuldstændige til, at man derudfra skulle

kunne lave et driftsregnskab for et år - eller en oversigt over den forholdsmæssige fordeling af et bestemt års indtægter og udgifter.

Der mangler f.eks. næsten notater om kornsalg - idet der kun findes et enkelt eksempel på et kornsalsregnskab.

Der mangler også husholdningsregnskaber og oplysninger om løn til daglejere (det sidste findes kun i et enkelt eksempel.)

Eksempel på Jørgens regnskabsføring. Det er lønnen til karlen Rasmus, der noteres i 1867.

Manglerne kan skyldes, at der har eksisteret andre regnskabsbøger, som er bortkommet i løbet af de 100 år, der er gået siden Jørgen gjorde sine sidste notater i bøgerne.

I regnskaber, der f.eks. er ført løbende over en årrække, er der eksempler på, at der pludselig er et "hul" på nogle år. Undertiden mangler sammentælling af en talrække. Dette i forbindelse med, at der oftest er brugt en tyk og blød blyant på groft og ulinieret papir, kan gøre overskueligheden vanskelig.

Når jeg alligevel i det følgende vil forsøge at se på regnskaberne, er det fordi de, trods ovennævnte mangler, kan fortælle lidt om vigtige sider af gårdøkonomien.

KØB OG SALG AF HUSDYR

Regnskaberne dækker køb og salg af dyr i tiden 1856-57 og 1864-1877.

Som før nævnt har Jørgen en fortjeneste ved at handle med husdyr. Det drejer sig først og fremmest om handel med stude, køer og heste. Får, beder og grise handles dog også.

Året 1857 og året 1869 er nogenlunde typiske for denne handelsaktivitet, desuden ligger de i hvert sit tiår. Disse to regnskabsår er derfor valgt som eksempel i det følgende. (Da Jørgen for det meste undlader at datere, er dato for køb og salg helt udeladt).

Salg af Kreatur 1857 :	RD	Mk.
Solgt til Niels i Klattrup 1 sortbroget Stud 3 Aar	25	
Solgt en sortebrun hest 3 Aar til Niels Andersen i Tørring	158	
1 rød Hop 11 Aar til (?) Gaarden	96	
2 sorte Trækstude til Anders Andersen i Raaby	141	
1 sort ko til Peder Smed	32	
Solgt til Jens Norup 1 Faar	5	
Solgt Johannisses den røde til Fuldmægtig på Demstrup	60	
Solgt Josephs den blakhjelmede Ko til Jens Greve	22	
Solgt til Nathansen den røde Tyr og 6 Lam	92	
Solgt ialt 1857	694 RD	

Købt af hvem, og hvor (1857):		
Kjøbt af Jens Hansen i Raaby en sortbroget Kvie	33	3
Kjøbt af Joseph den blak-(?) Ko	17	
Kjøbt af Johannis 1 rød Hest	34	
Kjøbt af Peder Sommer 1 hvid Ko	15	3
Ole Sørensen Møllerup 1 sorthjelmet Ko	22	
Købt ialt 1857	122 RD	
Salg af Kreatur 1869 :	RD	Mk.
1 brun Hest til Ole	235	
Solgt en blakbroget Stud 3 Aar på Gjerlev Marked	36	
Byttet en Stud med en Ko	10	
Solgt en blakhjelmet Stud på Gjerlev Marked	44	
1 blakket Ko til Peder Høi (Hoe?) i Øster Tørslev 7 Aar med Kalv	52	
1 rødbroget Tyr 3 Aar	40	
Solgt ialt 1869	417 RD	
Købt af hvem, og hvor (1869):		
Kjøbt een Griis	4	
Kjøbt af Poul Hansen 1 sortbroget Kalv paa Auktion i Raaby	5	4
2 Griis	10	3
Kjøbt en sort Hest af C.Albrecht(?)	45	
Kjøbt en Griis	6	3
Kjøbt af Jens Greve en blakbroget Kvie 1½ Aar	10	
Købt ialt 1869	81 RD	

I begge årene 1857 og 1869 sælger Jørgen flere dyr end han køber. Hvordan hans reelle fortjeneste er, er ikke til at se, da udgiften til foder og andre omkostninger ikke kendes.

Der ser ud til være tale om salg af gårdens eget tillæg af dyr, - gården har ret store engarealer både i Råby og Tørring, der må have været ideelle til studeopdræt.

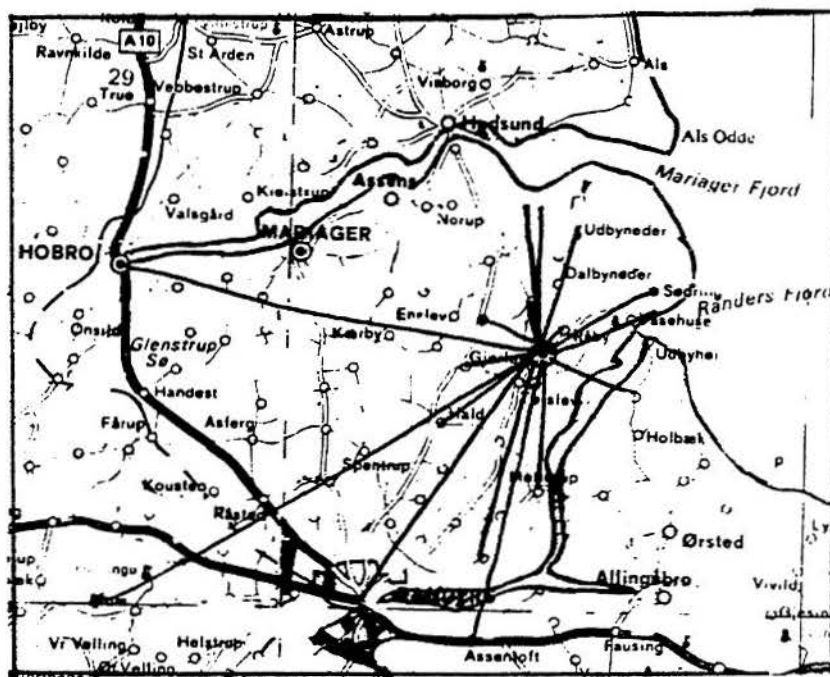
Udover salg af eget tillæg køber Jørgen kreaturer, som han sælger videre.

Han køber f. eks. en rød hest af Johannes som han giver 34 Rd. for d. 4 april 1857, i samme måned sælger han hesten til fuldmægtigen på Demstrup for 60 Rd. - altså en bruttofortjeneste på næsten 100 %. Han køber også en ko af Joseph for 17 Rd. som han senere sælger til Jens Greve for 22 Rd.

Jørgen bruger en del tid på denne kreaturhandel. I de år regnskaberne dækker, kommer han da også vidt omkring, samtidig med, at han handler med sine naboer i Knejsted og slægtninge.

Det er ikke altid Jørgen nævner, hvor han handler, ofte nævnes kun et navn - f.eks. "solgt en ko til Ole".

Ved at se på kreaturregnskaberne i den 15 - 20 årige periode, de dækker kan man beskrive Jørgens "aktivitetsfelt" - det geografiske område indenfor hvilket han afsætter sine dyr. (se kort).

Kort, der viser Jørgens "aktivitetsfelt", dvs. det felt indenfor hvilket han handler med husdyr. Kortet viser kun hvor han handler, ikke hvor ofte han handler i en bestemt lokalitet.

Som det ses af kortet bevæger Jørgen sig hovedsageligt indenfor den sydlige og østlige del af området mellem Randers- og Mariager fjorde, - med enkelte afstikkere til Hobro, og til Udby og Assenbæk kloster syd for Randers fjord.

Transporten må være foregået enten til fods eller i arbejdsvogn ad dårlige veje. Måske har en færgemand sejlet Jørgen og hans dyr over Randers Fjord ?

HØSTEN

"Aarets Grøde", som Jørgen kalder høstudbyttet, opgives i traver. En trave er 20 neg.

Høstudbyttet 1863		Høstudbyttet 1864	
Hvede	1½ Traver	Rug	34½ Traver
Rug	34 -	Hvede	3½ -
Byg	82 -	Byg i 1ste vang	45 -
Havre	80 -	- - 2den -	40 -
Ialt 1863	214 Traver	- - - -	6½ -
		Havre i 1ste vang	40 -
		- - 2den -	32 -
		Rugvang	12½ -
		Ialt 1864	214 Traver

Gennemsnitshøstudbyttet for en periode på 15 år, fra 1863 til 1877, hvor høstudbyttet er noteret, er 199 traver.

Hvor meget af kornet, der aftærskes, er der ingen nøjagtige oplysninger om, ej heller hvor meget der sælges, hvor meget der bruges i husholdningen, hvor meget der fodres op eller hvor meget der bruges til udsæd.

Man lægger mærke til havrens store andel af høstudbyttet. Havre blev primært brugt til hestefoder. Hveden avles derimod

kun i ringe omfang, måske kun så meget der bruges i gårdens egen husholdning. Omkring 1875 opgøres gennemsnitsfoldudbyttet i Danmark for rug, byg og havre fra ca. 7 til 9-10. Omkring 1850 var ca. 50 % af agerjorden i landet dyrket med korn, ca 40% med græs og 10 % med kartofler og andre afgrøder (Milthers 1956).

Går man ud fra Milthers' tal for arealudnyttelse så må Kirkehøjgård antages at have omkring 28 tdr. land med korn, idet gården er på 82 tdr. land, deraf er ca 27 tdr. land eng og 55 tdr. land ager.

Man kan forsøge at opstille et skøn for gårdens foldudbytte. Her regnes med, at en trave korn giver ca. 1,3 tønne aftærsket korn, alt efter korntypen. (På grundlag af et tærskeregnskab fra gården, der dog kun dækker en del af et års høst, er beregnet et udbytte på 1,2 - 1,4 tønne pr. trave).

Gennemsnitshøstudbytte pr år 1863 - 1877... ca. 200 traver

1 trave giver..... 1,3 td. aftærsket korn

Samlet udbytte pr år, td. aftærsket korn... $200 \times 1,3 = 260$ td.

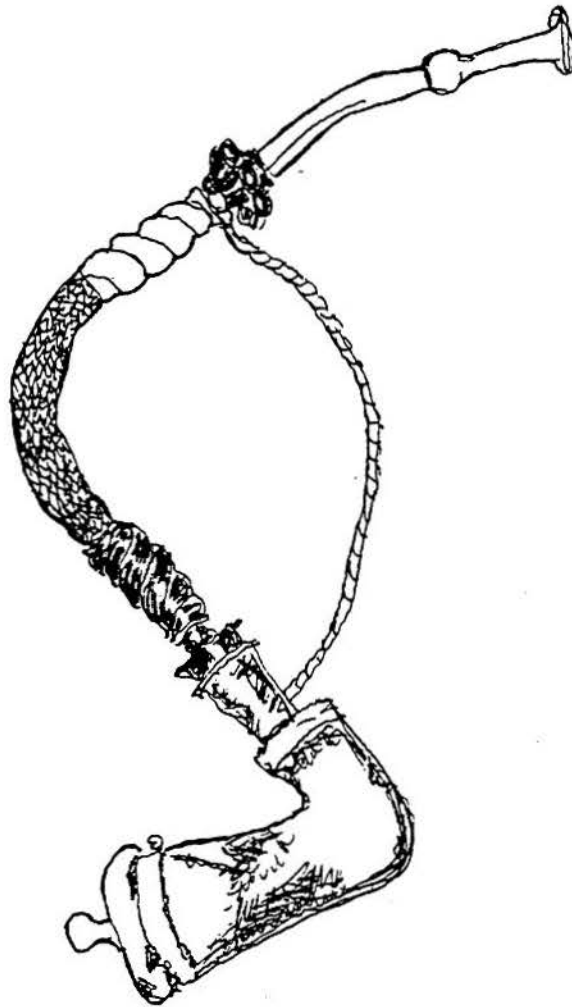
Udsæd antages at være 1 td. pr td. land

Anslået foldudbytte på Kirkehøjgård $1863-77 = 260:28 = \underline{9,3}$ fold.

Bemærk, at ovenstående tal bygger på, at gårdens regnskaber, kombineres med gennemsnitstal for hele landet. Der kan derfor kun være tale om et tilnærmelsesvist billede:

- Høsten i traver: Oplysningerne må siges at være sikre, idet de stammer fra gårdens egne regnskaber
- Forholdet mellem antal traver og tønner korn: Tallet 1,3 td.korn pr. trave bygger kun på et delvist regnskab for et enkelt år.
- Arealudnyttelsen: Antagelsen om, at 50 % af markarealet anvendes til korn bygger på et gennemsnit for hele landet i perioden. Kirkehøjgård kan have haft en anden arealudnyttelse.
- Udsæden: Beregnet efter alm. regler for udsæd pr. td. land.

Det anslåede foldudbytte for Kirkehøjgård, som fremkommer ved denne beregningsmetode, ligger inden for det, der angives for gennemsnitsfoldudbytter i perioden for landet som helhed.

Jørgen pedersens pibe. Pibehovedet er af merskum. Låg og beslag er af messing.

Det eneste sted i regnskabsbøgerne, hvor kartofler nævnes, er et notat om løn til en daglejer, der bl. a. får udbetalt kartofler for arbejde i 1860.

To købmandsregninger fra Carl Pedersens Colonial Produkt og Manufakturhandel i Øster Tørslev viser hvilke frøkøb Jørgen gør i 1872 og 1880. Han køber rødkløverfre, hvidkløverfrø, thimothe, engrapgræs, vikker og hørfrø.

Dette er overvejende til udsæd til kreaturfoder, og i 1870-erne og 80-erne ser man da også, at der sælges mere af animalske produkter som smør og ost fra gården – et tegn på, at omlægningen til animalsk produktion så småt tager sin begyndelse i årene inden andelsmejeriet i Øster Tørslev bliver oprettet.

SMØR

Fra 1864 til 1874 føres der ret nøje regnskab for det smør, der sælges fra gården.

I 1864 sælges der 378 pund smør og 184 pund ost.

I 1874 er smørproduktionen steget til 461 pund og osteproduktionen til 320 pund, der sælges til en samlet pris af 246 Rd. (Hertil skal lægges det, der fortæres i gårdens egen husholdning).

Der laves mest smør i juni, juli og august – og osten laves kun i sommermånederne.

I tiden fra 1864 til 1874 ses en jævn stigning i smør og osteproduktionen. En tendens der ses i hele landet, hvor man i denne periode udvider smørproduktionen på gårdene. I tiåret mellem 1860 og 1870 bliver grundlaget lagt til den udvikling i mejeribrug i Danmark, der kommer til udfoldelse i de næstfølgende årtier.

Mejeriproduktionen, helt overvejende smør, stiger fra omkring 17 mill. kg for hele landet i 1860 til henimod 30 mil. kg 10 år senere. Tyngdepunktet er dels Sjælland, dels det østlige Jylland. Eggen mellem Randers og Århus har det bedste ry for bøndermørrets vedkommende sammen med Sjælland. (Claus Bjørn 1982).

Regnskabsbøgerne nævner ikke noget om, hvor Kirkehøjgård afsætter sit smør i disse år, men en købmandsregning fra 1879 fra købmand Carl Pedersen i Øster Tørslev viser, at Jørgen sælger smør her. Købmand Pedersen får dog først næringsbrev til detailhandel d. 12-7-1871, så før den tid må gårdens smør være afsat andetsteds.

Den 1ste oktober 1886 starter Øster Tørslev Andelsmejeri. Jørgen begynder straks i sin bog at notere den leverede mælkemængde til mejeriet. Samtidig ophører hans regnskaber for gårdens egen produktion af smør.

Det kan være rimeligt at se på dette første års leverancer til mejeriet, fordi det kan give et indtryk af koholdets betydning på gården på dette tidspunkt.

<i>Leveret mælkemængde og indtægt herfra i 1886-87. (Indtægt for mælkeleverancer til mejeriet er opgivet i kr. Ved møntreformen i 1875 gik man over til kr/øre systemet).</i>				
Måned	Pund	Notering	Kr.	Øre
Oktober 1886	1.201	Varierer gennem året fra 70 til 110 øre pr. pund smør	42	81
November -	2.184		77	22
December -	3.464		138	
Januar 1887	3.491		138	34
Februar -	3.261		111	63
Marts -	3.413		111	46
April -	5.070		151	96
Maj -	5.433		137	79
Juni -	7.036		176	26
Juli -	3.719		109	63
August -	3.076		100	24
September -	2.246		76	96
Ialt	43.954		1.372 kr	30 øre

Ved at se på tallene er det muligt tilnærmelsesvis at anslå hvor mange malkekøer gården har haft i 1886. For 1881 angives den årlige gennemsnitsmælkeydelse pr. ko i landet 1600 kg (Milthers 1956).

Jørgens mælkemængde for oktoberåret 1886-87 er 43.394 pund, - hvis vi dividerer dette tal med gennemsnitsudbyttet pr dansk ko pr år, kommer vi frem til at gården må have haft ca. 14 køer.

Dette naturligvis taget med forbehold. Gårdens køer kan have været bedre mælkeydere end gennemsnittet eller de kan have været dårligere.

Efter andelsmejeriets start køber Kirkehøjgård-familien smør og ost til eget forbrug. Det bliver derfor muligt at se hvor meget der bruges i husholdningen.

Gårdhusholdet i 1890 er på 5 personer, Jørgen og Sidsel, de to voksne sønner Søren og Anton og en tjenestepige. I dette år bruges der 207 pund smør på gården. I 1892 begynder man også at købe margarine, men kun i meget ringe mængde. Margarinen koster ca halvdelen af smørrets pris.

Smørforbruget i 1890 på Kirkehøjgård sv.t.ca. 20 kg pr.person - i 1987 er forbruget pr. person i Danmark 6,9 kg smør og 18 kg margarine - ialt ca. 25 kg "gult" fedtstof.

Osten fremstilles på mejeriet i sommermånederne, og gården indkøber rundt regnet 100 pund ost om året sv.t. et årligt forbrug pr. person på ca 10 kg. I 1987 er osteforbruget pr. dansker ca. 12 kg pr. år - ca. samme størrelsesorden som forbruget pr. person på Kirkehøjgård i 1890.

SVIN

Hvor Jørgen tidligere bragte sit korn til mølle for at få det gruttet, malet og sigtet til foderbrug og til brug i husholdningen, - ser vi fra 1886 at han for første gang opfører udgifter til indkøb af kraftfoder - det drejer sig om raps- og palmekager ; han indkøber tilsyneladende også grut og klid. Et fuldstændigt foderindkøbsregnskab for 1890 viser, at han har indkøbt for 557 kr. foder.

Klid, melasse og kager bruges til kreaturfoder, mens de mængder grut der indkøbes må være til svinefoder.

Gården får godt halvdelen af den leverede mælk tilbage fra mejeriet i form af skummetmælk, kærnemælk og "affald", det sidste formentlig skyllevand fra smørret.

I 1880-erne kommer der i Danmark en svineproduktion i gang, der delvis er baseret på importeret korn og skummetmælk fra mejeriet – samtidig med at der kommer mere fart i mejeridriften bliver affaldsprodukterne herfra fodret op. Skummetmælken bliver blandet med korn af egen avl eller indført korn. (Aa. H. Kamp 1984).

At svineavlens også får betydning på Kirkehøjgård i disse år viser et svineregnskab fra 1887, hvor årets udgifter til grise i de ni mdr. fra Januar til September angives at være 584,25 kr. , disse udgifter er ikke nærmere specificerede. For samme år er indtægter på grise 716,04, hvilket dækker salg af 16 grise. Vægten pr. svin, der sælges, svinger fra ca. 150 til 182 pund, prisen ligger mellem 25 og 30 øre pr. pund.

"TYREBOGEN"

Jørgen kalder et afsnit i regnskabsbøgerne for "Tyrebogen", afsnittet dækker årene 1856, -57, -60, -68 , -69 og 80 + et par udaterede år.

Her har Jørgen anført 14-18 navne på jordbrugere i Knejsted – efter hvert navn er sat et antal streger, rimeligvis en streg for hver gang en landmand har været til tyr med en ko.

For 1869 er ovenikøbet noteret "tyrepenge", – her ses vintrens indtægter på tyren at have været 29 Rd 1 Mk. og 8 Sk. Det er ikke til at se, om det er bytyren, der i disse år er opstaldet hos Jørgen. Det kan tænkes, eftersom man flere steder i Danmark har haft bytyr i landsbyen til slutningen af 1800-tallet. (August F. Schmidt, 1934).

ANDRE INDTÆGTER

Gården har nogen indtægter ved salg af uld og huder. Regninger fra købmand Carl Pedersen i Øster Tørslev viser, at man her afsætter disse ting - ihvertfald efter 1871.

Købmanden giver kredit på de varer han sælger til Kirkehøjgård - og trækker så fra på regningen, når der indkommer naturalier fra gården. Det kan f.eks. være en hestehud, som købmanden giver 12,80 kr for i 1880, eller 69 pund uld der betales med 86,94 kr. og 8½ skind, der betales med 5,10 kr.

At denne del af økonomien ikke har været helt betydningsles, ses f.eks. af et indtægtsregnskab fra 1865, der dækker salg af husdyr, uld og skind, smør og ost, de samlede indtægter for året for disse ting er 818 Rd. , deraf indkommer ca 40 Rd. ved salg af 2 lispund fåreuld, 1 lispund lammeuld, 4 fåreskind og 2½ lammeskind. I 1874 giver salg af uld og skind 90 Rd.

FOLKELØN

Der er bevaret delvise og hele årsregnskaber for folkeholdet i perioderne 1858 - 1879 og 1883 - 1895. Folkene aflønnes dels med penge, dels med naturalier, det sidste kan være et får, træsko, uld, lærred, hørfrø, "fuld vævning" eller "halv vævning" (måske en eller anden given mængde, idet det især i 1850-erne forekommer ved hvert nyt fæstemål). og "huustøi" (arbejdsklæder ?).

Karlen Rasmus får for året 1866 en årsløn på 22 Rd + ydelser i naturalier. Sammen med ham fæstes også en ældre karl, der skal have 40 Rd årligt. Pigen, der ansættes samme år, skal have 20 Rd for året og "fuld vævning" - og lillepigen, der hedder Johanne, fæstes til 6 Rd og "fuld vævning".

I 1857 udbetales der imidlertid noget højere lønninger, da får de to ældste karle henholdsvis 80 og 75 Rd årligt - en yngre karl, Jens Christian fra Mellerup, får 20 Rd. og pigen Nielsine får 24 Rd.

Lønforskellene må bero på forskelle i alder og erfaring. Hvad bruger karlene og pigerne så deres løn til ?

Vi kan se på, hvad Rasmus bruger sine 22 Rd til i 1866:

		RD	Mk.	Sk.
22.jan.	contant		3	
28.jan	contant		1	
3.febr.	contant	2		
17.febr.		2		
4.marts	til træsko		3	
?	contant til sne (?)		1	
25.marts	contant	1	1	
26.april	contant til J.Holm	2 RD	0 Mk..	0 Sk.
? april	contant		3	8
12.maj	contant		1	
28.maj	til høsletgilde dito	1	2 1	
? maj	til 1 pund tobak		2	1
21.juni	til et par træsko		3	
29.juni	til ½ pund tobak			14
15.juli	til 1 pund tobak		1	
20.juli	contant		1	
2.august	contant		1	
12.august	dito 1/4 pund skraa		1	
23.august	dito		4	
30.august	dito	1		
20.sept.	contant	2	2	
?	dito		2	8
?	dito		3	4
1.nov.			1	10
8.nov.			1	
? nov.	uld		4	
12.nov.	bukser, vest og trøje	8	1	
19.nov.	strømper		4	
25.nov.	contant		1	
5.dec.	contant		1	
	Ialt	27 RD	2 Mk.	13 Sk.

Rasmus bruger 5 Rd. 2 Mk. 13 sk. udover den aftalte løn for 1866. Disse penge trækker Jørgen så fra i næste års løn.

En pige, der fæstes for året 1857 for 24 Rd. + fuld vævning, hustøj og træsko, bruger sin løn til flg. ting : Et tørklæde / 1 stk. tøj / 1 klæde / 2 klæder / 1 alen fløjl / 7 alen lærred / 1 lue / kniplinger / dito / 1 par træsko / traskobeslag / 1 skp. hørfrø / "kjøbt i Randers" / + kontante udbetalinger.

Der er hovedsagelig 3 ting, som folkene bruger deres penge til, det er tøj (dertil også skrædder- og farverløn) – fornøjelser (årstidsfester – og fra 80-erne foreningsfester) – og for karlenes vedkommende skrå og tobak. Tøjet forarbejdes mest i den nærmeste omegn (skrædder, farver, væver) – men der indkøbes også "*stads i Randers*".

Det forekommer også, at folkene giver almissepenge og "*offerpenge*" eller "*høstoffer*". I krigsåret 1864 giver tjenestepigen Sine 2 mark "*til soldaterne*".

DAGLEJE

Der er kun ganske få oplysninger om daglejhjælp i regnskabsbøgerne.

Det kan være svært at se om en person, der kun er nævnt ved fornavn har tjent det beløb, der angives ved dagleje.

For året 1870 ses der at være udbetalt 30 Rd. i dagløn, disse penge er fordelt mellem Søren Smed og Markus og "*Marie for høsten*".

Kapitel 6

FOLK I KNEJSTED 1890 – 1900

Når man sammenligner folketællingerne fra Knejsted fra 1834–1845 med tællingerne 1890–1900 bemærker man først og fremmest en forøgelse af befolkningen i byen.

Det er primært de nye ejendomme der, er kommet til i sidste halvdel af 1900-tallet i Sønderheden og på Dalbyovervejen, der har dannet baggrund for, at flere familier kan få deres udkomme.

Selvom langt de fleste folk angives at leve af landbrug, er der dog i slutningen af århundredet repræsenteret flere nye erhverv i byen. Folk med erhverv som f.eks. hyrde, skårkliner, væver, hjulmand findes på det tidspunkt ikke mere i Knejsted.

Til gengæld er der kommet en detailhandler, en syerske, 2 skræddere, en rebslager, en stenhugger, en blikkenslager, 2 snedkere, en tømrer, en murersvend og 2 fiskere til byen. Ja sågar en københavner, der kalder sig cigarmager, slår sig ned i Knejsted.

Befolkningstilvæksten og de nye erhverv, der er en del af Danmarksbilledet i den sidste del af 1800-tallet viser sig her.

De nye erhverv er udtryk for nye behov i befolkningen. Til de grundmurede huse skal der bruges murere, til de nye veje stenslagere. Ting, der før blev lavet i husholdningen, bliver nu produceret udenfor hjemmene – man får sypiger og detailhandel.

Alderdomsforsørgelsesproblemet løses stadig for de bedst stillede ved aftægt. I 1901 angives 14 gamle at være på aftægt i Knejsted. De 12 angives at opholde sig på gårde, 1 er hos en husmand, 1 hos en boelsmand.

De der ikke har mulighed for at klare alderdommen på den måde må modtage offentlig forsørgelse. I 1890 er ialt 14 voksne og børn under offentlig forsørgelse.

Kvinderne ernærer sig, med få undtagelser, som husmødre, i et par tilfælde som husbestyrerinder, – og i 1890 bor to kvinder, der ernærer sig som henholdsvis syerske og skrædder, i samme hus. En enkelt kvinde ses at være gårdejer, en anden "partikulier" (boelsmand).

Ganske mange af byens voksne er ikke født i sognet, men kommer fra andre sogne. I 1890 drejer det sig om ca. 50 personer, eller knap 1/3 af byens befolkning, der er født i andre sogne. Dette vidner om ret stor geografisk mobilitet – også selvom det for den allerstørste dels vedkommende er tale om, at deres fødesogne ligger indenfor det gamle Ommersyssels område.

Een kvinde kommer dog fra København, en anden fra Aalborg, to tjenestepiger kommer fra henholdsvis Hjørring og Horsens amter, – en mand kommer fra Odder ved Aarhus en anden fra Hersom ved Hobro.

FESTER OG FORENINGER

En af de ting, man kan iagttage ved at se på folkeregnskaberne fra Kirkehøjgård (kapitel 5), er udviklingen i festmønstret fra 1850-erne til 1890-erne.

I de første år deltager karlene og pigerne i de traditionelle landsbyfester, årstidsfesterne med traditioner der rækker tilbage til før udskiftningen. Det gælder fester som gadelamsgildet, Valborgsblusset, høstgildet, høsletgildet, legestuen og fastelavnen.

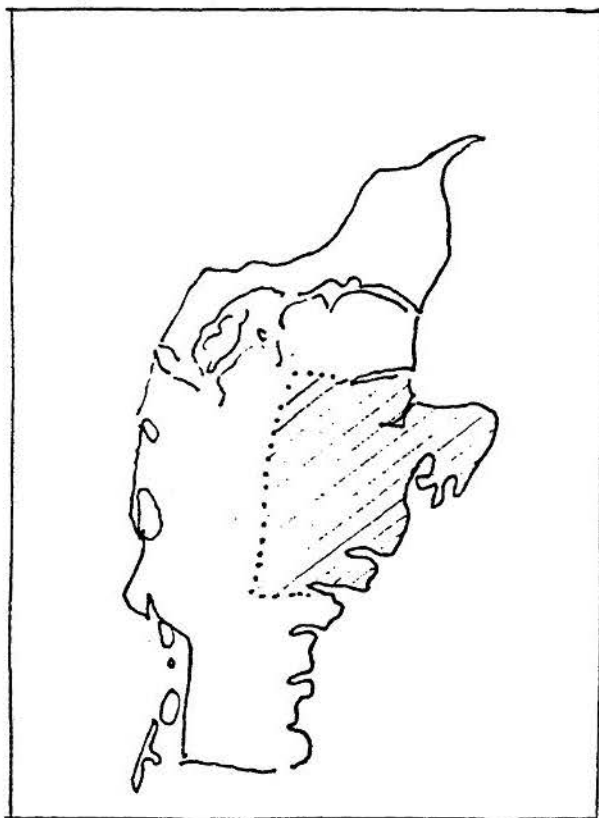
I 1880-erne kommer så – samtidigt med at det gamle festmønster bibeholdes – et nyt festmønster der viser at der er opbrud i de gamle omgangsformer. Man begynder at fejre "grundlovsdagen" ved at tage til grundlovsfest; man tager til friluftsfesterne i Dalbynederlund, og i 90erne kommer også afholdsfesterne. De såkaldt "folkelige bevægelser" begynder at få gennemslagskraft i det lille lokalsamfund.

Deltagelsen i grundlovsfesterne, der først bliver synligt i 1880-er regnskaberne, kan nok ses som et udtryk for den nye politiske bevidsthed i landbobefolkningen, der skærpes i provisorieårene.

GADELAMSGILDET

Der kan være grund til at omtale een af de fester, der har været specielt knyttet til den egn af østjylland, vi beskæftiger os med, nemlig gadelamsgildet og Valborgs-blusset.

Selve det at udråbe gadelam ophørte i Knejsted i begyndelsen af 1900 tallet, men det efterfølgende "blus" - "Wålbe-blosset" blev bibeholdt i byen til ind i 1970erne.

Den punkterede linie viser valborgblusgrænsen i Danmark. Indenfor det skraverede område har gadelams-skikken også været almindelig (August F. Schmidt, 1940). Man betragter landet indenfor det skraverede område som et sammenhængende kultur og sprogområde. En skik som fastelavnssoldaterne - "at gå fastelavn" er også unik for landsdelen. (Arne Gammelgård, 1985).

Gadelamsgildet er et gammelt gilde, en fest for sommerens komme. I bogen "Fester for sommerens komme" (Birgit Hansen, 1980) fortæller Ane Andersen i Øster Tørslev sogn om gadelamsgilder på egnen omkring 1885:

"I vor egn er det skik, at hver karl får en pige til gadelam, men de karle, der ikke inden den sidste april har deres muldvarpeskud jævnet, og de piger, der ikke har deres kålstokke rykket op, får til straf for deres dovenskab ingen gadelam.

Ungdommen samledes Valborgaften, og de drenge, som har gået til præsten det år, kryber op i et stort træ og skal parre de unge sammen, både store og små, hver får sit gadelam. De råber da nedenstående vers:

Hej gammel kælling

kom ud o' si blos,

og det ska' væ' (eks.)

Mads Jensen og Dorred Nielsen.

De ska' holdes,

de ska' knoldes

det ska' alle forglemmes

ha ohøj, å knold hende godt.

Når de så var parret sammen, synger drengene et vers;

Er I nu misfornøjet

med det som vi har gjort

så trøst jer ved,

forbindelsen den varer ingen år.

Når det så er forbi, går hele ungdommen udenfor byen på en høj, og karlene slæber en tjæretønde og et knippe halm med, som skal bruges til at brænde blus med, og man kan da rundt om på højene ved hver en by se et blus, som ser helt kjønt ud i aftenen, når blusset så er brændt ud, tager hver karl sit gadelam og de spadserer da par om par ned mod byen.

Når de så har forårssæden lagt, bliver gadelamsgildet holdt i to dage hos oldermannen, ham der har trommen- og hans kone skal både brygge og bage til det; når dagen så oprinder, samledes ungdommen kl. 2, når trommen først er gået over hele byen, og karlene skal da danse de første danse med deres gadelam. Når de så har danset en tid, kommer de ind i en anden stue og får mellemmad og kaffe, hvorefter de begynder at danse igen, og bliver da ved omtrent hele natten med intet andet ophold end medens de går hjem og spiser."

Der er nok ikke stor forskel på den måde, hvorpå gadelamsgildet blev fejret i Øster Tørslev og i Knejsted. Vi ved, at man har brugt de samme vers, når man udråbte gadelam i Knejsted, som de ovenfor citerede fra Øster Tørslev. Det efterfølgende blus blev tændt på Troels Høj.

I begyndelsen af 1900 tallet udråbte man gadelam fra møllehatten på en mølle, der lå på det højeste sted på vejen til mosen syd for byen. Møllen var en hollandsk mølle, der var ejet af 3 af byens gårdmænd tilsammen. (Fortalt af Anne Bay Nielsen, Knejsted).

GRUNDTVIGIANISMEN

Sidste halvdel af 1800-tallet er en tid, da meget forandres i landsbysamfundet.

Vi har allerede, med Kirkehøjgård som eksempel, set hvordan nye bolignormer opstår, hvordan gårdmandsklassen forbedrer sine vilkår og får råd til at bygge nye gårde. Der bliver større sociale forskelle i samfundet. Der opstår også skel mellem folk af både politisk og religiøs art.

Hvor tidligere det gamle bylag og ungdomslag havde dannet basis for alt samkvem, kommer nu interessefællesskaberne til – nogle mennesker bliver optaget af indre mission, andre bliver grundtvigianere. Man vælger venner, ikke bare baseret på nabo-skab, men også på interessefællesskab (P. Balle-Petersen, 1977).

Vi har set hvordan unge i Knejsted i denne tid begynder at gå til "folkemøder" og "friluftsfester". Nogle folk i Knejsted løser endog sognebånd til kirker med grundtvigske præster. (Fortalt af Signe Jørgensen, Knejsted).

På Kirkehøjgård bliver man også optaget af den grundtvigske bevægelse. Drengene Søren, Tinus og Anton bliver sendt på højskole. De to ældste kommer på Gjerlev højskole. Den yngste, Anton, kommer i 1890 på Ollerup højskole.

I 1875 anskaffer Jørgen sig en prædikensamling – "en årgang prædikener af danske præster", samlet af C. J Brandt, præst ved Vartov stiftelse. Dette er en samling skrevet af kendte grundtvigske præster som f.eks. Boisen og Birkedal, Ryslinge. Bogen bliver brugt som andagtsbog i hjemmet. (Fortalt af Anne Bay, Knejsted).

En anden ting, der plejer at fortælle om et grundtvigsk tilhørsforhold er brugen af det nordiske ö (M.Balle-Petersen, 1977).

Jørgen koketterer en enkelt gang med dette - skriver sit navn i regnskabsbogen: Jørgen - men han bruger det ikke ellers. Anderledes med Sidsels familie i Vinstrup, Bay-familien. På denne families gravsted ved Dalbyover kirke ser man det nordiske ø brugt.

Drengene fra Kirkehøjgård bliver også aktivt engageret i en anden af tidens alternative bevægelser nemlig afholdsbevægelsen.

KNEJSTED OG OMEGNS AFHOLDSFORENING

I lighed med mange andre små landsbyer i Danmark får Knejsted sin afholdsforening i 1800 tallets slutning.

Baggrunden for afholdssagens greb i befolkningen er den store drikfældighed, med ulykke og familieproblemer til følge, som præger sidste del af år hundredet. Dødeligheden på grund af druk er stor og - som vi f.eks. har set det i forbindelse med udflytningsregnskaberne for Kirkehøjgård - så udgør brændevin ofte en del af arbejdslønnen.

En af den tids "alternative" bevægelser bliver afholdsbevægelsen, hvis formål det er at afskaffe drikkeriet.

Til at opfylde bevægelsens formål benyttes forskellige aktionsformer, først og fremmest fremtvingelse af kommuneafstemning om krobevillinger. Man holder møder, folkefester og baller, og man udgiver afholdsblad og foretager pengeindsamlinger. Man har afholdsfaner og afholdssangbøger.

I denne bølge af håb og fortrøstning om et bedre Danmark stiftes den 2 februar 1895 i Knejsted byens første og eneste forening "Knejsted og Omegns Afholdsforening".

70 mennesker melder sig det første år ind i foreningen. De fleste er fra Knejsted by, men der er også unge fra nabobyer med - måske unge med familieforbindelser i Knejsted.

Flere af dem, der er med til at stifte foreningen, er i årene forud at finde i medlemslisten over Øster Tørslev afholdsforening.

På medlemsprotokollens første side skriver den 29 årige gårdmand Tinus Jørgensen "afholdsløftet", hvori medlemmerne ved Guds bistand forpligter sig til at *"afstå fra alle berusende drikke, - ved hverken at nyde eller byde spiritus - samt efter evne at virke for drikkeondets afskaffelse"*. Løftet underskrives af samtligge medlemmer, med den nyudnævnte formand Niels Jørgensen fra Sønderheden i spidsen.

Formanden Niels Jørgensen benævnes i folketællingslisten 1901 som "Tømrer og Boelsmand". Han bor på ejendommen matrikel nr. 11 c i heden, og er ved foreningsstiftelsen 44 år gammel.

Af de 70 medlemmer, der er med i foreningens første år (1896), er de 40 mænd og 30 kvinder.

I 1902 er medlemstallet stabiliseret omkring 45. I 1922 - året da foreningen opløses - er der 20 medlemmer, flere af dem "kærnen" fra bevægelsens første år.

Når der, gennem de 27 år foreningen består, er megen "gen-nemgang" i medlemsgruppen, skyldes det, at bevægelsen - ihvertfald i dens første tid - primært er en ungdomsbevægelse, - og tjenestefolk kommer til og rejser bort igen.

Det sker også, at medlemmer "slettes på grund af løftebrud". I 1905 slettes således 7 unge mænd og 1 pige af denne årsag.

Foreningskontigentet betales kvartalsvis. I 1915 koster medlemsskabet 25 øre pr. kvartal, i 1920 er det steget til 50 øre.

Hvis man sammenholder medlemslisten fra 1901 med folketællingslisten fra samme år, kan man få et indtryk af, hvem en del af bevægelsens medlemmer er. Af de 45 medlemmer kan de 29 identificeres via folketællingen. Når der er 14 personer, der ikke kan findes i folketællingslisten, kan det være fordi disse endnu ikke har opholdt sig i byen d. 1 februar, da folketællingen normalt finder sted, - eller fordi nogle medlemmer bor i nabobyer som f.eks. Tørring og Dalbyover.

Af de 29 identificerbare medlemmer er de 14 mellem 14 og 30 år gamle, og må altså regnes til ungdomsgruppen. Resten er mellem 30 og 50 år, en enkelt er 62 år.

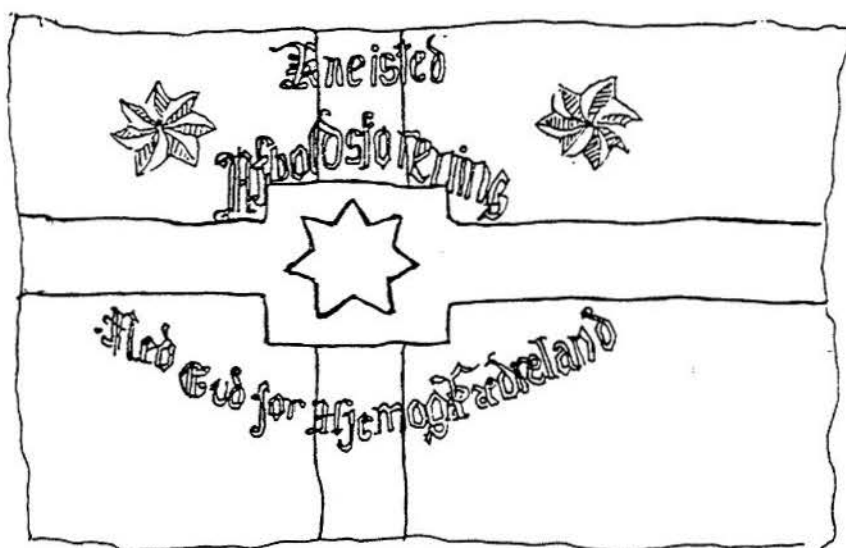
Hvis man ser på de 30 medlemmers erhverv (1901) er de 14 unge tjenestefolk, eller børn, på gårde. 10 er gårdmænd og deres

koner, 1 er daglejer, 2 på kommunal understøttelse, 1 er boelsmand og formanden er som nævnt tømrer. Dette viser en ret bred social rekruttering, der i nogen grad går på tværs af erhverv, - et indtryk der også bekræftes, når man ser på de genkendelige medlemmer i hele foreningens tid.

Det er karakteristisk, at hele gårdhushold er med, mens andre slet ikke er repræsenteret, - så man kan ikke afvise en vis afsmitning (pres?) fra husbondfamiliens side.

Folkeregnskaber fra matr. nr 5 viser, at man i 1895 samler penge ind til anskaffelse af afholdsfane i Knejsted - og i sommeren 1896 - den 5 juli - er der indvielse af den nye fane. Øster Tørslev afholdsforeningsprotokol noterer, at der er indbydelse til "Faneindvielse i Knejsted", derefter den lakoniske meddelelse: "kun få fremmødte". Har den store bys afholdsforening ikke fundet det umagen værd at mede op til den højtidelige faneindvielse i den lille naboforening?

Den fane der indvies d. 5 juli 1896 er en smuk rødhvid dannebrogsfane med den 7-takkede afholdsstjerne i gult i midterfeltet, og to mindre stjerner i de to øverste felter. På fanens øverste halvdel inskriptionen "*Kneisted Afholdsforening*", - og på nederste fanehalvdel guldbroderet: "*Med Gud for Hjem og Fædreland*" efter sangen nr. 57 i afholdssangbogen af samme navn. Denne sang er skrevet af Holmgård, der har leveret flere af afholdsbevægelsens sange.

Skitse af Knejsted afholdsfane. Fanen opbevares på Nørhald egnssarkiv i Tvede.

I de kommende år finder der nu flere arrangementer sted i foreningens regi. Knejstedfolk har fået en fælles sag, som det er værd at samles om , og som det er værd at fejre.

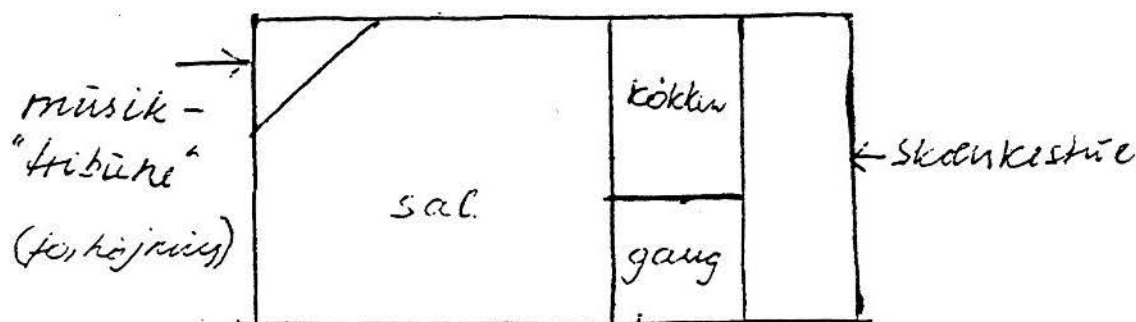
Afholdsballet holdes hvert år den 2. februar i salen ved dammen. Man holder pakkefester, hvor formanden bortauktionerer pakker for at samle penge til sagen.

Endog friluftsmøder med fane, taler og sange holder man i Knejsted. I plantagen til Tinus Jørgensens gård matr. nr. 5 holdes et sådant sommermede – med bænke, foredrag , sange – og børn der løber rundt og får rød sodavand med korkprop og ståltråd om flaskehalsen. (Fortalt af Anne Bay, Knejsted).

Knejsted og omegns afholdsforening består til 1922, hvor bevægelsen i Danmark har nået sit mål med indførelsen af den nye spirituslovgivning. At de værdier som bevægelsen repræsenterede for de, der var med i kampen, gik ind i sjælen og blev livsværdier, er der ingen tvivl om. For Tinus Jørgensen, der var med fra foreningens stiftelse i Knejsted, blev disse værdier til aldrig glemte og aldrig svigtede erfaringer, der fik betydning for ham så længe han levede.

SALEN

Knejsted får – formentlig i 1890erne – sit lille forsamlingshus, aldrig kaldet andet end "salen".

Salens indretning. (Efter skitse af Chresten Christensen, Knejsted).

Huset bygges på et stykke jord, der tilhører gården matr. nr 1 og som ligger midt i byen ved dammen. Hvordan byggeriet af salen finansieres står hen i det uvisse, da det ikke har været muligt at finde skriftlige kilder, der fortæller noget om bygningen.

Tingbogen viser, at huset ophører med at eksistere som forsamlingsbygning i 1945. Folk der huske salen, kan fortælle, at den blev brugt til afholdsforeningens arrangementer, private fester og missionsmøder.

Salen eksisterede i 1898, da mine bedsteforældres bryllup blev fejret der. Det er tænkeligt, den er bygget i 90-erne, det store tiår for forsamlingshusbyggeri. Man kan endda gætte på, at den har stået færdig i 1895 da afholdsforeningen etableres.

Kapitel 8

DRENGENE FRA KIRKEHØJGÅRD

"Der er noget fint over Jørgens drenge" sagde Jens Peder Erik-sens kone Nielsine i Knejsted. Hun var født i 1855 og havde kendt drengene altid. (Fortalt af Anne Bay, Knejsted).

Jeg vil i det følgende fortælle om, hvordan det, i korte træk, kommer til at gå Jørgen og Marie Kathrines dreng og Jørgens og Sidsels 3 drenge i livet.

PEDER

Marie Kathrines lille Peder vokser op med en stedmor og tre halvbrødre. Intet tyder dog på , at hans opvækst af den grund bliver uharmonisk.

Han er en pæn blond dreng , med grå øjne, men han står – som følge af ulykken – stille i væksten, bliver aldrig mere end 155 cm høj, skæv og halt.

Som den ældste af flokken skulle Peder egentlig have arvet fødegården, om ikke det var gået ham så ilde.

At blive landmand er i den situation en umulig tanke, så da Peder kommer til skelsår og alder må man overveje, hvordan han skal få sit udkomme.

Hvilke muligheder er der for en landsbydreng med et handicap i 1870-erne? Man tænker helt traditionelt i familien i den forbin-delse – skrædder eller skomager kan man blive!

I maj 1873 noterer Jørgen den eneste oplysning i sin regnskabsbog, der har en smule personligt præg. Han skriver: "*Peder flyttet til skomageren i Gjerlev d.23 maj 1873.*"

Viser det lille notat, at det har berørt Jørgen at sende Marie Kathrines invalide 15 års dreng ud i verden?

Peder får sin uddannelse hos skomageren i Gjerlev. Ved folketællingen i 1880 opholder den nu 21 årige Peder sig igen hjemme på gården. Man har indrettet et værelse til ham i stuehuset, hvor han kan lave sit skomagerværksted – og her sidder han og reparerer Knejsted-folks sko. (Fortalt af Sigvald Jørgensen, Knejsted).

I juli 1888 får Peder, der på dette tidspunkt er 30 år gammel, næringsbrev som skomager i Øster Tørslev.

Han indretter sit værksted og skoudsalg i en tidligere urmagerforretning på bakken ned mod mejeriet.

Der er et udstillingsvindue, hvor han udstiller sine sko, – og indenfor har han et skab med glaslåger. I det skab er hans lager af sko, som ligger i kasser og som han tager ud til fremvisning, når der kommer kunder.

Ulempen ved det beskedne lager opvejes af den kendsgerning, at P. Jørgensen, som han kaldes af byens folk, altid er villig til at bestille sko hjem udefra, hvis dem han har, ikke falder i smag.

Peder handler med grossister både i Randers og i København.

Den 30.6.1904 får P. Jørgensen næringsbrev på detailhandel og tillige på brændehandel i Øster Tørslev.

Peder etablerer sig med købmandsforretning på den anden side af vejen, der hvor der stadig i dag er købmandsforretning.

Han bliver boende ved skomagerværkstedet i den gamle urmagerbutik, her har han sit hjem, og herfra sælger han stadig sine sko.

I 1896 – i forbindelse med at forældrene går på aftægt – får Peder udbetalt sin arv på 4000 kr. Disse penge har nok været medvirkende til, at han tør tage springet og udvide sin forretning med en købmandshandel.

Når man taler med ældre, der har kendt P. Jørgensen, får man indtryk af en farverig og rapmundet person, der altid har svar på rede hånd og ikke altid vejer sine ord på en guldvægt. Området

hvor han bor bliver kaldt Balkan – fordi det er et område med uro! (Fortalt af Anker Andersen, Øster Tørslev).

Peder Jørgensen

Med årene bliver Peder en holden mand. Et kultiveret menneske er han også. I 1890-erne er han med til at starte "Øster Tørslev Læseselskab" en gruppe af fortrinsvis lærere og gårdmænd, der indkøber nogle bøger, som de så udlåner på skift til hinanden. Bøgerne må beholdes 14 dage og afsendes hver anden mandag. I vinteren 1899 cirkulerer bl. a. Jacob Knudsens "Den gamle præst".

"Den halte købmand" tager endog på rejser til udlandet. Han rejser til Frankrig sammen med pastor Gamborg, Øster Tørslev. En anden gang rejser han i udlandet med lærerinde frk. Greve fra Tørring og spillelærerinden i Øster Tørslev – dyrlæge Hansens datter Ulrikke.

Trods sit svære handicap og de nederlag det må have bragt ham i livet, bl.a. må han af den grund døje med et ondsindet øgenavn – så er Peder et stærkt menneske, der både kan og vil klare sig på egne betingelser.

Pi'r som han kaldes i familien gifter sig aldrig. Han har skiftende husbestyrerinder til at holde hus for sig. Dette gør, at han kan se mennesker hos sig. Familiens unge elsker i disse år det obligatoriske sommerbesøg hos "farbår Pi'r", med frikadeller og saftvand og ophold ved åen, der løber igennem hans have.

Han gemmer hele sit liv sin moders skudsmålsbog hos sig, – i bogen har han med store bogstaver tilføjet: "Min moder" og hendes fødsels- og dødsdag.

Da Marie Kathrines grav sløjfes, måske i forbindelse med Jørgens død i 1906, henter Peder sin mors gravsten hjem. Han opbevarer den på sit loft til sin død i 1923. Efter hans ønske bliver stenen da lagt under hans kiste i bunden af graven. (Oplyst af Kirstine Schneider, Øster Tørslev, efter Peders sidste husbestyrerinde Marie Sørensen).

I Peders efterladenskaber fandt man en lille bog, som han havde brugt til at skrive de vers i, som på en eller anden måde må have tiltalt ham. Et af de små vers handler om sjælens ubodelige ensomhed:

*Står du ene i verden
så må du nøjes med
smulerne af andres kærlighed
men også over dette lidet
hviler velsignelse.*

(Drumond)

SØREN

Søren er Sidsels og Jørgens ældste, og derfor ham, der er udset til at arve gården.

Han er en stiltfærdig ung mand, der altid opholder sig hjemme på gården, med undtagelse af soldatertiden og et ophold på Gjerlev højskole – "Gjerlev højere Bondeskole" hedder den egentlig, det er en højskole, der i sin undervisning følger de Bjørnbakske principper.

Gjerlev højskole er oprettet af den tidligere lærer i Sødring, Christian Frederiksen, og den består fra 1861 til 1886. Skoleskemaet i Gjerlev præges, udover dansk og regning, af landbrugsfagligt stof. I et elevhæfte fra 1876 noteres bl.a. følgende emner: Mælkerivæsenet, de forskellige gjødemidler, om brakken og dens virkning, om bondestandens fald og oprejsning... rodfrugtdyrkning mm.(P.Østergaard, 1972).

Denne meget praktisk betonedede undervisning har Søren deltaget i, og den har dannet den teoretiske baggrund for hans arbejde som landmand.

Højskolens elever bor privat hos folk i Gjerlev by og holder sig selv med kost. Søren bor, sammen med en anden elev, hos en gammel kone i byen, og på menuen står ofte selvkogt øllebrød. (Fortalt af Anne Bay Nielsen, Knejsted).

Som ung får Søren tuberkulose, en sygdom der hærger ikke mindst blandt unge på den tid, og som man ikke har effektive midler imod. Man mener, at den friske luft kan have gavnlig virkning, og i Kirkehøjgårds plantage bliver der bygget et åbent halmhus til ham, hvor han kan ligge og få den friske luft ned i lungerne. (Fortalt af Sigv. Jørgensen Knejsted).

Han overlever da også sygdommen, men hvor meget den kommer til at påvirke hans liv, er ikke let at vide.

I 1895 sælger Jørgen og Sidsel Kirkehøjgård til Søren.

Jørgen er da 75 år og Sidsel 61 - Søren er 32 år og endnu ugift. Han gifter sig først i december 1901 med den næsten jævnaldrende Else Marie Pedersen. Hun kommer fra Vester Alling og er udlært mejerske. Else Maries søster er kone på nabogården Kisgård, som hendes familie har købt i 1891.

Ifølge købekontrakten skal Søren betale 20.000 kr for gården, der er vurderet til 32.000 kr. Desuden skal der ydes aftægt til Sidsel og Jørgen.

Aftægten indeholder bestemmelser om en årlig pengeydelse og om ydelse af husly, mælk, brændsel og kørsler. Desuden bestemmelser om de gamles hæderlige og anstændige begravelse.

Med Søren er tredje generation af samme familie blevet ejer af Kirkehøjgård.

Jørgen lever endnu i 11 år som aftægtsmand hos sønnen – han dør den 19. maj 1906. Den 25 maj bliver han begravet af August Kristensen i Øster Tørslev. Han kommer til at ligge i familiegravstedet tæt ind mod kirkens sydmur. Familien sætter en høj, buet, sortpoleret granitsten, efter tidens mode, på hans grav.

Allerede året efter Jørgens død vælger Søren og Else Marie at sælge gården. De sælger til en mellemhandler, der frasælger en del af gårdens jord til ejendomsparceller. Den nu noget reducerede gård sælges i 1909 til gårdmand Jens Christensen.

Det er svært at se, hvorfor dette sker – om Søren Bay sælger af helbredsmæssige eller af økonomiske grunde, kan vi ikke afgøre i dag – men han kommer sig aldrig over sorgen over at måtte skille sig af med slægtsgården. (Fortalt af datteren Anne Bay, Knejsted).

Et stykke af slægtens jord – nogle få tdr. land – beholder Søren og Else dog. De flytter ind til Knejsted by. På stedet hvor den gamle Kirkehøjgård lå væltes nu de sidste rester af det oprindelige stuehus – og familien bygger et præsentabelt hvidt hus med kvist, og udhus med plads til nogle dyr.

Syldstenene fra den gamle gård sættes som gærde omkring urtehaven – og en gruppe lægges ved vejen til Troels Høj. – De sidste sten fra Peder og Dortes gård.

I sommeren 1907 pakker så Søren og Else Marie deres ting sammen på den hvide gård på Tørslevvejen og flytter sammen med Sidsel og de to småpiger Signe og Anne til Knejsted.

Arvetingene har de med – bornholmeruret, Chr.d.8.-møblerne, det sammenklappelige fyrretræsslagtebord fyldt med blodpletter fra utallige fåreslagtninger, Jørgens regnskabsbøger, skøder, skifter o.m.a.

De andre børn fra Kirkehøjgård henter også deres arvedele, Tinus bærer f.eks. selv på sin arm, til sit hjem i Knejsted, den store kobberkedel med Jørgens og Marie Kathrines Navne.

I 1920 dør Sidsel. Søren og Else Marie driver ejendommen i Knejsted videre, indtil de begge dør med ganske kort tids mellemrum i 1941.

TINUS

Tinus, der bliver født som Sidsels mellemste i 1865, bliver som tidligere nævnt døbt Marius Kathinus, men bruger kun hele navnet i mere officielle sammenhænge.

Tinus er velbegavet. I regnskabsbøger og breve, der er bevaret fra hans hånd ses både en bemærkelsesværdig formuleringsevne, og en smuk håndskrift.

Han nyder at skrive, overalt hvor han har mulighed for det, skriver han pludselige indfald, vellydende sætninger, – eller han tegner; dyr og mennesker står lyslevende på papiret.

Husflidsarbejde lavet af Tinus, måske på højskole, måske som aftenarbejde hjemme. Det er en fyrretræskasse, der rummer barbergrej, 2 rageknive og en slibesten På låget står ejerens initialer

Som brødrene kommer Tinus på højskole, – hvorefter man måske i familien har spurgt sig selv, hvad fremtiden skal blive for den bogligt begavede søn. Søren skal jo arve fødegården, og det er ikke usandsynligt, at man har forestillet sig en tilværelse som herregårdsforvalter for Tinus – ihvertfald bliver han som 21 årig, i 1886, elev på godset Sdr. Elkjær ved Brønderslev i Vendsyssel.

Sdr. Elkjær er i slutningen af forrige århundrede et kendt kvægavlscenter. Godsejer Brandt udfører et fremragende opdrætterarbejde, og får derved indflydelse på hele den jydsk kvægraces udvikling i denne periode ("Kvæget" hæfte 5, 1944).

Godsejer Brandt udgav i 1910 bogen om "Hvad jeg fortalte mine elever". Det er en bog om plantelære og kvægavl. I det indledende kapitel siger godsejeren noget om, hvad der forventes af en god landmand: "*.. personlig dygtighed og kærlighed til gerningen..*" - "*.. tilegn Dem så megen viden og lærdom som muligt, og benyt dertil aftenene, fritiden og enhver ledig stund..*" - "*.. jeg vil sige, tryk Dem ikke som haren i sædet, når der kaldes om morgenen, men spring rask ud af sengen, og tag straks en ordentlig morgenvask, der styrker både sjæl og legeme. ... Læg Dem efter en god holdning og en rask gang... indlad Dem aldrig på vidtløftigheder. .. benyt tiden og benyt den vel..*"

Brandt indprenter eleverne en god moral, der skal gælde både i forhold til dyr og mennesker. Eleverne skal føre en dagbog over det daglige arbejde, den skal tillige indeholde "*..optegnelser over de betragtninger, som arbejdet giver en tænkende og interesseret elev*"

Tinus lærer at føre nøjagtigt regnskab over det udførte arbejde på Sdr.Elkjær. Han nedskriver hvilket arbejde der gøres af karle, elever, daglejere, akkordarbejdere samt hvor mange heste der medgår til arbejdet. Foruden en kolonne om vejret er der bemærkninger om "kalvenes røgt og pleje", "markens behandling" og "frøblanding".

I 1887 ses den 22-årige Tinus på lønningsregnskabet hjemme hos forældrene. Han får bl. a. som en del af lønnen et sæt tøj med bukser, vest, jakke og krave til 10 kr.

I 1888 sker der noget, der bliver skelsættende for den unges mandes fremtid. På gården matr. nr. 5 i Knejsted kommer gårdmanden ulykkeligt af dage, og enken, Ane Kirstine Andersen, står alene tilbage og har brug for en dygtig karl til at hjælpe sig med driften af gården.

Det bliver den 24-årige Tinus, der påtager sig den opgave - og hvilke overvejelser han end har haft om sin fremtid - så bliver gården matr. nr. 5 hans liv. Han bliver som bestyrer hos Ane Kirstine indtil han i 1892, som 27 årig, køber gården af hende på fordelagtige vilkår og med indgåelse af en aftægtskontrakt for enken.

Det er blevet fortalt i familien, at Ane Kirstine gerne ville have været gift med den 17 år yngre Tinus. Tanken har, for hende, nok

ikke været fjern, da den type fornøftsægteskaber jo tidligere havde været almindelige i landbosamfundet.

Tinus vælger dog, efter en ny tids skik, en pige efter sit hjerte, en spinkel, lys pige fra Knejsted Vestergård, Niels Nielsens datter Maren. I en regnskabsbog fra 1890-erne kan man se, hvordan han har siddet og skrevet sin kærestes navnetræk i slyngede initialer ved siden af sit eget.

Tinus og Maren bliver gift d. 2 dec. 1898, og brylluppet står i det nye forsamlingshus i Knejsted. Snedkeren Jens Nielsen spiller violin til dansen, - og imellem alle de voksne danser småpigerne fra Knejsted i rundkreds. (Fortalt af Ane M. Andersen, Knejsted).

Man kan gætte på, at dette bryllup er blevet holdt efter egnens traditioner, og naboerne har båret fon til salen, så der har været et element af sammenskud over festen. Før brudeparrets dans har kogekonen og skafferen skulle "fejge gulvet rent" for brudeparret, og det er tænkeligt, at der er blevet samlet ind til spillemanden i en tallerken. Disse skikke bestod nemlig i Knejsted til ind i 1950-erne.

I salen ved dammen har man danset Rheinlænderpolka, hopsa osv - og der har ikke manglet mad. Menuen kender vi ikke, men vi kan være sikker på, at drikkevarerne har været alkoholfrie, da både Tinus og Maren er medlem af afholdsforeningen.

Som landmand får Tinus brug for den viden, han har erhvervet sig som elev på Sdr. Elkjær. Fra begyndelsen af 1900-tallet opbygger han en fin besætning, der høster mange præmier på dyrskuer.

Tinus nedbryder den gamle gård og bygger et nyt smukt stuehus med fire skorstene og med flagvinduer, to fine fyldningsdøre og brede trappesten ud mod gårdspladsen. I gangen bliver der malet pløjelandskaber over fløjdørene ind til stuerne. Han får havestue og spisestue og dagligstue og laver aftægtslejlighed til Ane Kirstine i gavlen.

Kostald og hestestald genopbygges af sten fra den gamle gård, men der bliver bygget et pragtstykke af en kørelade i kampesten; omkring ladens gulve (de rum der skal rumme kornet) bygges kraftige trævægge, båret af tregrenede stolper.

Opbygningen af gården har været en kæmpeindsats for så ung en mand, men da det firlængede bygningsværk står færdigt med nye stråtage på udbygningerne og tegltag på stuehuset må det have været et stolt syn og en herlighed for familien at tage det i brug.

Tinus i haven med familie, ca. 1913. Fra venstre Ane Kirstine (aftægtskone), datteren Marie, hans kone Maren (født Nielsen , Knejsted Vestergård), sønnen Sigvald , den ældste datter Kirstine og endelig Tinus selv.

Som bonde tilhører Tinus en generation, der har gode råd til at holde hjælp, og en periode med så billig arbejdskraft, at der, for ham, bliver tid til meget andet end fysisk arbejde. Han tilhører landmandsgenerationen der, med tommelfingrene i vesteåbningen, fungerer som en slags tilsynsførende med bedriften.

Denne heldige position benytter han til intellektuelle interesser. Han beskæftiger sig med historie, læser skønlitteratur – prosa og digte. Han er socialt bevidst, og bliver medlem af det radikale venstre på et tidspunkt, hvor dette parti ikke er salonfæhigt i gårdmandsklassen.

Tinus bliver min bedstefar, og vi får de sidste tolv år af hans liv , og de første tolv år af mit liv, sammen , indtil han dør 85 år gammel i foråret 1951.

Han er først og fremmest bundet til stedet, til gården, til landsbyen og egnen. Når han er sammen med folk, taler de om ting, der vedrører det nære samfund. Det er karakteristisk ting som gårdhandel, hestehandel, personal- og slægtshistorie. Man har rede på folks økonomi, og på slægtsforbindelser ud i flere led og grene. Med få ord kan man karakterisere en person; den sociale kontrol er perfekt, enhver har sin plads i enhvers bevidsthed, - og de højest prioriterede dyder er hæderlighed og arbejdssomhed.

Sin lokale rodfæstethed formidler Tinus til barnebarnet gennem fortællinger om barndommen på Kirkehøjgård. I utallige stille stunder bliver gårdens liv visualiseret: De brægende får, der gennes sammen til klipning, moderens støbning af tællelys, uendelige mængder til års forbrug, drengens ture til Troels Høj , julen på gården , da man bare får æbleskiver og risengrød, men ingen gaver! "Gammel Daw" bliver til Kirkehøjgård i vore hjerter.

Også glæden ved sproget bliver videregivet. Endnu hører man den gamle citere Wessel: "*Den mand som sælger heste, han gjorde vel det bedste ifald han gik sin vej , thi man ham lider ej*".

Et originalt vrøvlevers fra Knejsted, som Tinus har fanget som barn, morer vi os med at fremsige. Ordene er fremsagt af et barn, som ikke har kunne tale rigtigt, engang omkring 1875 :

*Min bår deke Daaren
han hå wåt i Dångerom
etter en ø kjuling
vi hå sjæl en fot*

*Min far snedker Søren
han har været i Stangerum
etter en rød kylling
vi har selv en sort*

Til enhver lejlighed er der citater - stumper af digte, eller lange passager, der fremsiges med høj røst. Tilsidst bliver det Blicher - de sidste uger før døden hele digtet "*Sig nærmer tiden*", endnu høres den gamle, sprøde stemme - "*mig bæres for som ret snart i kvæld, at gitterværket vil briste...*"

Da Tinus tilsidst – svækket og rystende – går den sidste runde på gården ved sin søns arm, er det for at sige farvel til hvert dyr, for at se ud over markerne ud mod fjorden endnu engang – da bliver det samtidig et farvel til en livsform, som hans generation er de sidste repræsentanter for.

Da han dør i 1951 står landbruget overfor så store forandringer i de næste årtier, at intet mere bliver som det var.

ANTON

Den yngste af drengene er Anton, der er født i 1870. Hans far er 50 år ved drengens fødsel; – Anton kommer engang som barn til rigtig at se på sin far, og synes pludselig, han ser forfærdelig gammel ud. (Fortalt til Randers Dagblad i 1960).

Det bliver faderens store interesse for hestehandel, som Anton arver. Som dreng bliver han undertiden selv sendt af sted for at sælge dyr – som tolvårig trækker han alene 4 store fårehoveder til marked, – men sælger kun det ene for 11 kr. (Randers Dagblad, 1960).

Anton sammen med sin kone Mette Marie og sønnen Jørgen.

Anton går – som sine brødre – i skole i den lille skole i Tørring. Der findes et billede fra skoletiden, hvor alle børnene er fotograferet med deres lærer bagved skolen, og Anton ses som en lille mørkhåret dreng mellem de andre elever.

Anton opholder sig i ungdommen dels hjemme på gården i perioder, dels som karl hos broderen Tinus i matr. nr. 5. I vinteren 1895-96 er han på Ollerup højskole. På vinterskolen er kun karle - og i Antons poesibog skriver højskolekammeraterne de små poesivers, som ikke bare er forbeholdt piger, men også bruges af mandlige elever på den tid. Det er vers af typen "*Gid roser alle dage, må blomstre på din vej, de ord jeg har tilbage, det er forglem mig ej*". Eller vers af den mere opbyggelige type, af den slags karlene nok har kunnet udenad, fordi de har været sunget til indmarch ved gymnastikken: "*Stol på gud / om det end ser broget / ud om så hele verden glipper / vi kan klare alle klipper / blot vor Herre selv er skipper / og vi ærlig holder ud*".

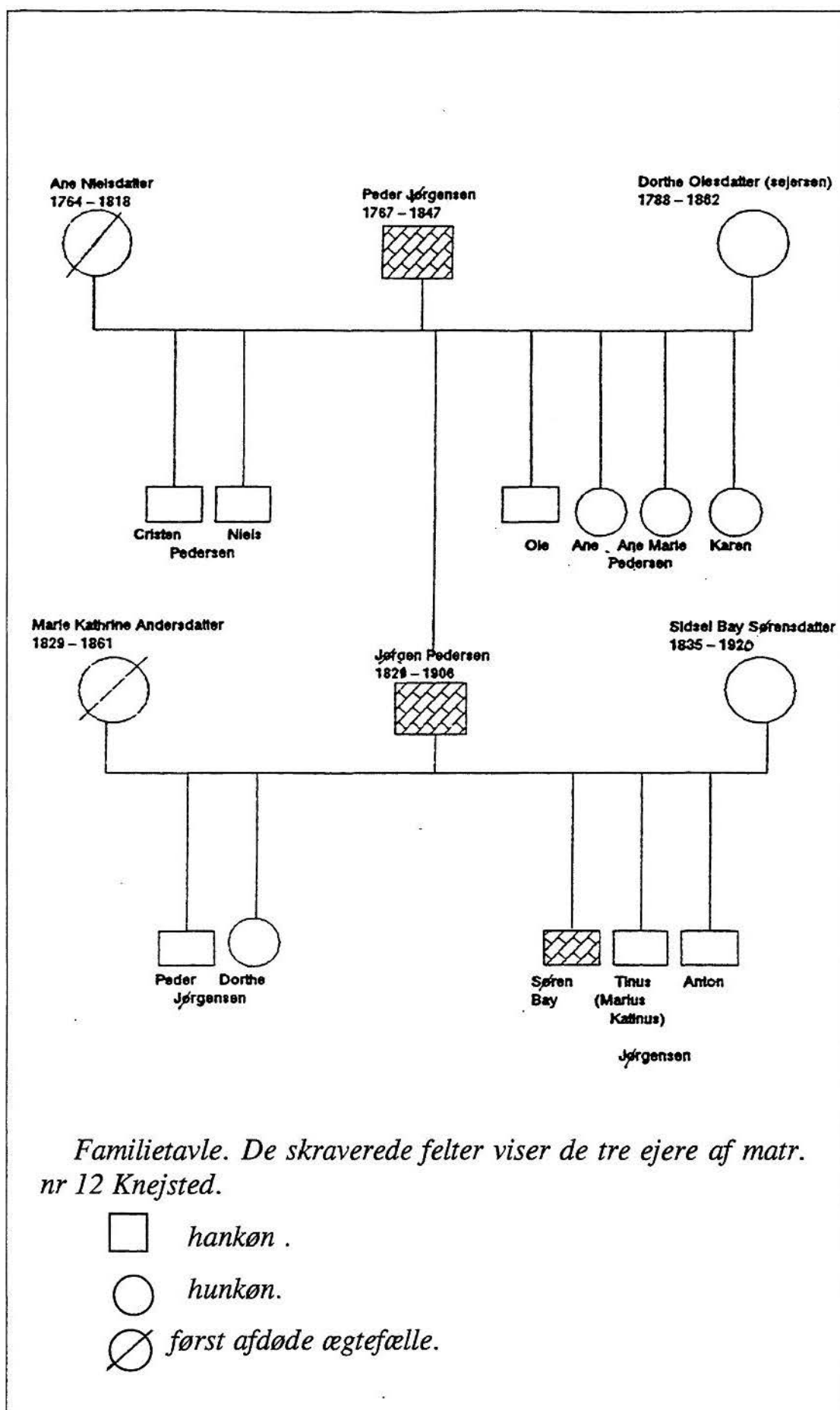
Anton gifter sig med en pige fra Raaby. En mørk, eksotisk udseende pige, der hedder Mette Marie Boye.

De begynder med en gård i Udbyhøj, men Anton vil handle, og livet igennem kommer de til at bo 20 steder. Eftersom de fordrer så lidt til livets fornødenheder, og derfor kun ejer få ting, kan de snart pakke sammen og flytte til et nyt sted, hvis Anton kan få en god pris for ejendommen.

Hestehandelen bliver dog det bedste. Som 90årig mindes Anton tidligere tiders kolossale hestemarkeder - og slutter med at sige at "*hestene har nu altid været noget af det kønneste man har*". (Randers Dagblad 1960).

Anton Jørgensen er et mildt menneske, der aldrig bliver rig på sin handel. Det er sandsynligt, at han egentlig heller ikke handler for at blive rig, men fordi han holder af dyr og mennesker.

Mette Marie og Anton dør i 1964 på Assens alderdomshjem.

ANVENDT LITTERATUR

- Andersen, Ellen 1960: Danske bønders klædedragt (København)
- Balle-Petersen, Margaretha 1972 ; Guds folk i Danmark(Etnologisk Forum)
- Balle-Petersen, Poul : Navnet som kulturelt kendetegn (Folk og kultur).
- Begtrup, Gregers 1808 : Agerdyrkningens tilstand i Nørrejylland b. 1. (København)
- Bjerregaard: N. P. 1959 : Aarets arbejde i Ommersyssel („Jydske Folkemål nr. 5)
- Bjerregaard, N.P. 1919: Sæd og Skik i Ommersyssel. (Foreningen af Danske Folkeminder)
- Bjørn, Claus (red.) 1982 : Dansk mejeribrug 1882-2000, (De danske Mejeriers Fællesorganisation)
- Bonde, Nic. 1944 : Jydsk kvæg (Kvæget,hæfte 5)
- Bryld, Carl-Johan og Harry Haue 1982 : Det agrare Danmark i 1680-1980-erne (Systimes historiske kildehæfter)
- Christmas-Møller, Ingeborg 1978 : På fattighuset (Nationalmuseet)
- Frederiksen. 1852 : Noget om tilstanden i Sødring Sogn, Randers Amt i landøkonomisk Henseende (Tidsskrift for landøkonomi)
- Friis, Birgit 1976 : Bondehjemmets urbanisering (Arv og Eje)
- Gammelgaard, Arne 1985 : Med liden forandring. Om fastelavnssoldater (Folk og kultur)
- Graves, Karoline 1921 : Ved Halleby Aa (København)
- Hald, J. C. 1827 : Randers Amt (Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelser).
- Hansen,Birgit 1980 : Fester for sommerens komme (Danmarks folkeminders dokumentationsserie)
- Helsing/Lefgren 1979 : Land og Stad (udg. i Lund)
- Hvidtfeldt (red.) 1965: Håndbog for danske lokalhistorikere 1965 : (Dansk historisk Fællesforening)
- Ingvorsen, Leif (red.) 1978 : - Dansk historisk fællesforenings lokalhistorie.
- Jørgensen, Bent 1982 : Dansk stednavneleksikon. (København.)
- Kamp, Aa. H. 1984 : Prikkort over dansk landbrug (Brenderup)
- Løfgren, Orvar 1974 : Family and Household among scandinavian peasants. (Etnologia Scandinavica)
- Løgstrup, Birgit 1987: "Bundet til jorden"

- Nielsen, Egil Waagner & Maltha Rasmussen, 1964 : Mejerilære
(Andelsbogtrykkeriet, Odense)
- Milthers, A. 1956 : Referat af forelæsninger over det danske
landbrugs historie og statistik. (De stud. råd ved Den kgl.
Veterinær- og Landbohøjskole)
- Nörregård, Georg : Klasseforskellen mellem gårdmænd og
husmænd i 1870-erne (Jydske samlinger)
- Schmidt, August F. 1934 : Bytyr og byorne (Brabrand).
- Schmidt, August F. 1965 : Fra den gamle landsby til den ny
(Brabrand)
- Schmidt, August F. 1940 : Fra julestue til Valborgsblus (Østjydske
Hjemstavnsforening).
- Stadfeldt, S. A. 1804 i Beskrivelse over Randers købstad 1804.
(København 1976)
- Steensberg, A. (red) 1963 : Dagligliv i Danmark b.3 (København)
- Steensberg, A. : Kulturbilleder fra en vestjydske hedegård (Fortid og
nutid b. 17)
- Steensberg, A. 1973 : Den danske landsby gennem 6000 år
(København)
- Stoklund, Bjarne 1980 i Huset og skoven (Højbjerg)
- Stoklund, Bjarne 1972 : Bondegård og byggeskik (Dansk historisk
fællesforening)
- Skrubbeltrang, Fridlev, 1938: Den danske bonde 1788-1938 (København)
- Sørensen, Aage 1948 : Gerlev herred (Randers amt. udg. Aarhus)
- Vibek, Jens 1964 : Danmarks historie. (Politikens forlag, John
Danstrup og Hal Kock (red)
- Østergaard, P. 1972 : Den høiere Bondeskole i Gjerlev. (Historisk
årbog for Randers Amt)

UTRYKTE KILDER

- Fæstebrev matr.nr. 12 (ældre afskrift hos K.B. Waagner)
- Skifte efter Ane Nielsdatter 1819 (skifteprotokol i Landsarkivet,
Viborg)
- Skøder ved salg af matr.nr. 12, 1856 og 1895 (hos Anne Bay
Nielsen, Øster Tørslev)
- Pantebreve 1856, 1864 (hos Anne Bay Nielsen Øster Tørslev)
- Lejedokument 1849 (hos Anne Bay Nielsen)
- Testimonium (hos K.B.W.)
- Aftægtskontrakt matr.nr. 12, 1856 (Gjerlev-Onsild Herreds skøde-
og panteprotokol i Landsarkivet i Viborg)
- Aftægtskontrakt matr.nr. 12 1895 (hos Anne Bay Nielsen)
- Folketællinger for Knejsted Raaby, Tørring, Klattrup og Øster
Tørslev 1785-1901 (Nørhald egnsarkiv, Tvede)

Kirkebøger Øster Tørslev, Raaby og Udbyneder sogne 1800-1900
(Nørhald egnsarkiv, Tvede)
Realregister (Nørhald egnsarkiv, Tvede)
Lægdsrullen 1885-1890 (Rigsarkivet København.)
Brandtaxation Øster Tørslev sogn 1872 (Erhvervsarkivet Aarhus)
Regnskabsbøger Jørgen Pedersen 1856-1890 (hos K.B.W)
Regnskabsbog Købmand P. Jørgensen, Øster Tørslev 1897 1900 (
hos K.B. W.)
Skudsmålsblad Peder Jørgensen 1785 (hos K.B.W.)
Skudsmålsbøger Marie Kathrine Andersdatter 1844 og Sidsel
Sørensdatter 1850 (hos K.B.W.)
Poesibog Ollerup 1890 (hos K.B.W.)
Knejsted og omegns afholdsforenings medlemsliste (hos Ivan
Jørgensen, Hedevej, Knejsted)
Knejsted afholdsfane (Nørhald egnsarkiv, Tvede)
Matrikelskort (Matrikelsarkivet, København)
Målebordsblade (Geodætisk institut, København)

